

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

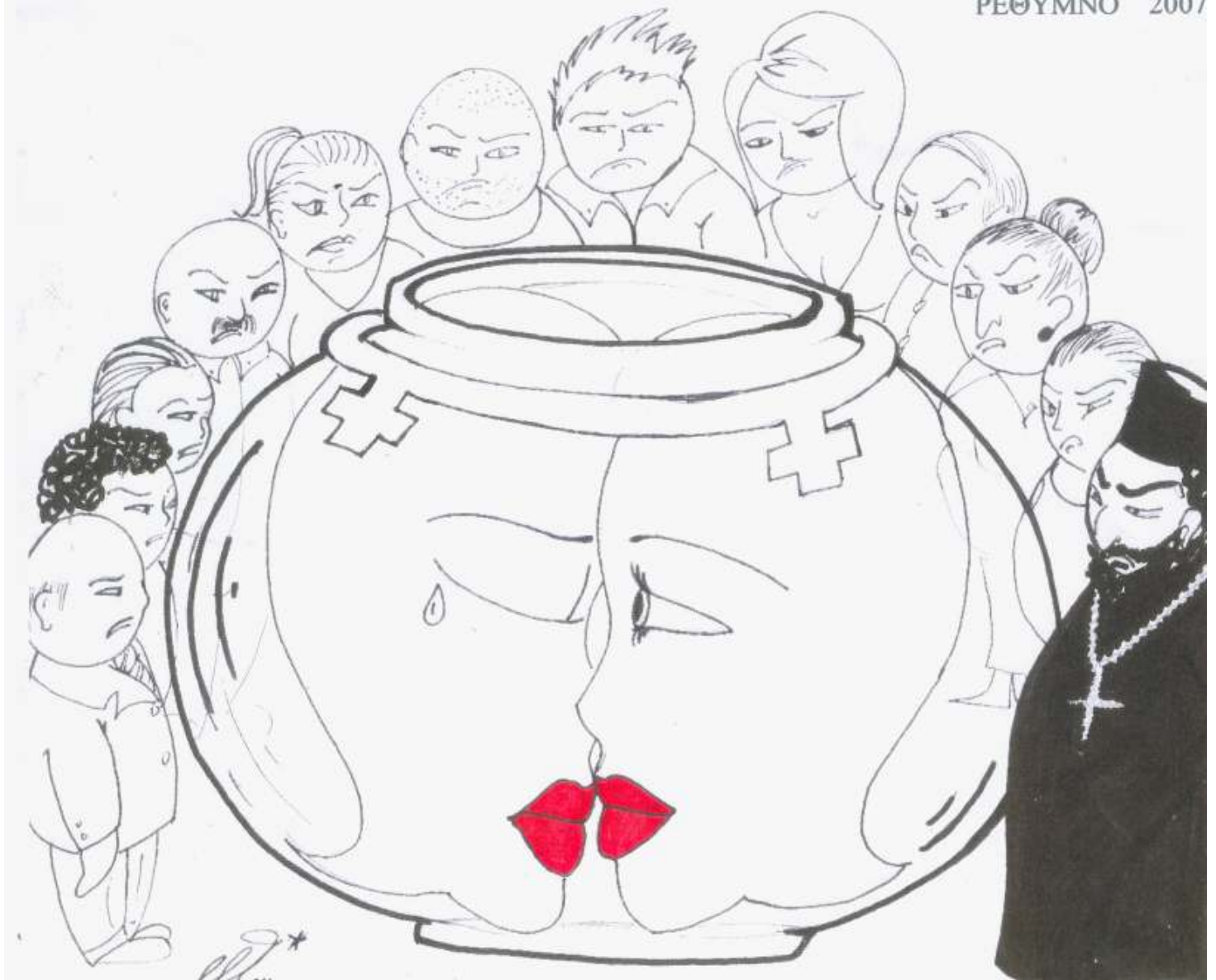
με θέμα

**ΈΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΥΜΕΝΗ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ
ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ ΛΕΣΒΙΕΣ**

Η' Επαν. ΕΞΑΜΗΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ
Ξανθάκη Μαρία ΑΜ 1560

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΤΡΙΑΙΒΑ Σ.

ΡΕΘΥΜΝΟ 2007

*Σε όλες εκείνες τις γυναίκες που με εμπιστεύτηκαν
και ξεδίπλωσαν τα πέπλα της καρδιάς τους*

*Σε όλες τις γυναίκες και σε όλους τους άντρες
που έβαλαν ένα λιθαράκι σε αυτή την έρευνα*

*Στην χαρισματική μου φίλη, Μαίρη Παγκάλου,
για τη δημιουργία του εξώφυλλου*

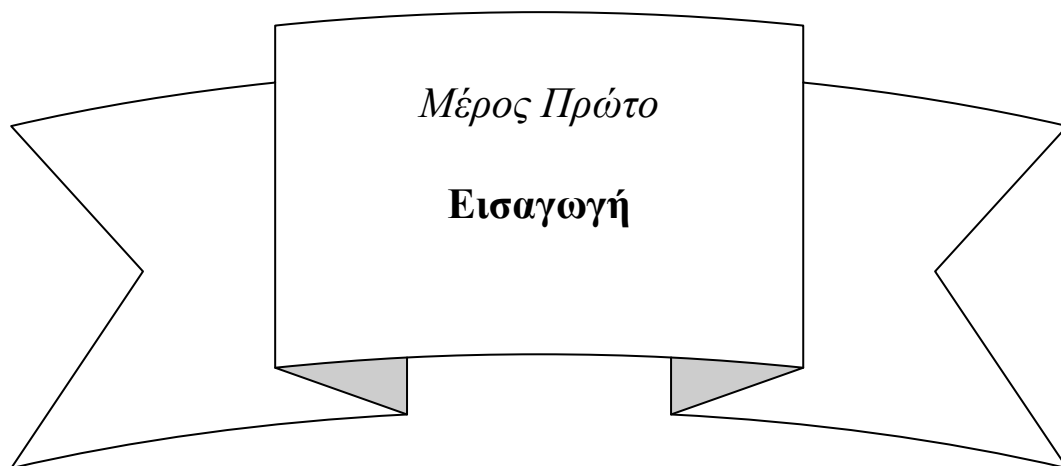
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Περίληψη.....	Σελ.3
2. <i>Μέρος Πρώτο: Εισαγωγή</i>	Σελ.4
3. Ο Λεσβιακός Έρωσ Μέσα στην Ιστορία των Κοινωνιών.....	Σελ.5
4. Ψυχολογικές Διαθλάσεις του Ομόφυλου Σεξουαλικού Προσανατολισμού.....	Σελ.12
5. Η Εσωτερικευμένη Καταπίεση στις Λεσβίες	Σελ.21
6. <i>Μέρος Δεύτερο: Ερευνητική διαδικασία και μεθοδολογία</i>	Σελ.32
7. Περιγραφή Έρευνας.....	Σελ.33
8. Παρουσίαση Συμμετεχόντων.....	Σελ.38
9. Διαμόρφωση Λεσβιακής Ταυτότητας.....	Σελ.43
I. Όροι και Αυτοπροσδιορισμός.....	Σελ.43
II. Στάδια Συνειδητοποίησης και Διαμόρφωσης Λεσβιακής Ταυτότητας.....	Σελ.55
10. ‘Βγαίνω απ’ τη Ντουλάπα’.....	Σελ.78
❖ Coming out στην Οικογένεια.....	Σελ.80
❖ Coming out στο Φιλικό Περιβάλλον.....	Σελ.88
❖ Coming out στο Επαγγελματικό Περιβάλλον.....	Σελ.97
11. Αντίληψη Κοινωνικού Στίγματος και Θυματοποίηση.....	Σελ.109
I. Αντίληψη Κοινωνικού Στίγματος.....	Σελ.110
II. Θυματοποίηση.....	Σελ.124
III. Εσωτερικευμένη Καταπίεση.....	Σελ.135
12. Σύνδεση με τη Λεσβιακή Κοινότητα και Κοινωνική Άνεση με Άλλες Λεσβίες.....	Σελ.138
13. Απόψεις Ηθικού και Θρησκευτικού Περιεχομένου.....	Σελ.153
14. Συζήτηση-Συμπεράσματα.....	Σελ.164
15. <i>Παράρτημα</i>	Σελ.168
▪ Γλωσσάρι Όρων	
16. <i>Βιβλιογραφία</i>	Σελ.172

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η

Η παρούσα έρευνα έχει στόχο τη μελέτη του φαινομένου της εσωτερικευμένης καταπίεσης στις Ελληνίδες λεσβίες, και διακρίνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, περιγράφεται ο λεσβιακός σεξουαλικός προσανατολισμός ως κοινωνικό φαινόμενο, με έμφαση στις αλλαγές που έχουν επέλθει στη στάση των δυτικών κοινωνιών μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Επισημαίνεται ότι παρόλο που η ψυχολογία και η ψυχιατρική θεωρούν πλέον τον ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό ως μία φυσική παραλλαγή της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, ότι δεν αποτελεί αιτία ψυχικών διαταραχών και δεν τίθεται θέμα θεραπείας, οι περισσότερες δυτικές κοινωνίες δεν ενστερνίζονται αυτές τις θέσεις και διατηρούν την πεποίθηση ότι η ετεροφυλοφιλία είναι ο μοναδικός φυσιολογικός σεξουαλικός προσανατολισμός (φαινόμενο ετεροσεξισμού). Γίνεται εκτενής αναφορά στη συνεισφορά αυτών των επιστημονικών κλάδων στην εξάλειψη του στίγματος του ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού μέσω της ανάδειξης των ψυχοκοινωνικών θεμάτων και των δυσκολιών επιβίωσης των λεσβιών και γκέι στις ετεροσεξιστικές κοινωνίες. Επίσης, αναλύονται οι επιπτώσεις του ετεροσεξισμού στις ζωές και στην ψυχική υγεία των λεσβιών με έμφαση στο στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας, και ιδιαίτερα στην εσωτερικευμένη καταπίεση.

Στο δεύτερο μέρος, περιγράφεται η ερευνητική διαδικασία από μεθοδολογική σκοπιά και παρουσιάζονται κάποια από τα προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων στο πλαίσιο διασφάλισης πλήρους ανωνυμίας. Στη συνέχεια ακολουθεί το κύριο μέρος της παρούσας εργασίας, η παρουσίαση του ερευνητικού υλικού σε συνδυασμό με σύντομα βιβλιογραφικά δεδομένα για την ανάδειξη ομοιοτήτων, διαφορών και ιδιομορφιών σε θέματα ταυτότητας και στις διάφορες παραμέτρους της εσωτερικευμένης καταπίεσης. Τέλος, συνοψίζονται οι πτυχές της εσωτερικευμένης καταπίεσης που εκφράστηκαν από τις συμμετέχουσες και τονίζεται η ανάγκη για περαιτέρω διερεύνηση της εσωτερικευμένης καταπίεσης στις Ελληνίδες λεσβίες

Ο ΛΕΣΒΙΑΚΟΣ ΕΡΩΣ

ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

Between the time of Sappho and the birth of Natalie Clifford Barney (between ca 613bc and 1876ad) lies a “lesbian silence” of twenty-four centuries.

Bertha Harris In Our Right to Love, 1978

(Hermeia the InfoSharer, 2004)

Ο έρωτας και η σεξουαλική έκφραση μεταξύ γυναικών υπήρχε για αιώνες με τη μορφή κοινού μυστικού. Οι πρώτες αναφορές για το λεσβιακό έρωτα της Σαπφούς με κάποιες μαθήτριές της είναι διαφορούμενες σχετικά με τη φύση αυτού του έρωτα, αν δηλαδή επρόκειτο για πλατωνικό ή για σεξουαλικό. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλους αρχαίους πολιτισμούς, στους οποίους δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες περιγραφές ούτε και νομικές απαγορεύσεις λεσβιακού σεξουαλικού προσανατολισμού με τη σαφήνεια που υπάρχουν για τους γκέι άντρες. Στις μέρες μας, η λεσβιακή σεξουαλικότητα συνεπάγεται σεξουαλική ταυτότητα αποτελώντας ένα διακριτό σεξουαλικό προσανατολισμό ισότιμο του ετεροφυλοφιλικού, κάτι που κατακτήθηκε και διαμορφώθηκε μέσα από τους αγώνες των λεσβιακών-φεμινιστικών κινημάτων, αφού καταρρίφθηκε η παθολογική και αμαρτωλή ταμπέλα.

Οι αρχαιότερες γραπτές αναφορές για έρωτα ανάμεσα σε γυναίκες προέρχονται από την αρχαία Ελλάδα, ενώ μεταγενέστερες υπάρχουν και στους αρχαίους πολιτισμούς της Κίνας, της Ιαπωνίας και της Αραβίας. Η Σαπφώ (630-570 π.Χ.), η σημαντικότερη λυρική ποιήτρια της αρχαιότητας, είχε συγκεντρώσει νεαρές κοπέλες στη Λέσβο για να τους διδάξει τις τέχνες της μουσικής και της ποίησης, στην υπηρεσία της Αφροδίτης και των Μουσών (Δεξιά εικόνα Σαπφούς; Classics Department, 2000). Ο έντονος συναισθηματισμός που εκδήλωνε προς τις μαθήτριές της θεωρήθηκε απρεπής λόγω ερωτικών διαστάσεων και δυσφημίστηκε από τους Αττικούς κωμωδιογράφους για ομοφυλοφιλικές τάσεις (εξού και ο όρος λεσβία). Οι σχέσεις ανάμεσα στη Σαπφώ και στις μαθήτριές της έμειναν στην ιστορία ως «λεσβιακός έρωτας». Μολονότι κανένας από τους συγγραφείς δεν

αναφέρει κάτι σχετικό μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη, οι κρίσεις αυτές για τη Σαπφώ επικράτησαν, αν και σύγχρονοι μελετητές εκφράζουν αμφιβολίες για το αν η Σαπφώ ήταν όντως λεσβία. Εκτός από την αρχαία Ελλάδα, όμως, αφηγήσεις για λεσβιακές σχέσεις συναντώνται στην ποίηση και στους μύθους της αρχαίας Κίνας χωρίς να περιγράφονται λεπτομερώς όπως για τους άνδρες gay. Στην Ιαπωνία, έχουν βρεθεί ερωτικά ποιήματα που αντάλλασσαν γυναίκες μεταξύ τους τα οποία καταδεικνύουν ότι οι λεσβιακές σχέσεις ήταν συνηθισμένες και κοινωνικά αποδεκτές την περίοδο Heian (785-1185 π.Χ.). Κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών χρόνων στην Αραβία, υπάρχουν αναφορές για σχέσεις ανάμεσα στις γυναίκες των χαρεμιών, που δεν ήταν κοινωνικά αποδεκτές και καταστέλλονταν όταν γίνονταν αντιληπτές. Για παράδειγμα, δύο κοπέλες που πιάστηκαν επαυτοφόρω να συνευρίσκονται σεξουαλικά αποκεφαλίστηκαν (Tripp, 1987; Diamant & McAnulty, 1995; Beynon, Eisner & Haggerty, 2000).

Στις δυτικές κοινωνίες, οι ρητές απαγορεύσεις για τη λεσβιακή σεξουαλική συμπεριφορά ήταν σαφέστατα πιο ελαστικές συγκριτικά με τις αντίστοιχες για τους γκέι άντρες. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο λεσβιασμός δεν ήταν πότε παράνομος ενώ η σεξουαλική συνεύρεση αντρών ήταν μέχρι το 1967. Το 1921, προτάθηκε η ποινικοποίηση του λεσβιασμού, απορρίφθηκε όμως από τη Βουλή των Λόρδων με χαρακτηριστικό επιχείρημα ότι στις χίλιες γυναίκες, οι εννιακόσια ενενήντα εννέα δεν είχαν ακούσει ούτε ψίθυρο για τέτοιες δραστηριότητες (Ettore, 1980). Στη συνέχεια, το 1928 το πρώτο λεσβιακό μυθιστόρημα με τίτλο «Το Πηγάδι της Μοναξιάς» απαγορεύτηκε για αισχρολογία επειδή υπερασπιζόταν τις μη φυσιολογικές δραστηριότητες μεταξύ γυναικών. Εν τω μεταξύ, άλλα λεσβιακά μυθιστορήματα λιγότερο πολιτικά προσανατολισμένα συνέχιζαν να κυκλοφορούν ελεύθερα (Beynon, Eisner & Haggerty, 2000).

Η έννοια της λεσβιακής ταυτότητας αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τα γκέι και λεσβιακά απελευθερωτικά κινήματα, τα οποία ξεκίνησαν στην Αμερική και εξαπλώθηκαν στην Κεντρική Ευρώπη στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ενώ η λεσβιακή ορατότητα αναδείχθηκε περισσότερο χάρη στο λεσβιακό-φεμινιστικό κίνημα γύρω στο 1970. Οι λεσβίες ακτιβίστριες είχαν παραγκωνιστεί από το ανδροκρατούμενο γκέι κίνημα όπως και από το γυναικείο, γι' αυτό δημιούργησαν τις δικές τους οργανώσεις. Οι λεσβίες φεμινίστριες εξετάζοντας τις επιστημονικές, τις φεμινιστικές και τις κοινωνικές αντιλήψεις σχετικά με το σεξουαλικό προσανατολισμό και το φύλο, διατύπωσαν αρχές όπως αυτή της καταναγκαστικής ετεροσεξουαλικότητας

(*compulsory heterosexuality*) και υποστήριξαν την εξάλειψη όλων των ειδών καταπίεσης ώστε να υπάρξει ουσιαστική ισότητα. Οι λεσβίες-φεμινίστριες ακτιβίστριες εναντιώθηκαν στην επικρατούσα αντίληψη της σεξιστικής κοινωνίας βάση της οποίας η γυναίκα προσδιορίζεται μέσα από τον άνδρα. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, μία ανεξάρτητη γυναίκα χαρακτηριζόταν ως λεσβία και έπαυε να θεωρείται «πραγματική» γυναίκα. Αντίθετα, τόνισαν ότι η λεσβία δεν είναι μία «λιγότερη γυναίκα» αλλά μία γυναίκα που προσδιορίζεται μέσα από άλλες γυναίκες, άσχετα με το αν υπάρχει ή όχι το σεξουαλικό στοιχείο. Επιπροσθέτως, η λεσβιακή-φεμινιστική πολιτική υπερασπίστηκε τον προσωρινό ή ολοκληρωτικό διαχωρισμό από τους άνδρες και την πατριαρχική κοινωνία σε μία προσπάθεια να ωθήσει τις γυναίκες σε επανασύνδεση και διαμόρφωση της δικής τους ταυτότητας και γλώσσας (Tripp, 1987; Beynon, Eisner & Haggerty, 2000).

Την ίδια όμως περίοδο, η ελληνική κοινωνία βίωνε τη δικτατορία και γι' αυτό δεν μπόρεσε να ακολουθήσει τα γκέι και λεσβιακά κινήματα με αποτέλεσμα οι αλλαγές να συμβούν με πολύ πιο αργούς ρυθμούς σε σχέση με τις άλλες δυτικές χώρες. Μετά την πτώση της δικτατορίας, άρχισαν να ανθίζουν ομάδες και κινήματα κοινωνικής αμφισβήτησης, ένα από αυτά ήταν και το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδος (ΑΚΟΕ). Το ΑΚΟΕ εξέδιδε το πρώτο γκέι περιοδικό, το Αμφι, (κάτω ένα από τα εξώφυλλα του περιοδικού: Αντωνόπουλος, 2005) καλώντας τους ομοφυλόφιλους «να αλώσουν το δικαίωμα του λόγου» και να προκαλέσουν ένα

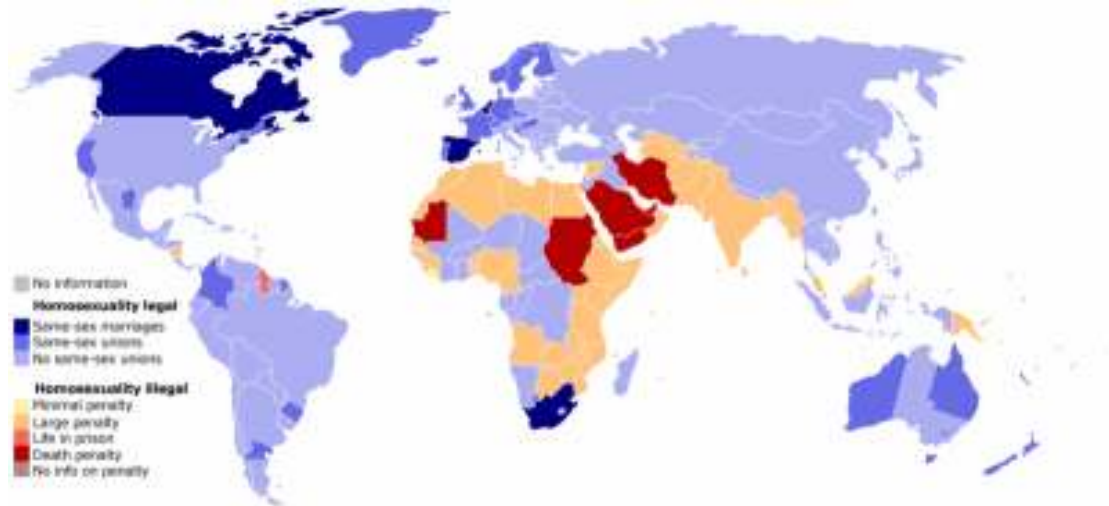

«σκάνδαλο αλήθειας» (Αντωνόπουλος, 2005). Η πρώτη λεσβιακή ομάδα δημιουργήθηκε μέσα στο κίνημα αυτό, αλλά αργότερα προτίμησε να διαχωριστεί από τους γκέι άνδρες και να ενωθεί με τη φεμινιστική ομάδα υπό τη στέγη του «Σπιτιού Γυναικών». Η πρώτη αυτή ομάδα μπόρεσε να προσελκύσει περισσότερες λεσβίες και ισχυροποιημένη πια να εκδώσει το λεσβιακό περιοδικό

«Λάβρυς» που όμως είχε διάρκεια μόνο τρία τεύχη. Το «Σπίτι Γυναικών» δέχθηκε έντονη πίεση από τους γείτονες και επέλεξε η φεμινιστική ομάδα να αλλάξει χώρο. Η λεσβιακή ομάδα ακολούθησε ανεξάρτητη πορεία ενώ αργότερα συνενώθηκε με μία άλλη φεμινιστική ομάδα στο «Σπίτι Γυναικών Κουκακίου». Η δράση της ομάδας εκείνη την εποχή ήταν αρκετά έντονη με διάφορες συμμετοχές κοινωνικού περιεχομένου και προσέφερε αρκετή βοήθεια στις φεμινιστικές ομάδες. Μέσα στα χρόνια που ακολούθησαν, δημιουργήθηκαν κι άλλες λεσβιακές ομάδες, που

λειτουργήσαν είτε σαν αυτόνομες ομάδες είτε μέσα σε κάποιο μικτό κίνημα. Παρόλο που η παρουσία τους ήταν βραχύχρονη, είχαν έντονη δραστηριότητα και η δράση τους περιστράφηκε κυρίως σε θέματα ενημέρωσης, απελευθέρωσης, απενοχοποίησης κατακτώντας σκαλοπάτια τα οποία στήριζαν τις επόμενες ομάδες. Οι λεσβιακές ομάδες ενώ είχαν μέλη, δυνατότητες και στόχους δεν μπόρεσαν να οργανωθούν και να επιβιώσουν λόγω της κοινωνικής πίεσης. Η πλειοψηφία των μελών όλων των λεσβιακών ομάδων ήταν νέες, συχνά φοιτήτριες, χωρίς σταθερή δουλειά και οικονομικά εξαρτημένες από τους γονείς. Η επιβίωση μιας τέτοιας ομάδας βασίζεται στην ενεργή και ανοιχτή προς τα έξω δράση, κάτι που τα περισσότερα μέλη των λεσβιακών ομάδων αρνήθηκαν να κάνουν λόγω του φόβου ρήξης με την οικογένεια και της απόλυσης από την εργασία. Επίσης, σε αυτό συνετέλεσαν η απουσία ενός ισχυρού φεμινιστικού κινήματος και η πλήρης έλλειψη νομικού πλαισίου με το οποίο θα προστατεύονταν οι προσωπικές επιλογές του ανώνυμου και επώνυμου πολίτη (Hermeia the InfoSharer, 2004).

Η δράση των λεσβιακών κινημάτων σε συνδυασμό με των αντίστοιχων γκέι είχαν ως αποτέλεσμα την αναγνώριση της ομοφυλοφιλίας ως νόμιμο και ισότιμο σεξουαλικό προσανατολισμό σε πολλές αναπτυγμένες χώρες. Η αποποινικοποίηση των ομοφυλόφιλων συμπεριφορών σε κάποιες χώρες όπως στη Δανία το 1933, στη Σουηδία το 1944, στην Αγγλία το 1967, ήταν μόνο ένα μικρό βήμα ενώ η μερική νομική κατοχύρωση άρχισε να επιτυγχάνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Χρονιά σταθμό αποτελεί το 1973 που η Αμερικάνικη Ψυχιατρική Εταιρεία απέσυρε την ομοφυλοφιλία από το DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), αναιώντας τον μέχρι τότε ορισμό της ως κλινικά ψυχική διαταραχή. Έπειτα, το 1977 το Quebec ήταν η πρώτη πολιτεία που απαγόρευσε τις διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού. Έκτοτε, πολλές αναπτυγμένες χώρες έχουν απαγορεύσει τις διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού στο χώρο της εργασίας, των κοινωνικών υπηρεσιών και της παροχής στέγης (Diamant & McAnulty, 1995; Beynon, Eisner & Haggerty, 2000). Επίσης, 4 χώρες (η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Ισπανία και ο Καναδάς) έχουν νομιμοποιήσει τον πολιτικό γάμο λεσβιακών και γκέι ζευγαριών, ενώ άλλες –περίπου 17 στον αριθμό- με τη μορφή συμφωνητικού συμβίωσης έχουν διασφαλίσει κάποια δικαιώματα ανάμεσα στα ζευγάρια όχι όμως σε πλήρη αντιστοιχία με το γάμο. Επιπροσθέτως, η υιοθεσία παιδιών από λεσβιακά (και γκέι) ζευγάρια πραγματοποιείται ήδη στο Ηνωμένο Βασίλειο, τη Σουηδία, την Ισπανία, την Ολλανδία, το Βέλγιο, τη Δανία και την Ισλανδία.

Παρόλ' αυτά, υπάρχουν ακόμα χώρες –κυρίως οι ανατολικές, π.χ. Παλαιστίνη, Ιράκ-, πολιτείες των ΗΠΑ και θρησκευτικές οργανώσεις που στιγματίζουν, θεωρούν παράνομη και τιμωρούν ως έγκλημα ομόφυλες σεξουαλικές συμπεριφορές. Επίσης, σε πολλές πολιτείες των ΗΠΑ έχει επιτευχθεί μόνο μερική νομική κάλυψη σε θέματα διακρίσεων στη δουλειά και στη στέγαση, όπως και δεν υπάρχει ολοκληρωτική νομική εξομοίωση με τα ετεροφυλόφιλα ζευγάρια κυρίως στα θέματα υιοθεσίας παιδιών και κηδεμονίας. (Garnets & Douglas, 2002). Στο σχήμα 1 (βλ. άνωθεν) αναπαριστώνται οι χώρες ανάλογα με το βαθμό νομιμοποίησης ή όχι δικαιωμάτων των ατόμων με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό (Wikipedia Foundation Inc., 2007).

Στην σύγχρονη Ελλάδα, οι λεσβιακές και γκέι οργανώσεις που υπάρχουν δεν έχουν επιτύχει τη δημιουργία ενός θετικού κλίματος κι έτσι η κοινωνία στην πλειοψηφία της δεν τους αποδέχεται. Υπάρχει αρκετή δράση και κινητοποίηση σε σχέση με το παρελθόν, με αρκετές λεσβιακές ομάδες (π.χ. ΛΟΑ), οργανώσεις γκέι και λεσβιών όπως η Ε.Ο.Κ. και η ΟΛΚΕ, η Σύμπραξη κατά της Ομοφυλοφοβίας, πολλές ιστοσελίδες και αρκετό έντυπο υλικό (βιβλία, περιοδικά, κτλ.). Η αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας επιτεύχθηκε το 1951, ενώ η μόνη νομική κατοχύρωση που υπάρχει από το 2005 είναι για ίση μεταχείριση ανεξαρτήτως πλέον και του γενετήσιου προσανατολισμού (νόμος 3304/2005) (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 2005). Όσον αφορά τα θέματα της νομιμοποίησης του γάμου και της υιοθεσίας παιδιών, θέματα που απασχολούν πολύ όλη την Ευρώπη, δεν υπάρχουν αντίστοιχοι νόμοι στην Ελλάδα και η ελληνική κοινή γνώμη εμφανίζεται κάθετα αντίθετη. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της κοινοτικής

σφυγμομέτρησης της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης (ευρωβαρόμετρο) που διεξάγει σε τακτά διαστήματα η Κομισιόν, οι Έλληνες τάσσονται εναντίον του γάμου μεταξύ λεσβιακών και γκέι ζευγαριών με ποσοστό 84% και βρίσκονται στην τρίτη θέση απ' το τέλος στην κατάταξη της κοινότητας των «25». Στο θέμα της υιοθεσίας, τάσσονται, επίσης, κατά με ποσοστό 89% κατέχοντας της τέταρτη θέση απ' το τέλος στους 25 (European Commission, 2006). Παρενθετικά, αξίζει να επισημανθεί ότι ο γάμος αποτελεί βασικό ανθρώπινο δικαίωμα με το οποίο κατοχυρώνεται και προστατεύεται ο δεσμός δύο ανθρώπων, και συνεπάγεται μία σειρά άλλων νομικο-πολιτικών ωφελημάτων εξίσου σημαντικών. Τα ωφελήματα-δικαιώματα οικογενειακού δικαίου είναι: περιουσιακά, φορολογικά, κληρονομικά, κηδεμονίας παιδιών, υιοθεσία, ασφαλιστικά, οικονομική κάλυψη, συνταξιοδοτικά, ρύθμιση ζητημάτων συμβίωσης, κοινωνικής πρόνοιας, δανειοδοτικά ζητήματα, διατροφής, αναγνώριση συγγενικής σχέσης σε νοσοκομεία, «άλλα» δικαιώματα και δικαιώματα γάμου γενικά (Diamant & McAnulty, 1995; Beynon, Eisner & Haggerty, 2000). Ωστόσο, τα στελέχη των πολιτικών κομμάτων φαίνεται ότι δε θεωρούν καίριας σημασίας τα ζητήματα αυτά για τις ζωές των πολιτών της ελληνικής κοινωνίας, καθώς θεωρητικά μόνο μερικοί τάσσονται υπέρ, ο Συνασπισμός μόνο ως κόμμα έχει πάρει ανοιχτά θέση υπέρ, καμία επί του πρακτέου συζήτηση στη Βουλή δεν έχει γίνει, ενώ αρκετοί μάλιστα τοποθετούνται έντονα αρνητικά. Τα βασικά επιχειρήματα που προβάλλονται είναι ότι η ελληνική κοινωνία δεν είναι έτοιμη και ότι ο γάμος των γκέι/λεσβιών δεν συμφωνεί με τους κανόνες της φύσης για την αναπαραγωγή του είδους (Καλοβυρνά, 2006). Επίσης, η Εκκλησία θεωρεί την ομοφυλοφιλία «φρικτή αμαρτία» και «βδέλυγμα», αλλά είναι έτοιμη να συγχωρήσει τη λεσβία ή τον γκέι αν μετανοήσει για τις πράξεις αυτές και δεν τις επαναλάβει (Κατρίτσης, 2002). Βέβαια, οι απόψεις αυτές κυριαρχούν στην ελληνική επαρχία, ενώ στα μεγάλα αστικά κέντρα υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία.

Αξιοσημείωτο είναι δε ότι οι όποιες συζητήσεις γίνονται περί ομοφυλοφιλίας ως επί τω πλείστων προσανατολίζονται στους άνδρες γκέι. Οι λεσβίες δεν προκαλούν τόσο το ενδιαφέρον -είτε αρνητικό, είτε θετικό- όσο οι γκέι ο άνδρες και αυτό είναι απόρροια της ανδροκρατούμενης κοινωνίας μας. Οι γυναίκες έτσι κι αλλιώς είναι λιγότερο ορατές ακόμα στις μέρες μας, παρόλο που έχουν γίνει πολλά βήματα προς την εξίσωση των δύο φύλων.

Πως είναι όμως το να ζεις σε μία κοινωνία που σε θεωρεί μη φυσιολογική, βδέλυγμα και πολλά άλλα αρνητικά στερεότυπα; Η απάντηση σε αυτό έρχεται από τις

ίδιες τις λεσβίες και τις μαρτυρίες τους στις ιστοσελίδες λεσβιακών ομάδων, οργανώσεων λεσβιών ή/και γκέι, σε εφημερίδες και σε περιοδικά αντίστοιχα. (Κλώκα, 2004; Σκουτάρη, 2004; Άννα & Κατερίνα, 2007; Νεοφώτιστου, 2007). Στη συνέχεια, παραθέτω ενδεικτικά τις πιο αντιπροσωπευτικές μαρτυρίες αυτούσιες.

“Η ελληνική κοινωνία είναι ιδιαίτερα αυστηρή. Οι βασικές της αρχές «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια» δεν επιδέχονται ούτε αμφισβητήσεις ούτε και παρεκκλίσεις. Οι άνθρωποι που ξεφεύγουν από τα συγκεκριμένα πρότυπα συνήθως περιθωριοποιούνται ή και στιγματίζονται. Γι’ αυτό και όλα τα καλύπτει το πέπλο της σιωπής. Οι ομοφυλόφιλες γυναίκες δεν υπάρχουν θεσμικά στη χώρα μας. Περνούν γύρω μας μυστικά κι αθόρυβα. Εντούτοις, δεν ξεφεύγουν από μύθους, προκαταλήψεις και πολύ περισσότερο από τα γρανάζια του ετεροσεξισμού και του ρατσισμού που είναι διάχυτοι στην ελληνική κοινωνία διαπερνώντας θεσμούς και κύκλους ανθρώπων” (Σκουτάρη, 2004). “Η ομοφυλόφιλη γυναίκα νιώθει φόβο και απειλή σχεδόν από παντού” (Κλώκα, 2004).

Συνοψίζοντας, οι λεσβίες είναι μία δημογραφικά ποικιλόμορφη ομάδα που έχει υπάρξει και υπάρχει σε όλους τους πολιτισμούς και τις κοινωνίες. Η ταυτότητα και η θέση τους έχει διαμορφωθεί ποικιλοτρόπως σε συνάρτηση με τις εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες. Στις κοινωνίες της Ευρώπης και της Αμερικής ως επί των πλείστων, οι λεσβίες έχουν γίνει αποδεκτές ως ισότιμες των ετεροφυλόφιλων απολαμβάνοντας (ή διεκδικώντας) δικαιώματα γάμου, υιοθεσίας παιδιών, ίσης μεταχείρισης (στην εργασία, στην κοινωνική πρόνοια, στην παροχή στέγης) και όντας προστατευμένες νομικά από κάθε είδους διακρίσεις. Εντούτοις, στην Ελλάδα δεν έχουν γίνει παρόμοιες αλλαγές και η κοινή γνώμη παραμένει κάθετα αντίθετη στην όποια νομική κατοχύρωση. Κατά συνέπεια, η ζωή των Ελληνίδων λεσβιών έχει αρκετά εμπόδια και δυσκολίες.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΘΛΑΣΕΙΣ

ΤΟΥ ΟΜΟΦΥΛΟΥ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

Η ομοφυλοφιλία στις γυναίκες παρουσιάζεται

σαν τυχαίο γενετήσιο υποπροϊόν της ανδρικής ομοφυλοφιλίας.

Douglas J.F. (1984)
(Λαγουμίδου, 1996, σελ. 41)

Ο πολιτικός ακτιβισμός και τα αυξανόμενα ερευνητικά στοιχεία που αναιρούσαν τη σύνδεση ομοφυλοφιλίας και ψυχικής ασθένειας ή συναισθηματικής αστάθειας είχαν ως αποτέλεσμα η Αμερικάνικη Ψυχική Εταιρεία να αποσύρει το 1973 την ομοφυλοφιλία από τη λίστα των ψυχικών διαταραχών (*DSM-III*). Την ίδια περίοδο αναδείχθηκε μια θετική προσέγγιση της ομοφυλοφιλίας στην ψυχολογία προωθώντας την οπτική ότι ο ομόφυλος (*same-gender*) σεξουαλικός προσανατολισμός είναι μια φυσική παραλλαγή της σεξουαλικότητας. Ο λεσβιακός σεξουαλικός προσανατολισμός μαζί με τον γκέι και τον αμφιφυλόφιλο είναι το αντικείμενο μελέτης αρκετών ερευνών του κλάδου της ψυχολογίας για την κατανόηση των χαρακτηριστικών, των ψυχοκοινωνικών θεμάτων όπως και των δυσκολιών επιβίωσης σε μία μη υποστηρικτική και εχθρική κοινωνία.

Την περίοδο που η θρησκεία εξοστράκιζε ομόφυλες συμπεριφορές, η ψυχολογία και η ψυχιατρική διατύπωναν θεωρίες περί «παθολογίας» της ομοφυλοφιλίας. Πολλοί αντιπρόσωποι διαφόρων ρευμάτων του κλάδου της ψυχολογίας (π.χ. ο Adler, ο Bieber και ο Socarides) εξήγησαν την ομοφυλοφιλία ως μία ψυχική διαταραχή με δεδομένο ότι η ετεροφυλοφιλία και μόνο αυτή είναι η φυσιολογική ερωτική συμπεριφορά του ανθρώπου. Μέχρι τη δεκαετία του 1970 διεξήχθησαν πολλές έρευνες με σκοπό την απόδειξη των παθολογικών πλευρών της. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι προκαταλήψεις που επικρατούσαν στο χώρο εκείνη την εποχή ήταν ως ετεροσεξιστικές, αποτελώντας ένα σύστημα πεποιθήσεων που αξιώνει την ετεροφυλοφιλία ανώτερη ή/ και πιο φυσιολογική απ' την ομοφυλοφιλία (Garnets & Douglas, 2002).

Εντούτοις, υπήρχαν και κάποιοι, όπως οι Kinsey, Pomeroy και Martin, ο Ford Beach και η Hooker, που πρωτοπόρησαν και αμφισβήτησαν το κυρίαρχο μοντέλο της

ομοφυλοφιλίας ως ψυχική διαταραχή (Beynon, Eisner, & Haggerty, 2000; Garnets & Douglas, 2002). Μία σημαντική αλλαγή επιτεύχθηκε όταν οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας που ήταν φιλικόι προς τους γκέι και τις λεσβίες (*gay-affirmative*), έστρεψαν το ενδιαφέρον στα εμπειρικά δεδομένα που οδήγησαν την Αμερικάνικη Ψυχιατρική Εταιρεία να αποσύρει το 1973 την ομοφυλοφιλία από το εγχειρίδιο των διαταραχών (DSM-III). Η Αμερικάνικη Ψυχολογική Εταιρεία (APA) υποστήριξε αυτή την αλλαγή και συνέστησε στους επαγγελματίες ψυχικής υγείας να ενστερνιστούν τη νέα προσέγγιση και να συνεισφέρουν στην εξάλειψη του στίγματος της ομοφυλοφιλίας. Το πεδίο της ψυχολογικής έρευνας ακολούθησε τη νέα αυτή οπτική, μεταβάλλοντας το ενδιαφέρον της από τις αιτίες και την παθολογία, στα χαρακτηριστικά και τα ψυχοκοινωνικά θέματα των λεσβιών, γκέι και αμφιφυλόφιλων, όπως και στις κοινωνικές αντιλήψεις γι' αυτούς, που ορίστηκαν ως ομοφοβία (Garnets & Douglas, 2002; Wright, Adams & Bemat, 1999). Επίσης, οι θεραπευτικές προσεγγίσεις για τη μεταβολή του ομοφυλόφιλου σεξουαλικού προσανατολισμού που είχαν κατακλύσει μέχρι τότε τη βιβλιογραφία άρχισαν να φθίνουν και σταδιακά να αντικαθιστούνται από άλλες πιο θετικές, σχεδιασμένες ώστε να βοηθήσουν το άτομο να προσαρμοστεί στον σεξουαλικό προσανατολισμό του και να καλύψουν τις αναγνωρισμένες πια μοναδικές ανάγκες των γκέι και λεσβιών πελατών (Garnets & Douglas, 2002). Παρόλο που είναι βέβαιο ότι δε συμφώνησαν όλοι οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας με την απόφαση της Αμερικάνικης Ψυχιατρικής Εταιρείας (π.χ. Nicolossi, Byrd & Potts, 2000a) μόνο ένα μικρό ποσοστό επαγγελματιών συνεχίζει να τη θεωρεί παθολογία. Εκτός αυτού, είναι πια σαφές ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός δεν αποτελεί αιτία ψυχολογικών προβλημάτων και ως εκ τούτου οι λεσβίες και οι γκέι προσφεύγουν σε θεραπεία για όλους τους πιθανούς λόγους, όπως και οι ετεροφυλόφιλοι (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Zucker, 2003).

Στα επόμενα χρόνια, έγινε μια πολύ σημαντική αλλαγή στο χώρο της ψυχολογίας χάρη στην άνθηση του φιλικού προς τους γκέι/λεσβίες (*gay-affirmative*) ρεύματος. Σύμφωνα με την αντίστοιχη θεωρία, η ομοφυλοφιλία αποτελεί μία φυσική παραλλαγή της ανθρώπινης ερωτικής έκφρασης, η υιοθεσία αντίστοιχης ταυτότητας είναι μία εφικτή και υγιής διαδικασία και πολλά απ' τα προβλήματα επιβίωσης που σχετίζονται με το να είναι κάποιο άτομο γκέι, λεσβία ή αμφιφυλόφιλο είναι αποτέλεσμα των αρνητικών κοινωνικών αντιλήψεων για την ομοφυλοφιλία. Εστίασε, λοιπόν, στο να βοηθηθούν οι λεσβίες, γκέι και αμφιφυλόφιλοι να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα τις επιδράσεις του κοινωνικού στίγματος, της

ιδιότητας της μειοψηφίας (*minority status*) και της διαφορετικότητας από την ετεροφυλοφιλική δεσπόζουσα τάση. Επίσης, το ρεύμα αυτό είχε ως βασική κατεύθυνση το να καταλάβουν και να αποδεχθούν τα ίδια τα άτομα το σεξουαλικό τους προσανατολισμό ως ένα φυσικό κομμάτι του εαυτού τους, να αναπτύξουν στρατηγικές στη διαμόρφωση μιας θετικής αίσθησης της ταυτότητας και να ενημερωθούν για τις επιδράσεις των κοινωνικών αντιλήψεων, της προκατάληψης, των διακρίσεων, δηλ. του ετεροσεξισμού -ή αλλιώς ομοφοβία- στην ψυχολογική τους κατάσταση (Garnets & Douglas, 2002).

Πάρα ταύτα, η αξιολόγηση ενός μεγάλου δείγματος ψυχολόγων από την APA Committee on Lesbian and Gay Concerns Task Force έδειξε ότι συνεχίζει να υπάρχει ένα μεγάλο εύρος αρνητικών προκαταλήψεων και παραπληροφόρησης για την ομοφυλοφιλία, που θα μπορούσαν να επηρεάζουν την θεραπευτική διαδικασία με γκέι/ λεσβίες/ αμφιφυλόφιλους-ες. Η ύπαρξη αυτών των αντιλήψεων οδήγησε στη δημιουργία κατευθυντήριων γραμμών για ψυχοθεραπεία λεσβιών/ γκέι/ αμφιφυλόφιλων που υιοθετήθηκαν από την APA Council of Representatives (Garnets & Douglas, 2002).

Επιπροσθέτως, η Committee on Lesbian and Gay Concerns (GLGC) της APA αναγνώρισε την ανάγκη για καθορισμό ορολογίας που να μην είναι αρνητικά φορτισμένες και γι' αυτό έχει προτείνει να χρησιμοποιούνται από τους επιστήμονες, ερευνητές, συγγραφείς, καθηγητές, φοιτητές και επαγγελματίες των ανθρωπιστικών επιστημών και υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και ψυχικής υγείας, τα εξής:

- Ο όρος σεξουαλικός προσανατολισμός προτιμάται από τη σεξουαλική προτίμηση. Αναφέρεται σε όλες τις ερωτικές και σεξουαλικές σχέσεις είτε αυτές είναι ετεροφυλοφιλικές, αμφιφυλοφιλικές, γκέι ή λεσβιακές. Οι όροι λεσβιασμός, ομοφυλοφιλία, ετεροφυλοφιλία και αμφιφυλοφιλία αντικαθιστούνται από τους λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό, ετεροφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό, γκέι σεξουαλικό προσανατολισμό και αμφιφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό.
- Όταν γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένες γυναίκες και άντρες ή ομάδες, είναι προτιμότερο να χρησιμοποιούνται οι επιθετικοί προσδιορισμοί λεσβιακό και γκέι και όχι ομοφυλοφιλικό, όπως επίσης και λεσβίες και

γκεί αντί ομοφυλόφιλοι. Σε περίπτωση που δεν είναι σαφής η σημασία του όρου γκέι, τότε να συνοδεύεται από το φύλο, δηλ. άνδρας γκέι.

- Οι όροι ομόφυλη (*same-gender*) σεξουαλική συμπεριφορά, αρσενικό-με-αρσενικό (*male-male*) σεξουαλική συμπεριφορά, θηλυκό-με-θηλυκό (*female-female*) σεξουαλική συμπεριφορά εφαρμόζονται σε περίπτωση που κάποιο άτομο είχε κάποια ομόφυλη σεξουαλική συμπεριφορά άσχετη απ' τον σεξουαλικό του προσανατολισμό. Για παράδειγμα, μία ετεροφυλόφιλη γυναίκα που στην εφηβεία είχε μία ομόφυλη σεξουαλική εμπειρία.
- Η αναφορά σε άτομα που συνάπτουν ερωτικές και/ή σεξουαλικές σχέσεις με άνδρες και με γυναίκες θα γίνεται με τους χαρακτηρισμούς αμφιφυλόφιλη γυναίκα (*bisexual woman*) και αμφιφυλόφιλος άνδρας (*bisexual man*).

(Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998)

Στην παρούσα εργασία, η ορολογία που χρησιμοποιείται συμφωνεί με τις παραπάνω κατευθύνσεις, ενώ μέχρι τώρα ο όρος ομοφυλοφιλία αναφέρθηκε για να επισημανθεί αυτή η αλλαγή στις μέρες μας. Η ορολογία της ελληνικής κοινότητας των λεσβιών, γκέι και αμφιφυλόφιλων έχει επιρροές και συχνά ταυτίζεται με την αγγλική-αμερικάνικη, όπως ως προς τις λέξεις γκέι και *bisexual* ή *bi*. Στην ενότητα της έρευνας θα δούμε ότι στην ελληνική γλώσσα και πραγματικότητα υπάρχουν μοναδικοί όροι με διαφορετική σημασία και ιστορία που δεν υπάρχουν αντίστοιχοι στη διεθνή βιβλιογραφία.

Το θέμα του ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού είναι από τις λίγες πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς που όπως είδαμε συνεχίζει να προκαλεί τόσο έντονες διαμάχες και αντιδράσεις σε μεγάλο μέρος του κοινωνικού συνόλου. Οι αρνητικές αντιλήψεις και αντιδράσεις ετεροφυλόφιλων προς τους γκέι και τις λεσβίες τράβηξαν από νωρίς το ενδιαφέρον της ψυχολογίας και περιγράφηκαν ως ομοφοβία. (Eguchi, 2006). Η ομοφοβία αρχικά ορίστηκε ως ο φόβος του να βρίσκεται κάποιος στο ίδιο μέρος ή να συναναστρέφεται με γκέι και λεσβίες, και ως ο παράλογος φόβος, μίσος και η αδιαλλαξία των ετεροφυλόφιλων προς τις λεσβίες και τους γκέι (Wright, Adams & Bemat, 1999).

Ο πυρήνας της ομοφοβίας προσδιορίστηκε στην πεποίθηση ότι η ετεροφυλοφιλία είναι ο μοναδικός φυσιολογικός σεξουαλικός προσανατολισμός (*heteronormativity*) και είναι αυτή ακριβώς η πεποίθηση που γεννά ρατσιστικές απόψεις και αξίες με αποτέλεσμα τις διακρίσεις κατά των λεσβιών και των γκέι (Reiter, 1991; Eguchi, 2006). Η υπόθεση ότι όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να είναι ετεροφυλόφιλοι αποκλείει από την κοινωνική αναγνώριση τις ανάγκες, τα προβλήματα και τις εμπειρίες ζωής των γκέι, λεσβιών και αμφιφυλόφιλων. Κατ' επέκταση, διαιωνίζεται η μη ορατότητα της ύπαρξής τους μέσα στην κοινωνία. Για παράδειγμα, μία λεσβία για να μπορέσει να δει την επί 12 χρόνια σύντροφό της που βρισκόταν ετοιμοθάνατη στο νοσοκομείο παρουσιάστηκε σαν αδερφή της γιατί σύμφωνα με τους κανονισμούς του νοσοκομείου ως λεσβία σύντροφος δεν εθεωρείτο πρώτου βαθμού συγγενής και άρα δεν επιτρεπόταν να την επισκεφτεί. Όμως, ακόμα και όταν αναγνωρίζεται η ύπαρξή τους, ο σεξισμός γίνεται προσωπική ή ομαδική εχθρότητα. Δεν είναι λίγα τα περιστατικά δημόσιας εκδήλωσης σεξισμού με εκφράσεις αηδίας, πράξεις βίας εναντίον τους και χαρακτηρισμού των αστικών τους δικαιωμάτων ως «ειδικά δικαιώματα» αποφεύγοντας την υποστήριξη και νομιμοποίησή τους. Επίσης, τα άτομα με λεσβιακό, γκέι και αμφιφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό αρκετές φορές χάνουν τις δουλειές τους, την κηδεμονία των παιδιών τους, υποβάλλονται σε έξωση από τα σπίτια τους, σε λεκτική παρενόχληση, αποξενώνονται και απορρίπτονται από τις οικογένειές τους, τους φίλους και τους συναδέλφους τους (Garnets & Douglas, 2002). Στο σχήμα 1 αναπαριστώνται οι επιδράσεις του ετεροσεξισμού σε όλες τις πτυχές της ζωής των λεσβιών και γκέι (O'Hanlan, Cabaj, Schat, Lock & Nemrow, 1997.)

Η ομοφοβία αναπαράγεται συνήθως από την κυβέρνηση, τα ΜΜΕ, το σχολείο, τη θρησκεία και προβάλλεται σαν ένα τρόπο να προστατευτούν η κοινωνική ισορροπία και οι παραδοσιακές αξίες (Eguchi, 2006). Στις μέρες μας, υπάρχει

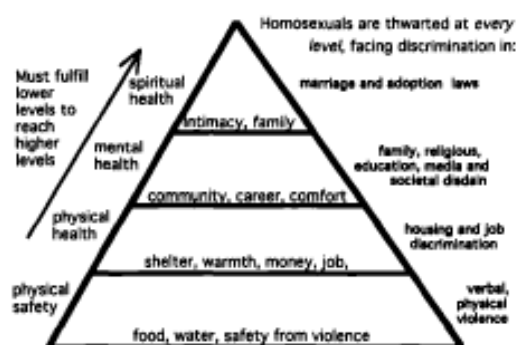

Fig. 1. Maslow's hierarchy of human need fulfillment.

διαφωνία για το πόσο αντιπροσωπευτικός είναι ο όρος και για τις διαστάσεις υπό τις οποίες πρέπει να μελετάται και έχουν προταθεί διάφοροι όροι χωρίς να διαφέρουν σημαντικά στην περιγραφή τους, όπως για

παράδειγμα ετεροσεξισμός (*heterosexism*) ή σεξουαλική προκατάληψη (*sexual prejudice*) (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Hirschfeld, 2001; Garnets & Douglas, 2002; Parrott, Adams & Zeichner, 2002). Το σίγουρο είναι όμως ότι υπάρχει συμφωνία για τις δυσάρεστες επιπτώσεις στις ζωές των λεσβιών και των γκέι.

Η ομοφοβία εκδηλώνεται σε διάφορες μορφές από ήπια συναισθήματα ενόχλησης έως έντονο μίσος, εχθρότητα και φόβο κατά των γκέι και λεσβιών. Τα συναισθήματα αυτά συχνά γίνονται πράξεις ρατσιστικές και βίαιες (Raja & Stokes, 1998). Οι πράξεις αυτές είναι αρκετά συχνές, αλλά διαφορετικής μορφής και έντασης ανάλογα με το αν ο θύτης είναι ετεροφυλόφιλος άνδρας ή γυναίκα, αν γνωρίζει κάποιο/α γκέι ή λεσβία προσωπικά και αν το θύμα είναι γκέι ή λεσβίεσ. Έχει αποδειχθεί ότι υπάρχει άμεση σχέση στις απόψεις για το ρόλο των φύλων και τις αντίστοιχες ομοφοβικές. Τα ετεροφυλόφιλα άτομα με ετεροσεξιστικές απόψεις φαίνεται ότι συνήθως εκφράζουν πιο παραδοσιακές και αυστηρές απόψεις για τους ρόλους των φύλων και της οικογένειας αλλά και λιγότερη αποδοχή της ισότητας των φύλων. Ακόμα, υπάρχουν διαφυλικές διαφορές στο βαθμό εχθρικότητας και προκατάληψης που εκδηλώνουν προς τις λεσβίεσ και τους γκέι. Έχει βρεθεί ότι οι ετεροφυλόφιλοι άνδρες συνολικά έχουν πιο αρνητικές απόψεις από τις ετεροφυλόφιλεσ γυναίκεσ. Έρευνεσ δείχνουν ότι οι ετεροφυλόφιλοι άνδρεσ έχουν πιο αρνητικέσ απόψεισ για τουσ γκέι παρά για τισ λεσβίεσ, ενώ οι ετεροφυλόφιλεσ γυναίκεσ δεν εμφανίζουν αντίστοιχη διαφοροποίηση. Χαμηλότερα όμως επίπεδα ετεροσεξιστικών αντιλήψεων έχουν τα ετεροφυλόφιλα άτομα που έχουν κάποιο άτομο με λεσβιακό ή γκέι σεξουαλικό προσανατολισμό στο φιλικό τουσ περιβάλλον, στην οικογένειά τουσ, που χαρακτηρίζουν τισ σχέσεισ τουσ με αυτούσ ωσ στενέσ και που έχουν συζητήσει άμεσα μαζί τουσ για τον προσανατολισμό τουσ (Garnets & Douglas, 2002). Επιπροσθέτωσ, έρευνεσ δείχνουν ότι το ποσοστό σωματικέσ βίασ με θύτεσ γκέι άνδρεσ είναι πολύ πιο υψηλό από το επίσημ η υψηλό ποσοστό ομοφοβικέσ παρενόχλησεισ και βίασ με θύτεσ λεσβίεσ. Οι «επιθέσεισ μίλουσ» είναι από τισ πιο συνηθισμένεσ μορφέσ ομοφοβικέσ βίασ και συνιστουν τυχαίεσ επιθέσεισ στο δρόμο. Φαίνεταί ότι αυτέσ οι επιθέσεισ γίνουνται κυρίωσ τουσ γκέι, ενώ οι λεσβίεσ είναι πιο πιθανό να βιώσουν «ιδιωτικού τύπου» παρενόχληση ή βία, για παράδειγμα στο σπίτι ή στη δουλειά. Αξιοσημείωτο είναι ότι σύμφωνα με τουσ υποστηρικτέσ της φεμινιστικέσ θεραπευτικέσ προσέγγισεισ οι λεσβίεσ είναι δέκτεσ ετεροσεξισμού όντασ λεσβίεσ και ταυτόχρονα σεξισμού όντασ γυναίκεσ (Mason & Tomsen, 2001; Szymanski, 2005).

Το θετικό προς τους γκέι και τις λεσβίες ρεύμα (*gay-affirmative*) ανέδειξε και περιέγραψε πολλά ζητήματα που αφορούν τη ζωή των λεσβιών και γκέι, θέτοντας έτσι τις βάσεις για ένα νέο ρεύμα που έχει αναπτυχθεί σχετικά πρόσφατα. Το ρεύμα αυτό ονομάστηκε στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (*minority stress*) και ασχολείται με την ψυχολογική ευημερία των λεσβιών, γκέι και αμφιφυλόφιλων. Αναλυτικότερα, βασίζεται στην αναγνώριση ότι αυτός ο πληθυσμός βρίσκεται σε αυξημένο ρίσκο έντονου ψυχικού άγχους (*mental distress*) εξαιτίας της συνεχούς έκθεσης σε αγχογόνους παράγοντες προερχόμενους από τις κοινωνικές ρατσιστικές αντιλήψεις (ετεροσεξισμό ή ομοφοβία), του κοινωνικού στίγματος και της θυματοποίησης (*victimization*). Επίσης, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην κατανόηση της ψυχολογικής προσαρμοστικότητας και των τρόπων με τους οποίους καταφέρνουν να διαχειρίζονται το στρες και το στίγμα τα άτομα αυτά (Garnets & Douglas, 2002).

Η ζωή σε μία ετεροσεξιστική κοινωνία προκαλεί στους γκέι και τις λεσβίες μία μορφή χρόνιου άγχους που ονομάζεται στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (*minority stress*). Συνεπώς, οι γκέι και οι λεσβίες βιώνουν όλες τις αρνητικές συνέπειες που έχει το χρόνιο άγχος στην ψυχολογική και σωματική τους υγεία (Lewis, Derlega, Griffin & Krowinski, 2006) και αυτές που προκαλούνται από τους διαφορετικούς τύπους στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας: την επίγνωση στίγματος, την εσωτερικευμένη καταπίεση και την πραγματική αντιμετώπιση διάκρισης και βίας (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Meyer, 2003; Lewis, Derlega, Griffin & Krowinski, 2006). Η επίγνωση στίγματος αφορά τις προσδοκίες του ίδιου του ατόμου ότι θα βιώσει προκατάληψη και διάκριση και συχνά το οδηγεί στην αποφυγή συμπεριφορών και συναναστροφών υπό τις οποίες ενδέχεται να επαληθευτούν αυτές οι προσδοκίες. Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί να επιλέξει να μην αποκαλύψει το σεξουαλικό του προσανατολισμό σε κάποιο άλλο άτομο γιατί φοβάται ότι θα τον αντιμετωπίσει ρατσιστικά. Έτσι, το άτομο αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να μοιραστεί ανοιχτά τις εμπειρίες της ζωής του, δηλαδή υπάρχουν κοινωνικά εμπόδια (*social constraints*). Τα κοινωνικά εμπόδια περιθωριοποιούν το άτομο από τα κοινωνικά δίκτυα και δεν του επιτρέπουν να μοιραστεί τις τραυματικές και αγχογόνες καταστάσεις που βιώνει (D'Augelli, Hesson-Mcinnis & Waldo, 1998; Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Meyer, 2003; Lewis, Derlega, Griffin & Krowinski, 2006).

Η εσωτερικευμένη καταπίεση, ένας άλλος τύπος στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας, αναφέρεται στην υιοθέτηση των ετεροσεξιστικών αντιλήψεων της κοινωνίας από τον ίδιο τον γκέι, από την ίδια τη λεσβία και στην διαμόρφωση ανάλογης αυτοεικόνας, όπως ότι είναι κατώτερος/η και ότι του/της αξίζει η περιθωριοποίηση. Για πολλά άτομα (γκέι και λεσβίες) η διαχείριση της εσωτερικευμένης καταπίεσης είναι δύσκολο να επιτευχθεί, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν ένα ετεροφυλοφιλικό προφίλ συγκαλύπτοντας την αληθινή τους ταυτότητα, να βιώνουν αισθήματα υποκρισίας και ανειλικρίνειας εξαιτίας αυτής της οδυνηρής ασυμφωνίας δημόσιας και ιδιωτικής ζωής και να απομονώνονται από τον κοινωνικό τους περίγυρο (D'Augelli, Hesson-Mcinnis & Waldo, 1998; Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Meyer, 2003; Lewis, Derlega, Griffin & Krowinski, 2006). Στο σχήμα 1 απεικονίζεται το μοντέλο λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (*minority stress model*) του Meyer (Meyer, 2003).

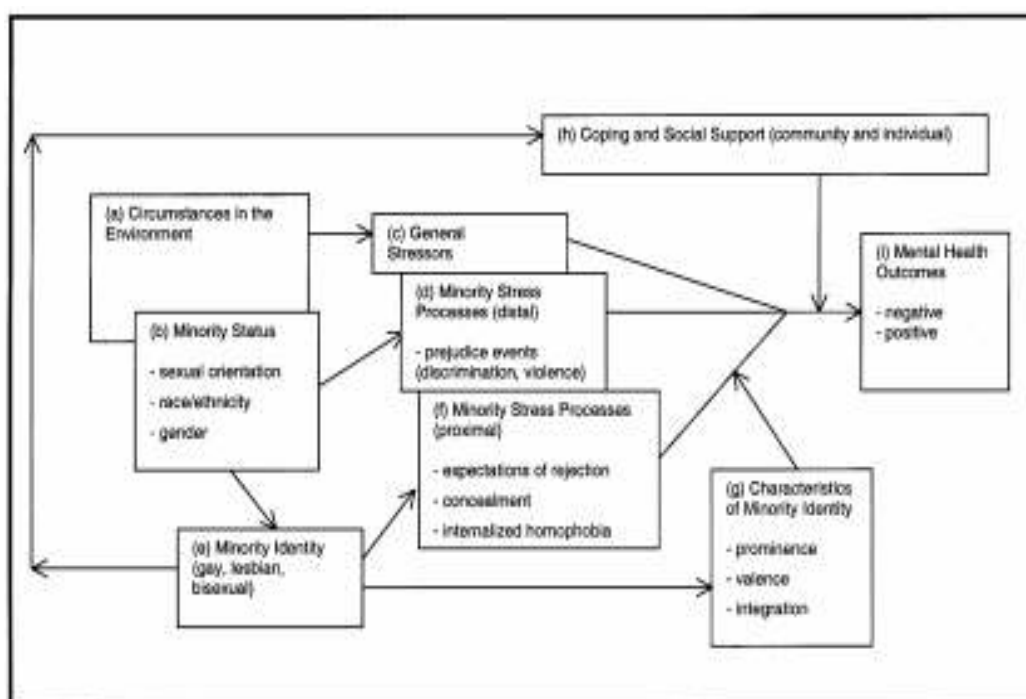

Figure 1. Minority stress processes in lesbian, gay, and bisexual populations.

Βέβαια, οι διακρίσεις και η βία κατά των λεσβιών και των γκέι είναι αρκετά συχνό φαινόμενο. Έχει αποδειχθεί ότι οι επιζήσαντες (γκέι και λεσβίες) από εγκλήματα μίσους λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού παρουσίαζαν υψηλότερα επίπεδα θυμού, άγχους, κατάθλιψης και μετατραυματικού στρες από επιζήσαντες

(γκέι και λεσβίες) εγκλημάτων που δεν σχετίζονταν με το σεξουαλικό προσανατολισμό τους και από άτομα (γκέι και λεσβίες) που δεν είχαν γίνει θύμα καμίας εγκληματικής ενέργειας (Szymanski, 2005). Σε γενικές γραμμές, αυτοί οι τρεις τύποι στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας έχουν συνδεθεί με προβλήματα ψυχικής υγείας όπως ενοχές, σεξουαλικής λειτουργίας, αυτοκτονικές τάσεις, κατάθλιψη, ψυχοσωματικής φύσης (π.χ. διαταραχές ύπνου, διάρροια, διατροφής, πονοκεφάλους) και επιδείνωση των διαπροσωπικών σχέσεων. Συγκεκριμένα, έρευνες δείχνουν ότι οι εμπειρίες:

- Διακρίσεων επιφέρουν συναισθήματα θλίψης, άγχους, ματαιότητας και σκέψεις ότι η ζωή είναι δύσκολη και άδικη.
- Προσβολών ή άλλων τύπων θυματοποίησης όπως απειλές σωματικής κακοποίησης και λεκτικής κακοποίησης, δημιουργούν στο άτομο αισθήματα απόρριψης, ταπείνωσης, αποτυχίας και κατάθλιψη.
- Αυτό-ενοχοποίησης δημιουργούν στο άτομο την πεποίθηση ότι δικαιολογημένα έχει αυτή την αντιμετώπιση από τρίτους, κάτι που ενδέχεται να το οδηγήσει σε κατάθλιψη και συναισθήματα ανικανότητας και αβοήθητου.

(Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Garnets & Douglas, 2002; Lewis, Derlega, Clarke & Kuang, 2006; Lewis, Derlega, Griffin & Krowinski, 2006)

Η πρόοδος που έχει σημειωθεί στο χώρο της ψυχολογίας σχετικά με το σεξουαλικό προσανατολισμό έχει συντελέσει στην πληρέστερη κατανόηση και περιγραφή των μοναδικών χαρακτηριστικών και ψυχοκοινωνικών προβλημάτων των λεσβιών, γκέι και αμφιφυλόφιλων. Ο ομόφυλος σεξουαλικός προσανατολισμός θεωρείται πλέον ως μία φυσική παραλλαγή της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, δεν αποτελεί αιτία ψυχικών διαταραχών και άρα δεν τίθεται θέμα θεραπείας. Ωστόσο, οι περισσότερες δυτικές κοινωνίες δεν ενστερνίζονται αυτές τις θέσεις της ψυχολογίας και διατηρούν την πεποίθηση ότι η ετεροφυλοφιλία είναι ο μοναδικός φυσιολογικός σεξουαλικός προσανατολισμός. Το φαινόμενο αυτό έχει περιγραφεί ως ετεροσεξισμός ή ομοφοβία και έχει διάφορες μορφές εκδήλωσης από ήπια συναισθήματα ενόχλησης και αποφυγή έως έντονου μίσους, εχθρότητας και βίαιες

συμπεριφορές προς τους γκέι και τις λεσβίες. Οι επιπτώσεις του ετεροσεξισμού στις ζωές και στην ψυχική υγεία των γκέι και των λεσβιών είναι πολύ δυσμενείς (π.χ. απόλυση απ' τη δουλειά, σωματική κακοποίηση, κατάθλιψη, χρόνιο άγχος) και έχουν περιγραφεί από το χώρο της ψυχολογίας με τη θεωρία του στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (*minority stress*). Στη συνέχεια, θα γίνει εκτενής αναφορά στον τύπο στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας εσωτερικευμένη καταπίεση με εξειδίκευση στον λεσβιακό πληθυσμό, που αποτελεί και το θέμα της παρούσας έρευνας.

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΥΜΕΝΗ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ ΣΤΙΣ ΛΕΣΒΙΕΣ

*Ο πιο μοναχικός τόπος σ' αυτό τον κόσμο
είναι εκείνη η έρημη χώρα ανάμεσα στα δύο φύλα.*
Ράντκλιφ Χολ, Το Πηγάδι της Μοναξιάς.
(Χολ, 2003)

Η έννοια της εσωτερικευμένης καταπίεσης έχει μεγάλη ιστορία στο χώρο της ψυχολογίας κάνοντας την εμφάνισή της στη βιβλιογραφία περίπου πριν από δύο δεκαετίες. Στις λεσβιακές και γκέι μελέτες, και κυρίως στα ψυχοθεραπευτικά μοντέλα του φιλικού προς τους γκέι/λεσβίες (*gay-affirmative*) κλάδου έχει γίνει εκτενής αναφορά σ' αυτή την έννοια, τοποθετώντας τη στο κέντρο των ερμηνειών και των παρεμβάσεων για θέματα ψυχικής υγείας των λεσβιών και γκέι. Έχουν προταθεί διάφοροι όροι για το ψυχοσυναισθηματικό αυτό φαινόμενο, του οποίου τα χαρακτηριστικά και οι επιπτώσεις έχουν καταγραφεί με αρκετή ακρίβεια. Παρόλο που πολλές έρευνες έχουν μελετήσει τους παράγοντες της λαμβάνοντας ως δεδομένο την ύπαρξη ομοιομορφίας ανάμεσα στους γκέι, τις λεσβίες και τους/τις αμφιφυλόφιλους-ες (όπως Herek, Cogan, Gillis & Glunt, 1997; Williamson, 2000; Otis, Rostosky, Riggle, & Hamrin, 2006), εντούτοις πρόσφατα έχει επισημανθεί η

ανομοιομορφία ανάμεσά τους και η ανάγκη για εξειδικευμένη μελέτη (Szymanski, Chung & Balsma, 2001; Szymanski & Chung, 2003).

Καταρχήν, είναι απαραίτητο να οριστεί αυτό το ψυχοσυναισθηματικό φαινόμενο. Οι όροι που έχουν προταθεί είναι η εσωτερικευμένη καταπίεση (*internalized oppression*), η εσωτερικευμένη ομοφοβία (*internalized homophobia*), ο εσωτερικευμένος ετεροσεξισμός (*internalized heterosexism*) και ομοαρνητικές διαδικασίες (*homonegating processes*).

Το φαινόμενο αρχικά ονομάστηκε εσωτερικευμένη ομοφοβία (*internalized homophobia*) σε αντιστοιχία με την ομοφοβία σε κοινωνικό επίπεδο-που περιγράφηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο- ενώ αργότερα αντικαταστάθηκε από τον όρο εσωτερικευμένος ετεροσεξισμός χωρίς όμως σημαντική εννοιολογική διαφοροποίηση. Η εσωτερικευμένη ομοφοβία ορίζεται ως τα αρνητικά συναισθήματα, ακόμα και σε σημείο μίσους, για τον εαυτό που διαμορφώνονται μέσα από το ότι μεγαλώνει και ζει σε ένα ετεροσεξιστικό περιβάλλον με υποτιμητικές και απαξιωτικές αντιλήψεις για το μη-ετεροφυλόφιλο πληθυσμό. Με πιο απλά λόγια, όταν το άτομο, εν προκειμένου η λεσβία, γεννιέται και μεγαλώνει μέσα σ' ένα ετεροσεξιστικό περιβάλλον μαθαίνει τις αντιλήψεις αυτές και τις θεωρεί δεδομένες όπως και τα ήθη, τα έθιμα, τους κανόνες συμπεριφοράς και γενικά την κουλτούρα της κοινωνίας του. Η αφομοίωση των αρνητικών κοινωνικών αντιλήψεων στο πλαίσιο της αυτοεικόνας όμως ενδέχεται να οδηγήσει σε αντίστοιχη με αυτές τις αντιλήψεις ταυτότητα και να κλονιστεί η ψυχική υγεία. Ωστόσο, αν το άτομο ενσωματώσει αντιλήψεις που το ενδυναμώνουν απέναντι στην ομοφοβία, τότε μπορεί να οδηγηθεί στην ανάπτυξη μίας θετικής ταυτότητας και στην ψυχική ευημερία. Η εσωτερικευμένη ομοφοβία μπορεί να ερμηνευθεί με τη θεωρία του Allport για τα χαρακτηριστικά λόγω θυματοποίησης. Σύμφωνα με τον Allport, τα άτομα που έχουν στιγματιστεί κοινωνικά εμφανίζουν αμυντικές αντιδράσεις ως αποτέλεσμα της προκατάληψης που βιώνουν. Αυτοί οι μηχανισμοί μπορεί να έχουν τη μορφή της αυτό-δυσφήμισης και ταύτισης με τον θύτη-ομάδα που στιγματίζει ή/και της υπερβολικής και έμμονης ανησυχίας για το χαρακτηριστικό στο οποίο οφείλεται ο στιγματισμός (π.χ. χρώμα δέρματος). Η εσωτερικευμένη ομοφοβία βρίσκεται σε αντιστοιχία με την πρώτη μορφή έκφρασης αυτών των μηχανισμών (Williamson, 2000; Szymanski & Chung, 2003).

Η εσωτερικευμένη ομοφοβία εκδηλώνεται με έντονα εξωτερικευμένη συμπεριφορά (π.χ. αυτοκτονική τάση λόγω συναισθημάτων μίσους για τον ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό που έχει το ίδιο το άτομο) έως και πολύ

συγκεκριμένη (π.χ. έμμεση κακομεταχείριση). Ακόμα, είναι έκδηλη σε όλες τις πτυχές της ζωής και συγκεκριμένα στους στόχους ζωής (π.χ. εγκατάλειψη επαγγελματικής καριέρας), τη σωματική υγεία (π.χ. χρήση εθιστικών ουσιών), σε θέματα ταυτότητας (π.χ. ντροπή και απέχθειας για τον εαυτό), τις διαπροσωπικές σχέσεις (π.χ. πολυάριθμες και βραχύχρονες σχέσεις) και στη σύνδεση με τη γκέι/λεσβιακή κοινότητα (π.χ. αποφυγή χώρων με γκέι και λεσβίες, αίσθημα δυσφορίας κατά τη συναναστροφή με γκέι ή λεσβίες). Έχει ασκηθεί έντονη κριτική στη θεωρία περί εσωτερικευμένης ομοφοβίας κυρίως γιατί τα κριτήρια που θέτει για να χαρακτηριστούν απόψεις και συμπεριφορές ως εκφράσεις εσωτερικευμένης ομοφοβίας καθορίζονται ανάλογα με το περιεχόμενό τους κάθε φορά, δηλ. είναι πολύ αόριστα και εναπόκεινται στην κρίση του καθενός. Στη θεωρία, δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο σύνολο παραγόντων μέσω του οποίου θα αξιολογείται και θα κρίνεται η ύπαρξη και ο βαθμός της εσωτερικευμένης ομοφοβίας. Κατά συνέπεια είναι αδύνατο να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει ένα “σύνδρομο” ή ένα “μοτίβο” με καθορισμένα στοιχεία που είναι απαραίτητως παρόν ή ένα μοτίβο όπου ένα στοιχείο μπορεί να προβλέψει την παρουσία των άλλων (Russell & Bohan, 2006). Επιπροσθέτως, η θεωρία αυτή επικρίνεται γιατί θέτει το πρόβλημα στα ίδια τα άτομα με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό παραγκωνίζοντας έτσι την κοινωνική ευθύνη και κατ’ επέκταση προτείνει θεραπευτικές προσεγγίσεις για τις λεσβίες και τους γκέι και όχι για το πώς θα εξαλειφθεί το κοινωνικό φαινόμενο που ουσιαστικά αυτό είναι το αίτιο της εσωτερικευμένης ομοφοβίας (Szymanski & Chung, 2003; Russell & Bohan, 2006).

Η εσωτερικευμένη καταπίεση (*internalized oppression*) είναι ένας ακόμα όρος που έχει προταθεί γι’ αυτό το φαινόμενο. Είναι μία έννοια που έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει και να εξηγήσει την εμπειρία εκείνων των ατόμων που είναι μέλη περιθωριοποιημένων ή μειοψηφικών ομάδων, που δεν έχουν δύναμη και συχνά θυματοποιούνται σκόπιμα και μη από άτομα κυρίαρχων ομάδων, και εκείνων που έχουν υιοθετήσει τις πεποιθήσεις των κυρίαρχων ομάδων και έχουν αποδεχτεί την κατώτερη θέση που τους έχουν επιβάλλει αυτές οι ομάδες σαν να τους αξίζει, να είναι φυσική και αναπόφευκτη. Η εσωτερικευμένη καταπίεση αποτελεί τις ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις που βιώνουν τα μέλη κοινωνικών ομάδων που έχουν περιθωριοποιηθεί λόγω φύλου, χρώματος, θρησκείας, καταγωγής, σεξουαλικού προσανατολισμού, οικονομικής κατάστασης, κτλ. και γενικά λόγω ρατσιστικών, σεξιστικών ή ετεροσεξιστικών αντιλήψεων. Μέσω αυτού του φαινομένου

επιτυγχάνεται η διαιώνιση της κυριαρχίας της αντίστοιχης ομάδας, καθώς ασκείται εξωτερικός έλεγχος και εγκαθιδρύεται η δουλοπρέπεια στις συνειδήσεις των καταπιεσμένων ομάδων (Tappan, 2006). Εν προκειμένου, η εσωτερικευμένη καταπίεση μπορεί να δηλώνεται ,λόγου χάρη, όταν μία λεσβία εύχεται να ένιωθε ερωτική έλξη για τους άντρες ή όταν νιώθει ντροπή παρακολουθώντας μία ταινία με χαρακτήρες λεσβίες (Fingerhut, Letitia & Ghavami, 2005).

Ένα αξιόλογο εναλλακτικό μοντέλο γνωστικής προσέγγισης της εσωτερικευμένης ομοφοβίας είναι αυτό που έχουν προτείνει οι Russell and Bohan (2006) υπό τον όρο ομοαρνητικές διαδικασίες (*homonegating processes*). Το σύνολο των αντιλήψεων και συμπεριφορών που συνιστούν τον ετεροσεξισμό ορίζονται εδώ ως ομοαρνητισμός (*homonegativity*). Οι διαδικασίες μέσω των οποίων διαιώνίζεται ο ομοαρνητισμός σε όλα τα άτομα ανεξαρτήτως σεξουαλικού προσανατολισμού καλούνται διαδικασίες ομοαρνητισμού (*homonegating processes*). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, το άτομο που συμμετέχει στις διαδικασίες ομοαρνητισμού δεν θεωρείται ότι έχει το μικρόβιο που του έχει εμφυτεύσει η ομοφοβική κοινωνία –όπως συμβαίνει στο μοντέλο περί εσωτερικευμένης ομοφοβίας-, αλλά ότι έχει ομοαρνητικές αντιλήψεις λόγω της συμμετοχής του στις κοινωνιογλωσσικές αλληλεπιδράσεις. Ο ομοαρνητισμός που υπάρχει σε κοινωνικό επίπεδο αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο κοινωνικής ανταλλαγής και δε διαχωρίζεται από αυτόν που έχει εσωτερικεύσει το κάθε άτομο, καθώς και “ο εαυτός” του δεν υπάρχει ανεξάρτητα από τις αλληλεπιδράσεις που τον διαμορφώνουν. Έτσι, οι διαδικασίες ομοαρνητισμού δηλώνουν τόσο τη δυναμική διάσταση του φαινομένου όσο κι ότι δε συνιστά ανθρώπινο χαρακτηριστικό, αλλά μια αλληλεπίδραση στην οποία συμμετέχουν τόσο τα άτομα με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό όσο και με ετεροφυλόφιλο. Υπό αυτή την έννοια, όταν τα ίδια τα άτομα αναπαραγάγουν κοινωνικά σενάρια στερεοτύπων, λόγου χάρη η κοινωνία με καταδιώκει ή η ζωή μου είναι καταδικασμένη στην απόρριψη και τη δυστυχία, ως απεικόνιση του εαυτού τους, τότε αυτό έχει και τις ανάλογες προεκτάσεις στη συμπεριφορά τους και στην ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση. Αξιοσημείωτο είναι δε ότι το μοντέλο των διαδικασιών ομοαρνητισμού παρέχει την ελευθερία στα ίδια τα άτομα ανεξαρτήτως σεξουαλικού προσανατολισμού να κατανοήσουν και να συμπεριφερθούν διαφορετικά. Επίσης, τους επιτρέπει να αναδείξουν τη συνενοχή τους στις διαδικασίες ομοαρνητισμού χωρίς να παραλύουν από το βάρος της ενοχής. Η θεωρία αυτή θέτει σε όλους ένα πλαίσιο αλλαγής όπου αναγνωρίζοντας τη συμμετοχή στην

αναπόφευκτη διαβίβαση των διαδικασιών ομοαρνητισμού μπορούν ακολούθως να επιλέξουν αν θα συνεχίσουν να συμμετάσχουν και να αναλάβουν την ευθύνη των μελλοντικών τους ενεργειών (Russell & Bohan, 2006).

Όπως είδαμε, υπάρχει διχασμός στον τρόπο εννοιολογικής προσέγγισης της εσωτερικευμένης καταπίεσης: από τη μία πλευρά προσδιορίζεται ως ένα σταθερό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας (εσωτερικευμένη ομοφοβία, εσωτερικευμένος ετεροσεξισμός) και από την άλλη ως αγχογόνος παράγοντας που δύναται να διακυμανθεί με την πάροδο του χρόνου και υπό διαφορετικές καταστάσεις (εσωτερικευμένη καταπίεση, ομοαρνητικές διαδικασίες). Είναι λογικό ότι κάθε ερευνητής ανάλογα με την οπτική που ενστερνίζεται, κατευθύνει και το πεδίο μελέτης του. Προσωπικά, συμφωνώ με την εννοιολογική προσέγγιση περί εσωτερικευμένης καταπίεσης η οποία συνδέεται άμεσα και με τη θεωρία περί στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (*minority stress*). Έτσι, στην παρούσα έρευνα θα χρησιμοποιείται ο όρος εσωτερικευμένη καταπίεση και θα θεωρείται ως ευμετάβλητος αγχογόνος παράγοντας, όπως περιγράφηκε από τον Meyer (2003) (βλ. Κεφάλαιο ψυχολογία). Εντούτοις, στην ανασκόπηση των ερευνητικών δεδομένων θα χρησιμοποιείται ο όρος που εφάρμοσε ο εκάστοτε ερευνητής.

Η εσωτερικευμένη καταπίεση είναι ένα σημαντικό θέμα προς μελέτη καθώς φαίνεται να αποτελεί ένα εξελικτικό συμβάν, το οποίο βιώνουν στην πλειονότητά τους οι γκέι, οι λεσβίες και οι αμφιφυλόφιλοι-ες σε διάφορους βαθμούς ως αποτέλεσμα της ετεροσεξιστικής κοινωνίας που ζουν (Szymanski, Chung & Balsma, 2001; Garnets & Douglas, 2002; Szymanski & Chung, 2003). Έχει επισημανθεί η ιδιαίτερη σημασία της υπερνίκησης αυτής της φάσης και της υιοθέτησης θετικής και ενιαίας λεσβιακής/γκέι ταυτότητας ως θεμελιώδεις διαδικασίες στα μοντέλα διαμόρφωσης λεσβιακής/γκέι ταυτότητας, όπως στο μοντέλο του Cass και σ' εκείνο του Coleman (Szymanski & Chung, 2003). Επίσης, όπως ήδη έχει αναφερθεί στο κεφάλαιο ψυχολογία, η εσωτερικευμένη καταπίεση είναι τύπος στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (*minority stress*) με όλες τις ψυχολογικές επιπτώσεις που αυτό συνεπάγεται. Γι' αυτούς τους λόγους, συχνά η μείωση της εσωτερικευμένης ομοφοβίας τίθεται στο επίκεντρο της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας με πελάτες λεσβίες και γκέι (Szymanski, Chung & Balsma, 2001).

Ένα μεγάλο μέρος των ερευνών για το θέμα αυτό έχει πραγματοποιηθεί αποκλειστικά σε γκέι άνδρες (όπως Ross & Rosser, 1996; Currie, Cunningham & Findlay, 2004; Dew & Chaney, 2005; Gençöz & Yuksel, 2006; Reilly & Rudd, 2006),

ενώ τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει αντίστοιχες και για τις λεσβίες (όπως McGregor, Carver, Antoni, Weiss, Yount, & Ironson, 2001; Szymanski, Chung & Balsma, 2001; Szymanski & Chung, 2003). Η αλλαγή αυτή επήλθε όταν πολλοί συγγραφείς πρότειναν ότι η ανάπτυξη λεσβιακής ταυτότητας ακολουθεί διαφορετικό μοτίβο από την γκέι. Το μοτίβο που αφορά τη διαμόρφωση λεσβιακής ταυτότητας επηρεάζεται από μοναδικούς παράγοντες, με βασικότερους τους ακόλουθους: οι επιδράσεις του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας, η εμπειρία του σεξισμού στις ζωές των γυναικών, η απόθεση της γυναικείας ερωτικής επιθυμίας και η επιρροή του φεμινιστικού κινήματος. Αυτοί οι μοναδικοί παράγοντες ενδέχεται να συμβάλλουν και στη διαφοροποίηση των τρόπων που βιώνουν οι λεσβίες και οι αμφιφυλόφιλες την εσωτερικευμένη καταπίεση. Ως εκ τούτου, οι ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις της είναι μοναδικές για τις λεσβίες και τις αμφιφυλόφιλες και η μελέτη της πρέπει να πραγματοποιείται ξεχωριστά για τις λεσβίες –και τις αμφιφυλόφιλες- με σταθμισμένα τεστ για τον συγκεκριμένο πληθυσμό (Szymanski & Chung, 2003).

Οι έρευνες που έχουν ασχοληθεί αποκλειστικά με τις επιπτώσεις του εσωτερικευμένου ετεροσεξισμού στις λεσβίες ή στις λεσβίες και τις αμφιφυλόφιλες έχουν αναδείξει μία ποικιλία ψυχοκοινωνικών δυσκολιών. Στις δυσκολίες αυτές περιλαμβάνονται κατάθλιψη, χαμηλή αυτοεκτίμηση και μοναξιά, υψηλότερο επίπεδο δυσφορίας, υψηλότερο επίπεδο ματαιότητας, αρνητικό συναίσθημα και μεγαλύτερη κατανάλωση αλκοόλ, περιορισμένη και λιγότερο ικανοποιητική κοινωνική υποστήριξη, μεγαλύτερη εσωτερική σύγκρουση όσον αφορά το σεξουαλικό προσανατολισμό, αυτοτραυματισμός, υψηλότερο επίπεδο δυσαρέσκειας με το σώμα τους και υπερενασχόληση με το σωματικό βάρος. Επιπροσθέτως, αυξημένος εσωτερικευμένος ετεροσεξισμός έχει βρεθεί ότι σχετίζεται με απουσία συμμετοχής στην λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη ομάδα και διατήρηση ετεροφυλοφιλικού προφίλ, δηλ. το περιβάλλον να τις εκλαμβάνει ως ετεροφυλόφιλες, με περιορισμένη επαφή με την λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα, και χαμηλότερο επίπεδο αποκάλυψης του σεξουαλικού τους προσανατολισμού (Williamson, 2000; Szymanski, Chung & Balsma, 2001; Szymanski & Chung, 2003; Szymanski, 2005).

Στην έρευνα της DiPlacido σχετικά με το στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας στο λεσβιακό πληθυσμό τονίζεται ιδιαίτερα ο ρόλος της εσωτερικευμένης ομοφοβίας. Παρόλο που το δείγμα ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο των γκέι στην έρευνα του Meyer και το 41% των λεσβιών που συμμετείχαν περιέγραψαν τον εαυτό τους κατά το ήμισυ ή και περισσότερο ως

“κρυμμένες στην ντουλάπα”, δηλ. ότι κρατούν κρυφό το σεξουαλικό τους προσανατολισμό, προέκυψε σημαντική συσχέτιση μεταξύ της εσωτερικευμένης ομοφοβίας και εξεχόντων πτυχών της ψυχικής λειτουργίας. Για παράδειγμα, βρέθηκε θετική συσχέτιση αρνητικού συναισθήματος με κατανάλωση αλκοόλ. Ακόμα, επισημαίνεται ότι οι λεσβίες σε αντίθεση με τις μειοψηφίες λόγω εθνικότητας βιώνουν διπλό στιγματισμό ως γυναίκες και ως άτομα με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό, κάτι που συνεπάγεται εντονότερες επιπτώσεις της εσωτερικευμένης καταπίεσης (Williamson, 2000).

Βέβαια, υπάρχουν πολλές λεσβίες με ψυχικά υγιή και ικανοποιητική ζωή. Στην έρευνά τους οι Rothblum και Factor έδειξαν ,λόγου χάρη, ότι οι λεσβίες σε γενικές γραμμές δε διαφέρουν από τις αδερφές τους με ετεροφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό στις μετρήσεις ψυχικής υγείας. Εντούτοις, οι λεσβίες παρουσίασαν υψηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης. Παρόλ’ αυτά, υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα για αυξημένα προβλήματα ψυχικής υγείας που συνδέονται με ευαισθησία στο άγχος στο λεσβιακό πληθυσμό. Έχει αποδειχθεί ότι οι λεσβίες σε σύγκριση με τις ετεροφυλόφιλες γυναίκες έχουν σημαντικά υψηλότερα επίπεδα άγχους, μείζονος κατάθλιψης και σοβαρών προβλημάτων κατάχρησης ουσιών (Fingerhut, Letitia, & Ghavami, 2005).

Ποια ,λοιπόν, άτομα από το λεσβιακό πληθυσμό έχουν περισσότερες πιθανότητες να δεχθούν διακρίσεις ή/και να βιώσουν εσωτερικευμένη ομοφοβία; Σύμφωνα με διάφορους ερευνητές, η απάντηση στο ερώτημα αυτό συνοψίζεται στο ότι η σύνδεση με τη λεσβιακή/γκέι κοινότητα είναι πολύ πιθανό να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην έκθεση σε στρες λόγω του ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού. Αναλυτικότερα, στις περιπτώσεις που είναι έκδηλο ότι κάποια είναι λεσβία και γενικά έχει έντονη λεσβιακή ταυτότητα πιθανόν να εμφανίζονται συχνότερα φαινόμενα διακρίσεων, αλλά χαμηλότερα επίπεδα εσωτερικευμένης ομοφοβίας. Η συσχέτιση που προτείνεται είναι ότι όσο πιο έντονη η λεσβιακή ταυτότητα τόσο αυξάνονται οι διακρίσεις και τόσο μειώνεται η εσωτερικευμένη ομοφοβία (Fingerhut, Letitia, & Ghavami, 2005).

Οι Fingerhurt et al. (2005) προσφέρουν μία εμπειριστατωμένη και πιο ολιστική απάντηση μέσω του θεωρητικού πλαισίου περί διπλής ταυτότητας (*dual-identity framework*). Σύμφωνα με το πλαίσιο αυτό, η απάντηση έγκειται στην αλληλεπίδραση της λεσβιακής ταυτότητας και της δεσπόζουσας ταυτότητας και πιο συγκεκριμένα, οι εμπειρίες των έντονα προσδιορισμένων με λεσβιακή ταυτότητα γυναικών μπορεί να

διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με το αν οι δεσμοί τους με την πλειοψηφική-ετεροφυλόφιλη κοινωνία είναι ισχυροί ή χαλαροί. Λόγου χάρη, οι διακρίσεις που βιώνουν οι προσδιορισμένες με λεσβιακή ταυτότητα γυναίκες διαφοροποιούνται ανάλογα με τη σύνδεσή τους με τον ετεροφυλόφιλο κόσμο. Τα ερευνητικά τους αποτελέσματα επιβεβαίωσαν εν μέρη την αρχική τους θεωρία. Αναλυτικότερα, οι γυναίκες που είχαν έντονο το αίσθημα του ανήκειν στη λεσβιακή/γκέι κοινότητα και ασχολούνταν περισσότερο με θέματα που αφορούν τις λεσβίες και τους γκέι ανέφεραν πιο συχνές εμπειρίες διακρίσεων στη δουλειά ή στην καθημερινή τους ζωή από εκείνες τις γυναίκες που είχαν ισχυρότερους δεσμούς με την ετεροφυλοφιλική κοινωνία. Οι λεσβίες που ένιωθαν καλά για τη λεσβιακή κοινότητα, που συμμετείχαν στις διάφορες δραστηριότητές της και που είχαν εξερευνήσει τι σημαίνει στη ζωή τους το να είναι λεσβίες είχαν σημαντικά χαμηλότερη βαθμολογία στην εσωτερικευμένη ομοφοβία. Χαμηλή, όμως, βαθμολογία στην εσωτερικευμένη ομοφοβία είχαν και οι λεσβίες με υψηλότερη σύνδεση με την ετεροφυλόφιλη κοινωνία, κάτι που δεν ήταν διόλου αναμενόμενο για τους ερευνητές και θεωρητικά αποδόθηκε στο ότι αυτές οι γυναίκες πιθανόν να συναναστρέφονται με ετεροφυλόφιλα άτομα που έχουν θετικές απόψεις για τις λεσβίες και όχι ετεροσεξιστικές. Επίσης, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υψηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις ταυτότητας (δεσμοί με λεσβιακή/γκέι κοινότητα- δεσμοί με ετεροφυλοφιλική κοινωνία) συνδέεται με χαμηλότερο επίπεδο εσωτερικευμένης ομοφοβίας συγκριτικά με χαμηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις. Όσον αφορά το πόσο ικανοποιημένες είναι απ' τη ζωή τους, κάτι που είχε σημαντική συσχέτιση και με τις δύο διαστάσεις ταυτότητας, μεγαλύτερη ικανοποίηση ανέφεραν οι γυναίκες με υψηλά επίπεδα και στις δύο διαστάσεις απ' ότι στην περίπτωση χαμηλών επιπέδων (Fingerhut, Letitia, & Ghavami, 2005). Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής παρόλο που αφήνουν αρκετά αναπάντητα ερωτήματα κυρίως για θέματα αιτιότητας των βαθμολογιών, αποτελούν ένα πολύ σημαντικό έναυσμα για περαιτέρω μελέτη ώστε να επιτευχθεί πληρέστερη κατανόηση αυτών των φαινομένων.

Η μελέτη και η ανάδειξη των ψυχοσυναισθηματικών επιπτώσεων της εσωτερικευμένης καταπίεσης οδήγησε στην αναγνώριση της ανάγκης σχεδιασμού αξιόπιστων ψυχομετρικών μέσων ώστε να εξετάζονται η έκταση και οι τομείς της εσωτερικευμένης προκατάληψης και κατ' επέκταση να είναι δυνατή η αποτίμηση του κινδύνου για το άτομο όπως και της επιτυχίας της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας είτε ως προς τη θεραπεία είτε ως προς την πρόληψη. Οι πρώτες κλίμακες μέτρησης της

εσωτερικευμένης ομοφοβίας που συντάχθηκαν αφορούσαν το γκέι πληθυσμό και καθεμία διαφοροποιούνταν στους τομείς που επέλεξαν να συμπεριλάβουν. Αναλυτικότερα, ο Nungesser δημιούργησε το Nungesser Homosexuality Attitudes Inventory (NHAI) με 34 στοιχεία χωρισμένα σε τρεις θεματικές: οι στάσεις για το γεγονός του προσωπικού ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού (ο Εαυτός), οι στάσεις γι' αυτόν τον σεξουαλικό προσανατολισμό γενικά και για τα άλλα γκέι άτομα (ο Άλλος) και η άνεση με τους άλλους μετά την αποκάλυψη του λεσβιακού ή γκέι προσανατολισμού (η Αποκάλυψη). Ο Shildo αναθεώρησε την κλίμακα του Nungesser απαλείφοντας ή μεταβάλλοντας στοιχεία με ελάχιστη εγκυρότητα και προσθέτοντας ένα μεγάλο αριθμό νέων στοιχείων στις ήδη υπάρχουσες θεματικές. Η σημαντικότερη ίσως προσθήκη ήταν μία τέταρτη θεματική κατηγορία για τη μέτρηση της εσωτερικευμένης ομοφοβίας σε σχέση με θέματα γύρω από το AIDS (Ross & Rosser, 1996; Williamson, 2000; Szymanski, Chung & Balsma, 2001).

Ο Alexander σχεδίασε το Internalized Homophobia Inventory με 25 στοιχεία που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως για παράδειγμα η επιθυμία για συναναστροφή με άλλες λεσβίες ή άλλους γκέι, η ευχαρίστηση του να εκλαμβάνεται από τους γύρω του ως ετεροφυλόφιλος-η. Οι Martin και Dean βασίστηκαν στα κριτήρια της δυστονικής προς το εγώ ομοφυλοφιλίας (*ego dystonic homosexuality*) που υπήρχε στο DSM-III –στην ενότητα ψυχοσεξουαλικών διαταραχών- και δημιούργησαν μία κλίμακα με εννέα στοιχεία, τη 9-item Internalized Homophobia scale για γκέι (Williamson, 2000; Szymanski, Chung & Balsma, 2001). Οι Ross και Rosser (1996) στη μελέτη παραγόντων (*factor analytic study*) ανέδειξαν τέσσερις παραμέτρους της εσωτερικευμένης ομοφοβίας: i) δημόσια αναγνώριση ως γκέι, ii) αντίληψη στίγματος σχετικά με το να είναι γκέι, iii) κοινωνική άνεση τη συναναστροφή με άλλους γκέι, και iv) ηθική και θρησκευτική αποδοχή του να είναι κάποιος γκέι.

Μόλις το 2001 δημοσιεύθηκε η πρώτη και μοναδική μέχρι σήμερα κλίμακα για τη μέτρηση του εσωτερικευμένου ετεροσεξισμού με το όνομα Lesbian Internalized Homophobia Scale (LIHS; Szymanski and Chung, 2001a). Οι Szymanski και Chung πρότειναν ότι ο εσωτερικευμένος ετεροσεξισμός στις λεσβίες είναι ένα πολυπαραγοντικό σύνολο. Υποστηρίζουν ότι οι σημαντικότερες και συνάμα μοναδικές εκφράσεις του εσωτερικευμένου ετεροσεξισμού είναι η απομόνωση από τη λεσβιακή κοινότητα, τα αρνητικά συναισθήματα για τον εαυτό με αιτία το ότι είναι λεσβία, οι ηθικές και θρησκευτικές αντιλήψεις κατά του λεσβιακού σεξουαλικού

προσανατολισμού, ο φόβος μήπως καταλάβουν οι γύρω τη λεσβιακή της ταυτότητα, το να συμπεριφέρεται σα να ήταν ετεροφυλόφιλη, οι ετεροσεξιστικές πεποιθήσεις και η απαξιώτικη στάση προς τις άλλες λεσβίες (Szymanski, Chung & Balsma, 2001; Szymanski & Chung, 2003). Αυτές τις παραμέτρους έθεσαν και ως θεματικές ενότητες στο τεστ που σχεδίασαν και που αποτελείται από 52 δηλώσεις, κάθε μία από τις οποίες καλείται η συμμετέχουσα να βαθμολογήσει ανάλογα με το πόσο ισχύει για την ίδια από το 1 (αν διαφωνεί πάρα πολύ) μέχρι το 7 (αν συμφωνεί πάρα πολύ) (Likert scale). Αναλυτικότερα, οι πέντε κατηγορίες θεμάτων του LIHS είναι:

- ❖ Η σύνδεση με τη λεσβιακή κοινότητα, η οποία αφορά την επαφή ή την απομάκρυνση που επιλέγει να διατηρεί η λεσβία ως προς την ευρύτερη λεσβιακή κοινότητα και που μπορεί να είναι από πλήρη απομόνωση έως απόλυτη ενσωμάτωση. Ένα παράδειγμα δήλωσης με αυτό το θέμα είναι «Νιώθω απομονωμένη από τις άλλες λεσβίες».
- ❖ Η δημόσια αναγνώριση ως λεσβία. Αντιπροσωπεύει τον τρόπο που η γυναίκα χειρίζεται την αποκάλυψη της λεσβιακής της ταυτότητας. Οι τρόποι ποικίλλουν και μπορεί να είναι απ' το να συμπεριφέρεται σα να ήταν ετεροφυλόφιλη μέχρι και αισθήματα φόβου μήπως γίνει αντιληπτή. Μία απ' τις δηλώσεις με αυτό το θέμα που περιλαμβάνεται είναι «Όταν συνομιλώ με κάποιο ετεροφυλόφιλο άτομο και θέλω να αναφερθώ στη σύντροφό μου αλλάζω το φύλο της ώστε να νομίζει ότι έχω σχέση με άντρα.»
- ❖ Τα προσωπικά συναισθήματα για το ότι είναι λεσβία. Εδώ αναφέρεται στις σκέψεις και τις αντιδράσεις που έχει η γυναίκα για τον εαυτό της σχετικά με το ότι είναι λεσβία και περιλαμβάνει από μίσος για τον εαυτό έως και πλήρη αποδοχή του. Ένα παράδειγμα δήλωσης που υπάρχει στο τεστ είναι «Είμαι περήφανη που είμαι λεσβία».
- ❖ Οι θρησκευτικές και περί ηθικής απόψεις για το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό. Αυτή η παράμετρος αφορά τις γενικές απόψεις και στάσεις για το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό και τις λεσβίες. Οι πιθανές απόψεις καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα από έντονα επικριτικές έως επιεικείς και θετικές. Μία απ' τις δηλώσεις με αυτό το θέμα που περιλαμβάνεται είναι «Θα πρέπει να επιτρέπεται στα

ζευγάρια λεσβιών να υιοθετήσουν παιδιά όπως επιτρέπεται και στα ετεροφυλόφιλα».

- ❖ Η στάση προς τις άλλες λεσβίες. Εδώ περιλαμβάνονται δηλώσεις που αφορούν τις απόψεις και τις συμπεριφορές που έχει η συμμετέχουσα για τις άλλες λεσβίες και μπορεί να είναι από έντονη εχθρικήτητα μέχρι απόλυτη εκτίμηση. Μία απ' αυτές είναι και η ακόλουθη «Αρκετά συχνά κάνω αρνητικά σχόλια για άλλες λεσβίες».

(Szymanski, Chung & Balsma, 2001)

Εν κατακλείδι, η εσωτερικευμένη καταπίεση είναι ένα εξελικτικό συμβάν με κοινωνικές διαστάσεις που βιώνει η πλειοψηφία των λεσβιών. Έχει πολύ σοβαρές ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις (π.χ. κατάθλιψη, χαμηλή αυτοεκτίμηση και μοναξιά, υψηλότερο επίπεδο ανησυχίας, αυτοτραυματισμός, περιορισμένη και λιγότερο ικανοποιητική κοινωνική υποστήριξη) και ως εκ τούτου η ανάγκη για διαχείριση και αντιμετώπιση της κρίνεται επιτακτική. Ωστόσο, μέχρι σήμερα δεν έχει επιτευχθεί εκτενής περιγραφή και μελέτη της, καθώς μόλις πρόσφατα αναγνωρίστηκαν οι μοναδικές παράμετροι της εσωτερικευμένης καταπίεσης για τις λεσβίες και η αντίστοιχη βιβλιογραφία είναι πολύ περιορισμένη. Σ' αυτό έρχεται να συνεισφέρει η παρούσα έρευνα, αφού στόχος της είναι να διερευνηθούν η ύπαρξη και τα στοιχεία της εσωτερικευμένης καταπίεσης στις Ελληνίδες λεσβίες.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

*Αν η επιθυμία για γνώση και το πνεύμα της έρευνας
πηγάζουν από την παιδική σεξουαλική περιέργεια,
κάθε έρευνα, κάθε σκέψη γύρω από τη σεξουαλικότητα
είναι μια επιστροφή στις πηγές της γνώσης.*

Christian David

(Chasseguet-Smirgel, David, Grunberger,
Luquet-Parat, Torok, & McDougall, 1991)

Η έρευνα που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια είναι το αποτέλεσμα μίας δίχρονης (2005-2007) εμπειρίας σε επιστημονικό και κοινωνικό επίπεδο. Γνώρισα και περιπλανήθηκα στην ελληνική πραγματικότητα από την οπτική των λεσβιών συνειδητοποιώντας εκφάνσεις του ετεροσεξισμού στην καθημερινή γλώσσα, στις απόψεις ετεροφυλόφιλων για τον λεσβιακό και γκέι σεξουαλικό προσανατολισμό, στον κοινωνικό ρόλο της Ελληνίδας και γενικά αντιλήφθηκα τις λανθάνουσες, έμμεσες εκφράσεις του ετεροσεξισμού στην ελληνική κοινωνία. Κάπως έτσι γεννήθηκαν τα ερωτήματα που αποτελούν και το θέμα αυτής της έρευνας: *Ποιες είναι οι επιδράσεις της ετεροσεξιστικής ελληνικής κοινωνίας στις ζωές των λεσβιών; Πως βιώνουν την εσωτερικευμένη καταπίεση; Ποιοι παράγοντες συντελούν στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Ελληνίδων λεσβιών; Σε τι βαθμό έχουν εξωτερικεύσει αυτή την ταυτότητα; Πως περιγράφουν τα βιώματά τους σχετικά με τους διάφορους τύπους στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας; Σε τι βαθμό συνδέονται με την ευρύτερη λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα; Ποιες είναι οι απόψεις των Ελληνίδων λεσβιών γενικότερα για το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό;*

Την απάντηση αποφάσισα να προσεγγίσω μέσα από ημιδομημένες συνεντεύξεις όπου οι ίδιες οι λεσβίες να περιγράφουν πως είναι να ζεις στην ελληνική πραγματικότητα. Έτσι, η έρευνα αυτή δεν αποτελεί μία απλή παρουσίαση αποσπασμάτων συνεντεύξεων και επιβεβαίωσης -ή μη- των βιβλιογραφικών δεδομένων. Η ημιδομημένη συνέντευξη επιλέχθηκε ως μία πιο ευέλικτη μορφή συνέντευξης καθώς επιτρέπει εις βάθος διερεύνηση και προσαρμογή των ερωτήσεων

για ένα θέμα που δεν έχει ερευνηθεί ποτέ μέχρι τώρα στην Ελλάδα. Πρακτικά αποτέλεσε μία συζήτηση με ένα συγκεκριμένο θέμα όπου δεν υπάρχει αυστηρή σειρά ερωτήσεων και απαντήσεων, αλλά γίνεται αναφορά σε απόψεις και βιώματα επ' αυτού, κυρίως απ' την πλευρά της συμμετέχουσας, αρκετά συχνά όμως και από την ερευνήτρια. Οι συμμετέχουσες ήταν στον αριθμό έντεκα με εύρος ηλικίας από 22 έως και 48. Οι συνεντεύξεις έλαβαν χώρα σε Αθήνα και Κρήτη. Οι συμμετέχουσες εξέφρασαν το ενδιαφέρον τους είτε άμεσα σε μένα την ίδια είτε έμμεσα σε κάποια άλλη λεσβία. Γενικά, ήταν πολύ δύσκολο να βρεθούν γυναίκες με λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό που να θέλουν να συμμετάσχουν και σε αυτό λειτούργησε εξ ολοκλήρου το σύστημα «από στόμα σε στόμα» σε διάστημα πέντε μηνών, από τον Οκτώβριο του 2006 έως και τον Μάρτιο του 2007. Ως εκ τούτου, το δείγμα είναι συμπτωματικό με την έννοια «μελέτησα τα άτομα που μπόρεσα να βρω» και όχι τυχαίο, και αυτό αποτελεί τον πρώτο περιορισμό της έρευνας. Ο δεύτερος έγκειται στην ομοιογένεια του δείγματος. Το δείγμα δεν είναι ανομοιογενές, γιατί το γεγονός ότι οι συμμετέχουσες προτίθενται να συζητήσουν για τον εαυτό τους και τα βιώματά τους ως λεσβίες και συνάμα το ότι έμαθαν για την έρευνα μέσω άλλων λεσβιών σημαίνει ότι έχουν κατακτήσει ένα ελάχιστο επίπεδο αποδοχής του σεξουαλικού προσανατολισμού τους, και έχουν διαμορφώσει ως ένα βαθμό θετική ταυτότητα. Αν είχαν συμπεριληφθεί λεσβίες εντελώς «μέσα στη ντουλάπα» ή/ και χωρίς καμία επαφή με τη λεσβιακή κοινότητα, τότε θα υπήρχε ανομοιογένεια.

Τελικά, επιλέχθηκε με τυχαίο τρόπο να συμπεριληφθεί το μαγνητοφωνημένο υλικό μόνο οκτώ από αυτών λόγω έλλειψης χρονικού περιθωρίου. Η διάρκεια της κάθε συνέντευξης ήταν από σαράντα πέντε λεπτά έως και τρεις ώρες. Η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης ήταν ένα απ' τα πιο χρονοβόρα ερευνητικά στάδια γιατί πραγματοποιήθηκε ιδιοχείρως και ολοκληρώθηκε σε διάστημα τριών μηνών καθώς απαιτούνταν για τριάντα λεπτά ηχογραφημένης συνέντευξης κατά μέσο όρο τέσσερις ώρες για να απομαγνητοφωνηθούν.

Αρχικά, η συμμετέχουσα ενημερωνόταν για το θέμα και κάποιες γενικές πτυχές του, για τα στοιχεία της ερευνήτριας και το σκοπό της έρευνας, λάμβανε αντίγραφο επιστολής επιβεβαίωσης αυτών και βεβαιωνόταν για διατήρηση πλήρους ανωνυμίας ως προς τα προσωπικά της στοιχεία. Ακόμα, τονίστηκε ιδιαίτερα η μη υποχρέωση να αναφέρεται σε θέματα που δεν επιθυμεί και συνάμα η δική μου υποχρέωση να κατευθύνω τη συζήτηση προς συγκεκριμένες ενότητες. Τη διαβεβαίωνα ότι με την ολοκλήρωση της έρευνας θα λάβει αντίγραφο του εντύπου,

όπως και των πρωτότυπων κασετών, αν το επιθυμούσε. Αυτό το εισαγωγικό μέρος των συνεντεύξεων ήταν πολύ σημαντικό για την άρση της δυσπιστίας από μέρους τους, τη δημιουργία ενός φιλικού κλίματος, και γενικά, την εδραίωση μιας καλής σχέσης (*good rapport*), γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ήμουν μία άγνωστη που τους ζητούσε να μοιραστούν πολύ προσωπικά βιώματα και συναισθήματα.

Οι ερωτήσεις που επέλεξα να δομούν τις συνεντεύξεις ήταν ένας συνδυασμός των θεματικών του Lesbian Internalized Homophobia Scale (LIHS; Szymanski and Chung, 2001a), αναφορών από διαλέξεις και ιστοσελίδες λεσβιών και γκέι σχετικά με την ομοφοβία και τις δυσκολίες του να βγουν απ' την ντουλάπα (*come out*), να αποκαλύψουν δηλαδή τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, και συζητήσεων με κάποιες φίλες λεσβίες. Το πλάνο που χρησιμοποίησα έχει ως εξής και να σημειωθεί ότι οι ερωτήσεις με αστερίσκο (*) υποβάλλονταν πάντα:

- ❖ *Προσωπικά Στοιχεία (ηλικία, επάγγελμα, μορφωτικό επίπεδο, τόπος διαμονής και μόνιμης κατοικίας, οικογενειακή κατάσταση)

1. Διαμόρφωση Λεσβιακής Ταυτότητας

- ❖ *Ποιον χαρακτηρισμό προτιμάς ανάμεσα σε λεσβία, ομοφυλόφιλη, γυναίκα που αγαπά ερωτικά γυναίκες ή και κάποιον άλλο, και γιατί;
- ❖ *Τι σημαίνει για σένα το να είσαι λεσβία;
- ❖ Πιστεύεις ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός είναι θέμα βιολογίας, επιλογής ή και τα δύο;
- ❖ *Πότε άρχισες να θεωρείς τον εαυτό σου ή να τον σκέφτεσαι ως λεσβία;/ Πότε το ενδιαφέρον σου προς τις γυναίκες άρχισε να γίνεται ερωτικό;
- ❖ *Ποιες είναι οι αντιδράσεις/ συμπεριφορές/ συναισθήματα σου αφού το συνειδητοποίησες;
- ❖ Είχες κάποια εικόνα για τις λεσβίες μέχρι τότε;
- ❖ Πως πιστεύεις ότι άλλαξε η ζωή σου λόγω της σεξουαλικότητάς σου/ αφού το συνειδητοποίησες, αφού το αποδέχτηκες;
- ❖ Θα έκανες αλλαγή φύλου;
- ❖ Αν μπορούσες να γίνεις ετεροφυλόφιλη θα το έκανες;

2. 'Βγαίνω απ' την Ντουλάπα'

- ❖ *Με ποια άτομα απ' το οικογενειακό και φιλικό σου περιβάλλον το έχεις μοιραστεί; Ποια η αρχική τους αντίδραση; Ποια είναι η στάση τους σήμερα;
- ❖ *Στον εργασιακό τομέα αναφέρεσαι ανοιχτά στη σεξουαλικότητά σου; Γιατί;
- ❖ Ποια είναι η στάση σου όταν προκύπτουν συζητήσεις ή ανέκδοτα σχετικά με τον λεσβιακό ή/ και γκέι σεξουαλικό προσανατολισμό;

3. Αντίληψη Κοινωνικού Στίγματος και Θυματοποίησης

- ❖ *Τι σημαίνει το να είσαι λεσβία στην ελληνική κοινωνία;
- ❖ *Ποια πιστεύεις ότι είναι η στάση της ελληνικής κοινωνίας για το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό;
- ❖ *Έχεις γίνει δέκτης κάποια ακραίας συμπεριφοράς; Κάποιο φιλικό σου πρόσωπο; Έχεις ακούσει αναφορές για ακραίες συμπεριφορές;
- ❖ Ποια πιστεύεις ότι είναι η στάση της ελληνικής κοινωνίας για τον γκέι σεξουαλικό προσανατολισμό;
- ❖ Γιατί πιστεύεις ότι η κοινωνία έχει διαφορετική στάση προς τις λεσβίες και προς τους γκέι;
- ❖ Θεωρείς ότι περιορίζεις τον εαυτό σου σε τομείς που σχετίζονται άμεσα με τη σεξουαλικότητά σου;

4. Σύνδεση με τη Λεσβιακή Κοινότητα και Κοινωνική Άνεση με Άλλες Λεσβίες

- ❖ Πηγαίνεις σε gay ή gay friendly χώρους διασκέδασης;
- ❖ *Πως συμπεριφέρεσαι προς τη σύντροφό σου σε δημόσιους χώρους;
- ❖ *Συμμετέχεις σε γκέι οργανώσεις ή/ και εκδηλώσεις (π.χ. gay pride);
- ❖ Πως βλέπεις να συμπεριφέρονται οι Ελληνίδες λεσβίες;
- ❖ Ποια είναι η άποψη σου για την τάση γκετοποίησης των λεσβιών και γκέι;

5. Απόψεις Ηθικού και Θρησκευτικού Περιεχομένου για το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό.

- ❖ Ποια είναι η γνώμη σου για τη νομιμοποίηση του γάμου γκέι και λεσβιακών ζευγαριών ;
- ❖ *Αν νομιμοποιούνταν ο γάμος, θα παντρευόσουν;
- ❖ Ποια είναι η άποψή σου για τη νομιμοποίηση υιοθεσίας παιδιών από γκέι και λεσβιακά ζευγάρια;
- ❖ *Αν νομιμοποιούνταν η υιοθεσία παιδιού, θα το έκανες;
- ❖ Ποια είναι η σχέση σου με τον χριστιανισμό;

Αξίζει να επισημανθεί ότι δύο «παράγοντες» έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επιτυχή έκβαση αυτής της έρευνας: η κυρία Χ. και το φύλο μου. Η κυρία Χ. (ψευδώνυμο) όντας πολύ ενεργή ακτιβίστρια στο λεσβιακό χώρο με εμπιστεύτηκε, πίστεψε σε μένα, με βοήθησε να καταλάβω τι βιώνουν οι Ελληνίδες λεσβίες, μου έδειξε τρόπους να αξιολογήσω τις απόψεις μου και να αντιληφθώ τις όποιες ετροσεξιστικές που ίσως είχα, τρόπους να προσεγγίσω επικοινωνιακά τις συμμετεχούσες αλλά και τη ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση για ένα όσο γίνεται πιο αντικειμενικό αποτέλεσμα. Επίσης, η κυρία Χ. εγγυήθηκε για μένα σε γυναίκες και με σύστησε σε πάρα πολλές συνεισφέροντας καταλυτικά στην εύρεση συμμετεχόντων.

Στην πορεία της έρευνας αντιλήφθηκα ότι αν ήμουν λεσβία το στάδιο των συνεντεύξεων θα ήταν πολύ πιο εύκολο και το υλικό θα ήταν πλουσιότερο. Αφού λοιπόν λεσβία δεν είμαι, το ότι είμαι γυναίκα επηρέαζε αρκετά θετικά στο να νιώσουν άνετα και να μοιραστούν μαζί μου αρκετά προσωπικά ζητήματα. Πως προκύπτει αυτό; Το πρώτο πράγμα που με ρωτούσαν όλες οι συμμετέχουσες ήταν αν είμαι λεσβία και με αφορμή αυτό γινόταν αναφορά στο ότι αν δεν ήμουν γυναίκα –κι αφού δεν είμαι λεσβία- θα ήταν δύσκολη έως και ακατόρθωτη η εκπόνηση αυτής της έρευνας. Γιατί πώς να μιλήσουν σε έναν άντρα με ετεροφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό για το σεξισμό που βιώνουν ως γυναίκες, όπως και για τις σεξουαλικές παρενοχλήσεις που δέχονται ως λεσβίες; Γιατί πώς να καταλάβει ένας ετεροφυλόφιλος ή μία ετεροφυλόφιλη τις διάφορες εκφάνσεις του ετροσεξισμού με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες; Και στις δύο περιπτώσεις η απάντηση είναι ότι είναι πολύ δύσκολο να καταλάβουν. Το δικό μου συμπέρασμα είναι ότι είναι πολύ κουραστικό να προσπαθείς συνέχεια να αντιμετωπίζεις ετροσεξιστικές αντιδράσεις και να

υποστηρίζεις το δικαίωμά σου στον έρωτα και αυτός είναι ο λόγος που οι περισσότερες λεσβίες που γνώρισα ήταν αρκετά επιφυλακτικές και δύσπιστες ως προς εμένα και το σκοπό της έρευνας μου.

Πάρα ταύτα, το αποτέλεσμα της έρευνας έχει πολύ ενδιαφέρον. Αποσπάσματα των συνεντεύξεων εμπλουτισμένα με σύντομα βιβλιογραφικά δεδομένα θα παρουσιαστούν ενδελεχώς στην ενότητα που ακολουθεί, αφού πρώτα γίνει μία συνοπτική αναφορά σε βασικά στοιχεία των συμμετεχόντων πάντα στο πλαίσιο διασφάλισης πλήρους ανωνυμίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι στα αποσπάσματα συχνά χρησιμοποιούνται τόσο από τις συμμετέχουσες όσο κι από την ερευνήτρια λέξεις και φράσεις που αποτελούν κώδικες επικοινωνίας των μελών της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Για την πληρέστερη κατανόησή τους στο παράρτημα της εργασίας υπάρχει ευρετήριο όρων κατά αλφαβητική σειρά.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ

Οι κυρίες που συμμετείχαν είναι οκτώ και έχουν τους κωδικούς κατ' αλφαβητική σειρά: Κ.Δ., Κ.Ζ., Κ.Θ., Κ.Π., Κ.Σ., Κ.Τ., Κ.Φ., Κ.Ω. Τα πραγματικά τους ονόματα έχουν αντικατασταθεί από γράμματα με τυχαίο τρόπο έτσι ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία τους, ενώ το γράμμα κάπα δηλώνει *κυρία* ως ελάχιστη ένδειξη ειλικρινούς σεβασμού και εκτίμησης. Η παρουσίαση των στοιχείων τους θα γίνει μέσα από τα δικά τους αυτούσια λόγια. Τα στοιχεία που περιλαμβάνονται είναι η ηλικία, το επάγγελμα που ασκούν κατά τη χρονική περίοδο της συνέντευξης αλλά και κατά το παρελθόν, οι σπουδές, ο τόπος μόνιμης κατοικίας, η καταγωγή και η οικογενειακή κατάσταση (αδέρφια, γονείς, σύζυγος).

1) Κυρία Δ. (Κ.Δ.)

Ηλικία: 40 χρονών

Επάγγελμα: Εργάστηκα στον ιδιωτικό τομέα και τώρα εργάζομαι στον δημόσιο τομέα.

Σπουδές: Στην Πάντειο, Πολιτικές επιστήμες.

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγή: Γεννήθηκα σ' ένα μικρό νησί του ΒΑ Αιγαίου

Οικογενειακή Κατάσταση: Είμαι ανύπαντρη. Έχω μία αδερφή, είμαι η μικρότερη, μας χωρίζουν 3 χρόνια, οι γονείς μου είναι εν ζωή. Οι γονείς μου μένουν στο νησί. Μένω μόνη. Η αδερφή μου είναι στην Αθήνα. Έχω 3 ανιψιές.

2) Κυρία Ζ. (Κ.Ζ.)

Ηλικία: 31 ετών

Επάγγελμα: Έχω αλλάξει πάρα πολλά επαγγέλματα. Δουλεύω από 13 χρονών και πήγαινα σχολείο ταυτόχρονα. Έκανα μερικές απόπειρες να διακοσμήσω κάποια κλαμπ για φίλους, κάποια μπαράκια, κάποια εμπορικά και διακόσμηση βιτρίνας. από μπαρτεντερ σε κλαμπίδια, χοροπιδάδικα, από το να δουλέψω σε σουβλατζίδικο, δούλεψα σε οικοδομή, πρόσεχα γριές.. έχω κάνει διάφορα. Έμπλεξα σε μια εταιρεία, σε μια πολυεθνική σαν ιδιαιτέρα γραμματέας πριν από 6 χρόνια και σιγά σιγά πήρα κάποιες προαγωγές κι έμαθα εμπειρικά δουλειά που έχει να κάνει με χημικές προδιαγραφές πρώτων υλών τροφίμων.

Σπουδές: Σπούδασα διακόσμηση εσωτερικών χώρων, Έκανα σκηνογραφία και τεχνικές σκοτεινού θαλάμου

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγή: Γεννήθηκα Νίκαια Πειραιά και έχω μεγαλώσει σε πάρα πολλά μέρη και εντός και εκτός Ελλάδας αλλά περισσότερο Ελλάδα. Είμαι Αθήνα εδώ και...13 χρόνια

Οικογενειακή Κατάσταση: Έχω και αρραβώνα στο ενεργητικό μου. Έχω αδερφό, ο πατέρας μου με τη μητέρα μου χωρίσανε κι εγώ ήμουν με τον πατέρα μου περισσότερο κι ο αδερφός μου με τη μαμά μου.

3) Κυρία Θ. (Κ.Θ.)

Ηλικία: 48 ετών

Επάγγελμα: Έχω ασχοληθεί με τη μετάφραση γύρω στα 25 χρόνια. Ακόμα μεταφράζω επιστημονικά και τεχνικά αυτά. Μέσα στον εκδοτικό τομέα έχω κάνει διάφορα πράγματα. Η βασική μου ενασχόληση έχει να κάνει με τη μετάφραση.

Σπουδές: Σπουδές 5 χρόνια Αγγλία, πτυχίο Αγγλικής φιλολογίας, μεταπτυχιακό γλωσσολογία και μεταπτυχιακό δεύτερο, μεταπτυχιακό PhD..Βρετανική λογοτεχνία του 1700 με 1830, είναι παρεξηγημένη εποχή για την αγγλική λογοτεχνία. Αγγλία,

πανεπιστήμιο Cambridge και τα 3 πτυχία, και το πτυχίο, και το κανονικό πτυχίο και τα δύο μεταπτυχιακά. Αγγλικά έκανα από πολύ μικρή, δηλ. τα έμαθα παράλληλα.

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγής: Αθήνα, Αθηναία.

Οικογενειακή Κατάσταση: Δεν έχω παντρευτεί ποτέ. Άγαμη από πεποίθηση. Μία αδερφή, μικρότερη κατά 4 χρόνια. Είναι παντρεμένη με δύο κοριτσάκια.

4) Κυρία Π. (Κ.Π.)

Ηλικία: 46 χρονών

Επάγγελμα: Το αγαπημένο μου επάγγελμα ήταν η φωτογραφία και οι σπουδές μου και η ενασχόλησή μου ήταν με ξενοδοχειακά επαγγέλματα από πολύ χαμηλά, ας πούμε, στην πυραμίδα μέχρι περίπου τη μέση της πυραμίδας. Κάπου έφτασα δηλ. να γίνω και προϊσταμένη, κτλ Αλλά ζώντας και πολλά χρόνια στο εξωτερικό, θέλοντας να επιμηκύνω την παραμονή μου σε διάφορες χώρες έκανα κι άλλες δουλειές. Τι να σου πω τώρα; Από να μαζεύω σταφύλια κα φύλλα κόκας, όπως είπα για να σε σοκάρω λίγο, μέχρι τι να σου πω; Να σερβίρω σε εστιατόρια, να μαγειρεύω, να βοηθάω ξυλουργούς.. ούτε και πραγματικά μπορώ να σκεφτώ πόσες χιλιάδες δουλειές έχω κάνει, αλλά δε με χάλασε ποτέ.

Σπουδές: Στο τουριστικό επάγγελμα και στο ξενοδοχο-τουριστικό μάρκετινγκ.

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγής: Γεννήθηκα στον Πειραιά, στο Πασαλιμάνι. Έμεινα εκεί μέχρι κάποια ηλικία, περίπου στα 10-12 αλλάξαμε περιοχές πάλι όμως στον Πειραιά. Από την εφηβεία 15-16 ανέβηκα στην Αθήνα και με την ενηλικίωσή μου ξεκινάω τα ταξίδια. στο εξωτερικό και συνολικά στη μέχρι τώρα ζωή μου έχω περάσει στα.. 10-15 χρόνια στο εξωτερικό.

Οικογενειακή Κατάσταση: Δεν είμαι παντρεμένη ούτε υπήρξα ποτέ παντρεμένη. Έχω μία αδερφή και η μητέρα μου είναι εν ζωή. (Για τον πατέρα δε γίνεται αναφορά στο παρόν, αλλά μόνο στα παιδικά της χρόνια.)

5) Κυρία Σ. (Κ.Σ.)

Ηλικία: 22 ετών

Επάγγελμα: Είμαι φοιτήτρια

Σπουδές: Στα ΤΕΙ...λογιστική.. Είμαι στο 4^ο έτος.

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγής: Είμαι από Αθήνα. Απ' τη πλευρά του πατέρα μου είμαι απ' τη Λαμία και απ' τη πλευρά της μητέρας μου είμαι απ' τα Χανιά.

Οικογενειακή Κατάσταση: Έχω δύο γονείς, μία μαμά και ένα μπαμπά. Κλασική δυτική μορφή οικογένειας και άλλες δύο μικρότερες αδερφές.

6) Κυρία Τ. (Κ.Τ.)

Ηλικία: 40 ετών

Επάγγελμα: είμαι δημόσιος υπάλληλος

Σπουδές: απόφοιτος πανεπιστημίου

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγή: Κατάγομαι από Β. Ελλάδα, μένω Κρήτη

Οικογενειακή Κατάσταση: Ζω με τη μητέρα μου, δεν έχω άλλα αδέρφια, ο πατέρας έχει πεθάνει απ' το '99.

7) Κυρία Φ. (Κ.Φ.)

(Δεν παρατίθενται τα αυτούσια λόγια της σε όλες τις κατηγορίες, καθώς προέκυψε τεχνικό πρόβλημα και δεν ηχογραφήθηκαν)

Ηλικία: 42 χρονών

Επάγγελμα: Άνεργη. Μεταφράσεις έκανα.

Σπουδές: Σπούδαζε αρχιτεκτονική αλλά δεν έχει ολοκληρώσει τον κύκλο σπουδών.

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγής: Απ' τα Πατήσια

Οικογενειακή Κατάσταση: Ελεύθερη. Έχει μία αδερφή. Η μαμά της είναι εν ζωή, ο μπαμπάς της όχι.

8) Κυρία Ω. (Κ.Ω.)

Ηλικία: Είμαι 38, 38 ½.

Επάγγελμα: Δουλεύω 19 χρόνια.. 19; Σχεδόν, 18 ½ σε μια εταιρεία και τώρα είμαι εκεί διευθύντρια ανάπτυξης, δηλ. μάνατζερ είμαι σ' ένα συγκεκριμένο τομέα που έχει να κάνει με τις δραστηριότητες της επιχείρησης.

Σπουδές: Έχω σπουδάσει διοίκηση επιχειρήσεων στην ΑΣΟΕ, θέλω 4 μαθήματα για να πάρω το πτυχίο μου. Κι έχω κάνει μεταπτυχιακό στο μάρκετινγκ στην Αγγλία ένα χρόνο.

Τόπος Μόνιμης Κατοικίας και Καταγωγής: Γεννήθηκα στην Αθήνα. Ο πατέρας μου έχει γεννηθεί στην Αθήνα, η καταγωγή του είναι απ' την Κρήτη. Η μητέρα μου έχει γεννηθεί σ' ένα νησί ανατολικά της Χίου, καταγωγή της είναι απ' τη Μικρά Ασία.

Οικογενειακή Κατάσταση: Έχω άλλα δύο αδέρφια, είμαι η μεγαλύτερη. Ο πατέρας μου είναι 64 τώρα, η μαμά μου είναι 58.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΛΕΣΒΙΑΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

I. Όροι και Αυτό-προσδιορισμός

Οι όροι ‘λεσβία’ και ‘λεσβιακή ταυτότητα’ χρησιμοποιούνται πολύ συχνά από τα μέλη τόσο των ακαδημαϊκών κύκλων όσο και των λεσβιακών, γκέι, αμφιφυλοφιλικών και τρανσεξουαλικών κοινοτήτων σα να έχουν ένα εδραιωμένο και παγκόσμιο νόημα. Αλλά τι ακριβώς σημαίνει το να είσαι λεσβία; Σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας στην ψυχολογία προτείνεται ότι το ‘λεσβία’ προσδιορίζει τις γυναίκες με κριτήριο το γυναικείο φύλο των ερωτικών τους συντρόφων. Αντιθέτως, λεσβίες φεμινίστριες απαντούν στο ερώτημα αυτό θέτοντας ένα διακριτό πολιτικό νόημα. Στα διάφορα μοντέλα διαμόρφωσης λεσβιακής ταυτότητας υποστηρίζεται ότι υπάρχουν διακριτά και αναγνωρίσιμα στάδια στο να γίνει κάποια λεσβία, ενώ οι υποστηρικτές της θεωρίας ‘queer’ προτείνουν ότι οι λεσβίες αποτελούν μία παραλλαγή της μεγάλης ομάδας που λέγεται ‘queer’ όπου δεν υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στις λεσβίες και τις άλλες σεξουαλικές μειονότητες (Eliason & Morgan, 1998).

Παρόλο που ο όρος λεσβία χρησιμοποιείται ευρέως στις κοινωνικές επιστήμες παγκοσμίως, δεν είναι ο μοναδικός καθώς παρατηρείται ποικιλία εκφράσεων και τρόπων καθορισμού τους σε όλο τον κόσμο. Οι ίδιες οι γυναίκες με αυτό τον σεξουαλικό προσανατολισμό διαφωνούν για την καταλληλότητα του όρου. Για παράδειγμα, στην έρευνα των Mason-John & Khambatta κάποιες έγχρωμες γυναίκες απορρίπτουν την ταμπέλα ‘λεσβία’ με την αιτιολογία ότι είναι πολύ ευρωπαϊκή (Eliason & Morgan, 1998).

Οι Ελληνίδες λεσβίες διχάζονται ανάμεσα στους όρους: λεσβία, ομοφυλόφιλη και γυναίκα που αγαπά ερωτικά γυναίκες. Κάποιες προτιμούν το ‘λεσβία’ γιατί αποτελεί τον πιο αναγνωρίσιμο και ακριβή όρο:

Κ.Θ. Να σου πω το καλύτερο, το καλύτερο πια αφού πρέπει να χρησιμοποιούμε όρους μέχρι να μας συνηθίσει το ευρύ κοινό ας πούμε αυτή τη ρημάδα τη λέξη τη λεσβία ούτε βρισιά είναι ούτε τίποτα, δηλ. για μένα καμία λέξη δεν

είναι φορτισμένη αρνητικά γιατί έχει αποφορτιστεί μέσα μου.[...] Υπάρχει ένας διεθνώς αποδεδειγμένος όρος, μία λέξη η οποία είναι ελληνικότατη και την έχουνε και τη χρησιμοποιούν και στο εξωτερικό.[...] Και μπορείς να συνεννοηθείς, δηλ. αμέσως δίνεις ένα στίγμα και τελειώσε.

Κ.Π. Ναι, ωραία, λοιπόν εγώ προτιμώ τον όρο λεσβία όχι απλώς και μόνο γιατί εκτιμώ τη Σαπφώ[...] εξαιτίας του νησιού που γεννήθηκε χρωστάμε τον όρο, αλλά και γιατί στο δυτικό πολιτισμό που μεγάλωσα είναι ένας αναγνωρίσιμος όρος και έχει περάσει στο κοινωνικό ασυνείδητο. Οπότε θεωρώ ότι ακόμα κι αν λέω εγώ ότι αγαπάω γυναίκες, ότι ερωτεύομαι, ότι θέλω, ότι είμαι ομοφυλόφιλη δεν έχει κανένα νόημα, στον άλλον και στην άλλη λεσβία είμαι,[...] Και από την άλλη υπάρχει και η απαξία που έχει δοθεί σ' αυτόν τον όρο, το οποίο για μένα είναι σημαντικό να τον αντιστρέψω και θεωρώ ότι με το να οικειοποιούμαι αυτόν τον όρο, [...] εμποδίζω τους άλλους και τις άλλες να απαξιώνουν αυτόν τον όρο και μόνο με την παρουσία μου τίποτ' άλλο να μην κάνω. Και μόνο ότι υπάρχω και αποδέχομαι αυτόν τον όρο, θεωρώ ότι είναι ένα βήμα.

Κάποιες άλλες ,όμως, απορρίπτουν τον όρο εξαιτίας είτε του υποτιμητικού τρόπου που έχει χρησιμοποιηθεί από την κοινωνία κατά το παρελθόν και διατηρείται ως σήμερα, είτε της ιστορικής προέλευσης του όρου.

Κ.Φ. [...] αν πεις ας πούμε είμαι λεσβία ο καθένας το ερμηνεύει διαφορετικά, έστω και με λεπτές αποχρώσεις αλλά διαφορετικά.[...] όχι είναι δύσκολο γιατί πάντα οι προκαταλήψεις παίζουν πιο πολύ.. όταν πεις είμαι λεσβία ο άλλος θα σκεφτεί το πρώτο πράγμα που έχει μάθει γι' αυτό και που δεν θέλει να τ' αλλάξει. Οι πιο πολλοί άνθρωποι.[...] Οι πιο πολλοί άνδρες θα σκεφτούν αμέσως εικόνες από λεσβιακά πορνό.. δε θέλω. Οι πιο πολλές γυναίκες δεν ξέρω, αλλά γενικά σοκάρει αυτή η λέξη ακόμα και για τις ίδιες τις γυναίκες που αγαπούν γυναίκες. Είναι μια λέξη πολύ φορτισμένη αρνητικά, και οπωσδήποτε δε με εκφράζει.

Βεβαίως και τα δύο επιχειρήματα μπορεί να συνυπάρχουν όπως στην περίπτωση της κυρίας Ζ.

Κ.Ζ. Κοίταξε να δεις, το λεσβία μ' εκνευρίζει λίγο γιατί δηλώνει τόπο κι εγώ δεν είμαι Λεσβία, δεν είμαι από τη Λέσβο. Κι εκτός αυτού,[...] πρώτα απ' όλα για τη Σαπφώ που από 'κει ξεκίνησε το όλο πανηγύρι, τα περισσότερα κείμενα που σώζονται είναι.. δηλ. πάρα πολύ λίγα, έτσι; απ' ότι έχει γράψει. Δεν μπορώ να στηριχτώ στη φαντασία του καθενός ερευνητή ο οποίος μου έλεγε ότι η Σαπφώ ήταν λεσβία..[...] Και εκτός αυτού, αν δεν κάνω λάθος, ο όρος λεσβία ξεκίνησε υποτιμητικά, δηλ. για να δηλώσει ότι αυτή η γυναίκα είναι φιλελεύθερη και δε δέχεται, δεν κολλάει πολύ στην κοινωνία μας, δε δέχεται την αντρική κυριαρχία [...] Δε μ' αρέσει γιατί θεωρώ ότι ξεκίνησε σαν όρος υποτιμητικός. Κι εκτός αυτού, θεωρώ ότι δηλώνει τόπο.

Η κυρία Ω. δεν προτιμά τον όρο 'λεσβία' γιατί δεν τον έχει συνδέσει με κάτι το σοβαρό:

Κ.Ω. Και το λεσβία μου θυμίζει αστείο. Πάντα από μικρή μου φαινόταν λίγο αστείο.

Η κυρία Δ. δέχεται τον όρο 'ομοφυλόφιλη' με μόνο επιχειρήμα το ότι είναι σε αντιστοιχία με το 'ετεροφυλόφιλη' ενώ εκείνες που τον απορρίπτουν υποστηρίζουν ότι δεν είναι ετυμολογικά ακριβής και συνάμα πολύ ιατρικός.

Κ.Δ. Ομοφυλόφιλη. [...] Θεωρώ ότι είναι σε αντιστοιχία με το ετερόφυλος.

Κ.Θ. Το ομοφυλόφιλη είναι πολύ αντρικό, μου μυρίζει φορμόλη.

Κ.Ζ. Πάλι το ομοφυλόφιλη, δεν είμαι φίλη με το ίδιο φύλο.

Κ.Π. Από την άλλη ο όρος ομοφυλόφιλη δε μου κάνει. Πρώτον τον θεωρώ έναν ιατρικό όρο, στεγνό και αποστειρωμένο και μπορεί πολλές να ισχυρίζονται

ότι είναι πάρα πολύ ωραίος γιατί βγαίνει από το φυλέω-φυλώ, [...] Και το είμαι φίλη δεν έχει κανένα νόημα, εγώ με όλες τις γυναίκες είμαι φίλη και με τα ζώα είμαι φίλη και με τις ετερόφιλες και με τους ετερόφιλους [...] Και εξάλλου θεωρώ ότι αποκρύβει και το πιο σημαντικό κομμάτι, θεωρώ μεγάλη υποκρισία έτσι κι αλλιώς του κράτους ευρύτερα αν το θέλεις ότι αποκρύβει το ερωτικό κομμάτι. Είναι το πιο σημαντικό κομμάτι γιατί εγώ δε δέχομαι γενικά διακρίσεις γιατί είμαι απλώς γυναίκα, δέχομαι ένα μέρος των διακρίσεων. Ένα άλλο μέρος των διακρίσεων το δέχομαι γιατί είμαι ερωτικά με τις γυναίκες και συναισθηματικά. [...] Η λέξη *homosexuality* είναι παρμένη από τα ελληνικά, έτσι; Απ' τη σεξουαλικότητα τελοσπάντων ας το μεταφράσουμε έτσι στα ελληνικά και από το *homo* που σημαίνει όμοιος. Ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση στα αγγλικά μου είναι πιο αποδεκτός όρος. [...] Ακριβώς, το *sexuality* δίνει και το ερωτικό στοιχείο, ας πούμε. Κι εγώ δε θέλω να αποκρύπτεται, δηλ. είναι κομμάτι που με αφορά και το θεωρώ πολύ σημαντικό να εμφανίζεται.

Ο τρίτος πιο συνηθισμένος όρος είναι το 'γυναίκα που αγαπά ερωτικά γυναίκες' και αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει αντίστοιχος στη διεθνή βιβλιογραφία.

Κ.Φ. *Αγαπώ γυναίκες. Εγώ αγαπώ γυναίκες και αυτό είναι αλήθεια, το 'χω διαπιστώσει [...] Δεν αρνούμαι ότι είμαι λεσβία ή ότι είμαι ομοφυλόφιλη, απλώς εγώ εκφράζομαι καλύτερα να πω αγαπώ γυναίκες. Είναι πιο ολόκληρη αλήθεια, και δεν αποκλείει.. το αγαπώ γυναίκες δεν αποκλείει τίποτ' άλλο, ούτε σου φέρνει στο νου αυτές τις εικόνες.*

Αντίθετα, για κάποιες άλλες ο όρος αυτός έχει υπερβολικά ασαφές νόημα:

Κ.Θ. [...] *θα σου πω γυναίκα που αγαπά γυναίκες, θα πιάσουμε να το αναλύσουμε... [...] Που αγαπά ερωτικά τις γυναίκες; Δηλ. το ερωτικά τι είναι; πλαγιάζει μαζί τους ή κάθεται και πλέκει πουαντερί στην αστροφεγγιά σκεφτόμενη, δεν ξέρω κι εγώ τι να σκέφτεται; Μα βλέπεις;*

Βλέπεις την αηδία του θέματος; Πετάς τη λέξη λεσβία και τελείωσε.[...] Το γυναίκα που αγαπάει τις γυναίκες, ερωτικά ξέρω 'γω τι, σηκώνει πολύ συζήτηση.

Κ.Δ. Γυναίκα που αγαπά γυναίκες, υπάρχουν κι άλλες γυναίκες που αγαπάνε γυναίκες με τον τρόπο τους. Υπάρχει μια διαφοροποίηση. Και τους φίλους μας τους αγαπάμε και τις φίλες μας τις αγαπάμε. Γυναίκα που αγαπά γυναίκες..[...] Το ερωτικά γυναίκες.. είναι πολύ σύνθετο.

Η ύπαρξη ποικιλίας όρων συνεπάγεται και ποικιλία στο νόημα. Ο 'λεσβιασμός' μέσα στους αιώνες και στις διάφορες κοινωνίες έχει συνδεθεί με διάφορες έννοιες όπως του εγκλήματος, της αμαρτίας, μίας μορφής αποκλίνουσας συμπεριφοράς ή ενός κοινωνικού ρόλου. Είναι σαφές ότι αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή που ο προσδιορισμός της εξαρτάται από τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες και γι' αυτό έχει διαφορετικό νόημα για διαφορετικούς ανθρώπους ή για διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Μία απ' αυτές είναι και ο λεσβιακός πληθυσμός, ο οποίος εμφανίζει ποικιλία νοημάτων.

Οι Eliason και Morgan (1998) μελέτησαν τον τρόπο που οι λεσβίες αυτό-προσδιορίζονται και διέκριναν δύο κοινούς θεματικούς άξονες στις απαντήσεις: ο πολιτικός και ο μη-πολιτικός. Ο μη-πολιτικός άξονας περιλαμβάνει τις εξής κατηγορίες ορισμών, στους οποίους δε γίνεται καμία αναφορά στην καταπίεση λόγω σεξουαλικότητας: 'μία λεσβία αγαπά/ έχει σεξουαλική επαφή με μία άλλη γυναίκα', 'ο λεσβιασμός είναι ο πραγματικός μου εαυτός', 'απλά συνέβη να προτιμώ τις γυναίκες και το να είμαι λεσβία είναι μόνο ένα μέρος του ποια είμαι'. Ο πολιτικός θεματικός άξονας έχει ως επίκεντρο του το θέμα της κοινωνικής καταπίεσης ως γυναίκα ή/και ως λεσβία : 'μία λεσβία προσδιορίζεται μέσα από τις γυναίκες' και 'ο λεσβιασμός είναι ο τρόπος που βλέπεις τον κόσμο'. Η σύγκριση των γυναικών με πολιτικούς και με μη-πολιτικούς ορισμούς οδήγησε σε πολύ σημαντικά ευρήματα. Οι λεσβίες που αυτό-προσδιορίστηκαν μη-πολιτικά συμμετείχαν πολύ λιγότερο σε πολιτικές οργανώσεις και δράσεις και προσδιορίζονταν ως φεμινίστριες σε λιγότερο βαθμό συγκριτικά με τις συμμετέχουσες που έδωσαν πολιτική διάσταση στον όρο. Αν και στη συγκεκριμένη έρευνα δεν έγινε καμία συσχέτιση με εσωτερικευμένη καταπίεση, σύμφωνα με τα βιβλιογραφικά δεδομένα η συμμετοχή σε δραστηριότητες

της λεσβιακής κοινότητας συνδέεται άμεσα με χαμηλά επίπεδα εσωτερικευμένης καταπίεσης. Επιπροσθέτως, δείχθηκε ότι αυτές με μη-πολιτικούς ορισμούς, ήταν πιο πιθανό να θεωρούν το λεσβιασμό τους σαν αποτέλεσμα κληρονομικότητας ή άλλων βιολογικών παραγόντων. Αντιθέτως, εκείνες οι λεσβίες που έδωσαν πολιτικούς ορισμούς ήταν πιο πιθανό να υποστηρίζουν ότι είχαν στοιχείο επιλογής, ότι είχαν κάνει πολιτική κίνηση στο να αγαπήσουν τις γυναίκες ή να προτείνουν ότι ο λεσβιασμός είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης περιβάλλοντος και βιολογίας. Ένα απρόσμενο εύρημα ήταν ότι οι λεσβίες που αυτό-προσδιορίστηκαν πολιτικά είχαν σημαντικό ιστορικό κατάθλιψης και διατροφικών διαταραχών σε αντίθεση με την ομάδα με μη-πολιτικούς ορισμούς (Eliason & Morgan, 1998).

Οι απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχουσες της παρούσας έρευνας στο ερώτημα «τι σημαίνει για σένα το να είσαι λεσβία;» εμφανίζουν τη διάκριση σε πολιτικούς και μη-πολιτικούς ορισμούς. Εκτός όμως από αυτή την εννοιολογική προσέγγιση, κάποιες άλλες προσδιόρισαν το λεσβιασμό ως στοιχείο διαφορετικότητας που είτε τις θέτει σε πλεονεκτική θέση, είτε σε μειονεκτική ή σε ‘μειοψηφική’. Αυτός ο προσδιορισμός γεννά ερωτήματα σχετικά με το αν συνεπάγεται ότι ουσιαστικά έχουν υιοθετήσει τις πεποιθήσεις της κυρίαρχης ομάδας και έχουν αποδεχτεί την κατώτερη θέση που τους έχουν επιβάλλει σαν να τους αξίζει, να είναι φυσική και αναπόφευκτη. Κάτι που αν ισχύει αποτελεί το βασικό στοιχείο της εσωτερικευμένης καταπίεσης. Το μόνο σίγουρο είναι ότι δέχονται την ύπαρξη των κατηγοριών πλειοψηφία και μειοψηφία, πλεονεκτικής και υποδεέστερης κοινωνικής ομάδας. Ωστόσο, όπως θα δούμε και στη συνέχεια κάποιες γυναίκες δεν έχουν υιοθετήσει διόλου αντιλήψεις κατωτερότητας και αντιθέτως παρουσιάζουν υψηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση. Βεβαίως, το γεγονός αυτό θα είναι αρκετά βοηθητικό στην άμυνα και στην προστασία του εαυτού από τον βομβαρδισμό ετεροσεξιστικών απόψεων.

Κ.Π. *Δε σημαίνει πάντως απλά ότι βρίσκομαι ερωτικά με γυναίκες, ούτε ότι απλά είμαι συναισθηματικά με τις γυναίκες. Μάλλον είναι, αν μπορώ να το πω με δύο λέξεις, είναι μια ισότητα, μια ισοτιμία σε όλα τα πεδία. Δηλ. το γεγονός ότι μπορώ να διαπραγματευτώ τα πάντα μέσα σε μία σχέση με μία γυναίκα, είναι.. είναι το παν για μένα.*

- Κ.Θ. *Να σου πω δεν το έχω σκεφτεί ποτέ μου. Δε με απασχόλησε τι σημαίνει να είμαι λεσβία, δεν είναι και κανένα κοσμοϊστορικό γεγονός. Δε βλέπω να είναι διαφορετική η ζωή μου. Η μοναδική και απειροελάχιστη λεπτομέρεια, η οποία είναι λεπτομέρεια αλλά δεν διέπει τα πάντα, είναι ότι αντί να υπάρχει ένας άντρας στη ζωή μου, υπάρχει μία γυναίκα, έτσι; Δε βλέπω τίποτα το διαφορετικό.*
- Κ.Ω. *Δεν είναι πολύ καλό αυτό που θα πω. Σημαίνει να έχεις πολύ υψηλό IQ. Θεωρώ.. θεωρώ.. [...] γι' αυτό μ' αρέσει που είμαι γυναίκα. Αμα ξαναγεννιόμουνα γυναίκα θα 'θελα να 'μουνα.. και θα 'θελα πάλι ν' αγαπάω γυναίκες.*
- Κ.Τ. *Πρώτον, θα στο πω δανειζόμενη τα λόγια του Elliot «ο ποιητής δε βλέπει ό,τι γίνεται μέσα στην κλίμακα, αλλά ακούει κα αφουγκράζεται τους κραδασμούς έξω από την κλίμακα.» Αν θέλεις να στο μεταφράσω, χωρίς να θεωρηθεί ότι έχω μεγάλη ιδέα για τον εαυτό μου, θα έλεγα ότι είμαι ένας άνθρωπος που πιάνει πράγματα που οι άλλοι δεν πιάνουν. Και έχει να κάνει και με την προσαρμογή στο περιβάλλον αυτό το πράγμα, το ότι κάποια χαρακτηριστικά καλλιεργούνται περισσότερο από κάποια άλλα. [...] αφού για μένα μιλάμε τώρα ανέπτυξα και καλλιέργησα παραπάνω κάποια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σε σχέση με άλλους ανθρώπους.[...] ένα θα έλεγα εξυπνάδα, περισσότερη εξυπνάδα, περισσότερη κριτική ικανότητα. Μία διεύρυνση του πνευματικού ορίζοντα. Διαίσθηση περισσότερη απ' ότι οι άλλοι, οι κοινοί θνητοί. [...] Και βέβαια μειονεκτήματα κιόλας ε; [...] Αυτά είναι τα καλά που αποκομίζεις από αυτή την πορεία, τα μειονεκτήματα για μένα είναι ότι ποτέ δε θα βιώσουμε τη σεξουαλική ηδονή, τον οργασμό, τη σεξουαλικότητά μας όπως ένα ετεροφυλόφιλο ζευγάρι. Είναι δύο πράγματα διαφορετικά και άρα μη συγκρίσιμα.*
- Κ.Δ. *Θεωρώ ότι είμαι στη μειοψηφία. Δεν ξέρω τι άλλο.. ίσως.. δεν ξέρω τι άλλο να πω.[...] Θεωρώ ότι ανήκω σε μία μειοψηφία που βλέπει αλλιώς τα πράγματα, όχι όπως οι περισσότεροι.*

Κ.Φ. *Σημαίνει ότι είσαι διαφορετική απ' αυτά που θεωρούνται ότι είναι πλειοψηφία και σημαίνει ότι έχεις αδυναμία στις γυναίκες. Και σημαίνει ότι δε σε συγκινούν όλοι οι άντρες, πρέπει δηλ. να υπάρχουν ιδιαίτεροι, κάτι ιδιαίτερο για να σε συγκινήσει ένας άντρας μερικές φορές, είναι σπάνιο μάλλον, όχι αρκετές φορές.*

Οι κυρίες Φ. και Ω. εκφράζουν μια διαφορετική οπτική της έννοιας του λεσβιασμού. Γενικά, επικρατεί η αντίληψη ότι μία γυναίκα που νιώθει ερωτική ή σεξουαλική έλξη από έναν άνδρα δεν μπορεί να αυτό-προσδιορίζεται ως λεσβία. Εδώ όμως βλέπουμε ότι αυτές οι γυναίκες προσδιορίζονται ως λεσβίες χωρίς να αποκλείουν το ενδεχόμενο ερωτικής ή σεξουαλικής έλξης από άνδρες. Η κυρία Ζ. μας αναφέρει ότι ενώ μέχρι περίπου τα 30 της είχε ερωτικές και σεξουαλικές σχέσεις και με τα δύο φύλα, πλέον έχει μόνο με γυναίκες. Έτσι, τίθενται σε αμφισβήτηση τα όρια και κριτήρια για τον χαρακτηρισμό κάποιας ως λεσβίας, ετεροφυλόφιλης ή αμφιφυλόφιλης και διαφαίνεται η ανάγκη για λιγότερο στενούς όρους ή ακόμα και για κατάργησή τους.

Κ.Φ. *Εγώ πιστεύω πιο πολύ στη θεωρία, δε θυμάμαι τώρα ποιος την έχει πει,[...] ότι πιο πολύ μέσα μας είμαστε μάλλον αμφισεξουαλικοί γιατί θα μπορούσαμε να αγαπήσουμε ανθρώπους αν δεν ήταν τα πράγματα τόσο καταπιεστικά και ετεροσεξουαλικά. Ξέρω λίγους ανθρώπους πραγματικά πολύ λίγους που όντως αν ήταν ελεύθεροι δηλ. να διαλέξουν θα διαλέγανε μόνο σχέση με το άλλο φύλο. Απ' την άλλη δηλ. πιστεύω ότι και το κλείσιμο ότι 'όχι πρέπει να 'μαι αυστηρά λεσβία και ν' αγαπάω μόνο γυναίκες', πιστεύω κι αυτό είναι λιγάκι υπερβολή του μυαλού αναζητώντας μια χαμένη καθαρότητα κι εγώ δεν ξέρω που.[...] Απ' την άλλη σου λέω έχω γνωρίσει πραγματικά πάρα πολύ λίγους ανθρώπους, δηλ. ζήτημα να 'ναι 10 άνθρωποι που είμαι σίγουρη ότι αν ήταν ελεύθερη θα διαλέγανε ετερόφυλη σχέση.*

Κ.Θ. *Οι καθαροί, οι άνθρωποι που έχουνε επιλέξει να πηγαίνουν ή με το άλλο φύλο ή με το ίδιο φύλο είμαστε μειοψηφίες τελικά.[...] Γενικότερα, στα θέματα σεξουαλικότητας και έχω δει ότι τελικά οι αμιγείς ομοφυλόφιλοι*

άντρες και γυναίκες και οι αμιγείς ετερόφιλοι άντρες και γυναίκες είναι μειοψηφία, ο περισσότερος κόσμος είναι αμφισεξουαλικός μας αρέσει δε μας αρέσει.

Κ.Ζ. [...] όλα αυτά τα χρόνια βέβαια είχα και σχέσεις με αγόρια. Μπορώ να σου πω ότι μετά ό,τι ήταν με κορίτσι ήταν αυτό που λέμε αρπαχτή, δεν έδινα βάση στο να κάνω δεσμό με κοπέλα. Μπήκα λιγάκι στο τρυπάκι του πρέπει να κάνεις κάτι πιο σοβαρό στη ζωή σου γιατί είμαι control freak αρκετά, κι όλα αυτά τα διαστήματα είχα σχέσεις με πολλούς άντρες.[...] Δηλ. τα κοριτσάκια ήταν το κερασάκι και η κυρίως τούρτα ήταν τα αγοράκια [...] Δεν ξέρω πως μου έχει συμβεί αυτό και στην ιδέα του να κάνω σεξ μ' έναν άντρα το βρίσκω αδιάφορο, δηλ. πώς να στο πω; Τους βλέπω σαν.. αδιάφορο. Δεν μπορώ να πω ότι αισθάνομαι ερωτική επιθυμία κι έρχομαι καθημερινά σε επαφή με όλα τα σχέδια και χρώματα των αντρών.

Ένα σύννηθες ερώτημα είναι το αν τελικά τα άτομα με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό 'γεννιούνται ή γίνονται'. Στον επιστημονικό χώρο υπάρχει αντιπαράθεση ανάμεσα στους οπαδούς της ουσιοκρατικής θεωρίας (*essentialism*) που υποστηρίζουν την ύπαρξη βιολογικής βάσης και σ' αυτούς της κοινωνιοκρατικής (*social constructionism*) με την άποψη ότι είναι αποτέλεσμα κοινωνικών παραγόντων. Έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες με στόχο την τεκμηρίωση των θεωριών αυτών χωρίς όμως επιτυχία. Πολλοί επιστήμονες κοινωνικοί και συμπεριφοριστές προτείνουν ότι τελικά ο ομόφυλος σεξουαλικός προσανατολισμός μπορεί να είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης ενός συνόλου παραγόντων, το οποίο όμως δεν είναι πλήρως κατανοητό ακόμα. Εντούτοις, φαίνεται να είναι απίθανο το να ανακαλυφθεί ένα συγκεκριμένο σύνολο στοιχείων ή μία μόνο οδός για τον ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό. Ενδέχεται να υπάρχουν διαφορετικές μορφές του με εντελώς διαφορετική προέλευση (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998). Οι λεσβίες προσπαθούν να δώσουν κι αυτές τη δική τους ερμηνεία σε αυτό το αναπάντητο ερώτημα μέσα από το προσωπικό τους βίωμα και από τις διάφορες επιστημονικές θεωρίες.

Κ.Θ. *Εδώ δε θα σου δώσω σαφή απάντηση, γιατί δεν έχω.. κανένα επιστημονικό δεδομένο που να μου λέει ότι είμαι το ένα ή είμαι το άλλο. Επιλέγω τι θα φορέσω, τι θα φάω, με ποιον άνθρωπο, μάλλον με ποια γυναίκα θα είμαι αυτή τη στιγμή στη ζωή μου, αλλά να επιλέξω μία σεξουαλική ταυτότητα, ένα σεξουαλικό προσανατολισμό ε δε θα ήτανε λίγο περίεργο να ξυπνήσω μία ωραία πρωία και να πω α στο καλό βαρέθηκα να είμαι με άντρες, στρέιτ ας το γυρίσω τώρα στις γυναίκες μήπως έτσι μου είναι καλύτερο.[...] Δεν υπάρχει κάποια έρευνα ή κάποιες έρευνες που να μου λένε είσαι αυτό ή είσαι εκείνο. Μα εδώ δεν υπάρχει καμία έρευνα που να αποδεικνύει εμένα περίτρανα γιατί θεωρούμε ότι ο περισσότερος κόσμος είναι ετερόφιλος, γιατί; [...] Εκεί ,όμως, σου λέω ότι έτσι αισθανόμουνα, έτσι αισθανόμουνα από μικρή ηλικία, το πάλεψα στην εφηβεία μου, μετά το άφησα, απενοχοποιήθηκα και τελείωσε.*

Κ.Π. *Δεν.. δεν είναι επιλογή. Θέλω να πω επιλογή θα ήταν στο να.. το να έχω πληροφορίες ισότιμες και ισάξιες για όλες τις μορφές σεξουαλικότητας. Άρα, για μένα η σεξουαλικότητα δεν είναι επιλογή, είναι κάτι που έρχεται.[...] Ούτε βιολογικό. Τίποτα δεν είναι. [...] Όπως σε κάποια γυναίκα έρχεται η εφηβεία της και ερωτεύεται έναν άνδρα, ή επιθυμεί τελοσπάντων το ανδρικό κορμί αν το θέλεις, έτσι σε μία λεσβία γυναίκα γεννιέται η επιθυμία για ένα γυναικείο κορμί. Δεν υπάρχει επιλογή ότι έχω να διαλέξω σε 1, 3, 13 κι εγώ διαλέγω αυτό. Είναι.. πώς να στο πω; αυθύπαρκτο, γηγενές. [...] Ναι είναι έτσι, κάτι που έρχεται από μέσα σου όπως διαλέγεις ότι δε σου αρέσει ας πούμε, μάλλον η ηθική είναι επιλογή. Όπως λες ότι αναπνέω, όπως λες ότι βλέπω. Δεν είναι επιλογή σου ότι βλέπεις. Ανοίγεις τα μάτια σου και βλέπεις.*

Κ.Φ. *Η επιλογή είναι να το κάνεις, η επιλογή είναι για το πως θα ζήσεις, πως θα κινείσαι, πως θα ντύνεσαι, πως θα φέρεσαι, τι θα λες, αυτή είναι η επιλογή και είναι δύσκολη επιλογή γιατί πάει κόντρα στο ρεύμα. Δεν είναι επιλογή του πως νιώθεις, νομίζω. Το πως νιώθεις πολύ λίγο μπορείς να το αλλάξεις, δηλ. κάποια πράγματα που νιώθεις μπορείς να τα ταΐσεις, να τα βοηθήσεις να γίνουν πιο μεγάλα, πιο συχνά, πιο*

καθημερινά ή μπορείς να το ξενηστικώσεις, να προσπαθήσεις να το καταπιέσεις. Όταν το καταπιέσεις φέρεται σαν ένα αγρίμι πληγωμένο μέσα σου, σαν.. όπως όλα τα καταπιεσμένα συναισθήματα δηλ. κάποια στιγμή σου βγαίνει ανεξέλεγκτα εκεί που δεν το περιμένεις ή που δεν μπορείς να το ελέγξεις. Έτσι πιστεύω εγώ, ότι το πως νιώθεις δεν το αλλάζεις, αλλάζεις το πόσο το αφήνεις να εκδηλωθεί, να βιωθεί, το πόσο το χαίρεσαι.[...] Το πόσο το εξωτερικεύεις αυτή είναι η επιλογή, το πόσο το εξωτερικεύεις και το πότε και το που βέβαια.

Κ.Ζ. Εγώ είμαι της άποψης πλέον ότι αυτό το πράγμα είναι γονιδιακό.. κατ' εμέ. Δηλ. πρέπει να το 'χεις αυτό το πράγμα, πρέπει να είναι μέσα στα γονιδιά σου, δεν είναι κάτι το..[...] Πιστεύω ότι όλοι είναι bi.[...] Θεωρώ ότι επειδή εγώ πιστεύω στη μετεμψύχωση και στην μετενσάρκωση, θεωρώ ότι η ψυχή είναι αυτό που λέμε bi.[...] Λίγο και με την έννοια του DNA, γιατί ποιος ξέρει η ψυχή που σταματάει όσον αφορά το να επηρεάσει το DNA σου, να στο πω έτσι. Αυτό το πράγμα είναι χημική ένωση ψυχή και γονίδια, να στο πω έτσι.

Κ.Τ. Για μένα έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον το κομμάτι αυτό το βιολογικό. Βέβαια η απάντηση σε μένα είναι ότι θεωρώ ότι γεννήθηκα.

Κ.Ω. Προσπάθησα όχι να το ερμηνεύσω. Προσπάθησα λίγο να δω.. πως ξεκίνησε, λίγο να δω την αρχή. Σκέφτηκα ότι ίσως είναι καλό για μένα να ξέρω.. να ξέρω αν είναι εκ γενετής, αν είναι κάτι που στην πορεία.. δεν μπορώ να πω ότι έχω καταλήξει μετά βεβαιότητας. Αλλά και δε με νοιάζει κιόλας, να σου πω την αλήθεια

Επιπλέον, η κυρία Σ. μας αποκαλύπτει πως το ετεροφυλοφιλικό της περιβάλλον προσπαθεί να ερμηνεύσει το γιατί της αρέσουν οι γυναίκες, πόσο πιστικό είναι αυτό και πλήρως ετεροσεξιστικό.

Κ.Σ. Απλά δεν μπορώ να καταλάβω γιατί κάποιοι άλλοι προσπαθούν, από φίλους μου, να εξηγήσουν γιατί εμένα μου αρέσουν οι γυναίκες.. λένε

*φταίνε οι ορμόνες, φταίει κάτι απ' την οικογένεια ένα πρότυπο κάτι...[...]
Δεν βρήκες τον κατάλληλο. Να σε ρωτήσω εσένα κάτι.. προσπαθείς εσύ
αγάπη μου να εξηγήσεις γιατί σου αρέσουν οι άντρες; Όχι αυτό είναι
φυσιολογικό. [...] Κάθεται να εξηγήσει στον εαυτό της τι ορμόνες
δούλεψαν και τι έπαιξε ρόλο στο να της αρέσει ο συγκεκριμένος; Όχι!
Γιατί προσπαθεί να εξηγήσει τη δική μου σεξουαλικότητα και τη δική
μου προτίμηση; [...] (Ε.Σ. Θέλει να το αλλάξει; Θέλει να το καταλάβει
πιστεύεις;) Ναι ναι, θέλει να τ' αλλάξει.*

Η Rosenbluth (1997) εκπόνησε μία έρευνα, δίνοντας διαφορετική οπτική στο ζήτημα της επιλογής, σχετικά με το αν ο σεξουαλικός προσανατολισμός είναι πιθανό να επιλέγεται συνειδητά και με βάση προσωπικές αξίες και πεποιθήσεις για τη φύση των ετεροφυλοφιλικών και λεσβιακών σχέσεων. Σύμφωνα με τα ευρήματά της, το 60% των λεσβιών και το 41% των γυναικών με συντρόφους άνδρες υποστήριζαν ότι αποτελεί επιλογή ο σεξουαλικός προσανατολισμός της σχέσης που είχαν. Οι λεσβίες στην πλειοψηφία τους εξήγησαν ότι επέλεξαν αυτή τη σχέση γιατί υπάρχει η δυνατότητα για συναισθηματική κάλυψη και σύναψη πολύ στενού δεσμού σε αντίθεση με την άλλη ομάδα η οποία προέβαλλε κυρίως λόγους δεσμών με την οικογένεια, τη θρησκεία ή/και το μορφωτικό επίπεδο. Η παράμετρος της σεξουαλικής έλξης τέθηκε και από τις δύο ομάδες σε μεγάλο βαθμό, αλλά για τις γυναίκες με άνδρες συντρόφους αυτή ήταν η συχνότερη αιτιολογία της επιλογής τους. Επίσης, το 20% των γυναικών σε λεσβιακές σχέσεις χαρακτήρισε τη δυνατότητα για μεγαλύτερη ισότητα ένα πολύ σημαντικό παράγοντα και το 16% ότι το αίσθημα προσωπικής ακεραιότητας, αξίας ή/και δύναμης συνέβαλλαν στην επιλογή τους. Τίποτα απ' αυτά δεν αναφέρθηκε από τις γυναίκες σε ετεροφυλόφιλες σχέσεις.

Όσον αφορά τις διαφορές που υπάρχουν σε γκέι/λεσβιακά ζευγάρια και στα ετεροφυλόφιλα, άλλες έρευνες (π.χ. Blumstein & Schwartz, 1983; Kurdek & Schmitt, 1986; Lange & Worell, 1990) έχουν αναδείξει τρεις διαφορές: την ανυπαρξία παραδοσιακών ρόλων του φύλου στα γκέι και λεσβιακά ζευγάρια, μεγαλύτερο βαθμό συναισθηματικού 'δεσίματος' στα λεσβιακά ζευγάρια όπως και σημαντικά περισσότερη ισότητα. Στην έρευνα της Rosenbluth και οι γυναίκες σε λεσβιακά ζευγάρια δήλωσαν ότι υπάρχουν διαφορές στη σχέση με ποσοστό 80% ενώ οι γυναίκες σε ετεροφυλόφιλα ζευγάρια με ποσοστό 43%. Αξιοσημείωτο είναι δε ότι η

πλειοψηφία και των δύο ομάδων περιέγραψαν τα γκέι και λεσβιακά ζευγάρια ως πολύ επιβαρημένα από το άγχος των κοινωνικών διακρίσεων (Rosenbluth, 1997).

Κ.Π. Μάλλον είναι, αν μπορώ να το πω με δύο λέξεις, είναι μια ισότητα, μια ισοτιμία σε όλα τα πεδία. Δηλ. το γεγονός ότι μπορώ να διαπραγματευτώ τα πάντα μέσα σε μία σχέση με μία γυναίκα, είναι.. είναι το παν για μένα [...] Και η απαλλαγή των ρόλων που το θεωρώ το πιο σημαντικό επίσης κομμάτι μέσα σε μία σχέση, αυτό το ότι δεν υπάρχουν δεδομένοι ρόλοι ότι ντε και καλά ας πούμε επειδή εγώ είμαι γυναίκα, θα πλένω τα πιάτα κι εσύ θα ψωνίζεις στο σούπερ μάρκετ ή ξέρω 'γω τι να σου πω τώρα; Χιλιάδες πράγματα μέσα στην καθημερινότητα, το οποίο θεωρώ ότι οι λεσβιακές σχέσεις έχουν αυτή τη δύναμη και τη δυνατότητα να εναλλάσσονται ακόμα και οι ρόλοι. Εγώ δε λέω ότι δεν υπάρχουν ρόλοι, δε λέω ότι δε συμβαίνουν, είτε γιατί μάθαμε, ή γιατί δεν αμφισβητήσαμε, ή τελοσπάντων καταλήξαμε ότι αυτό μας κάνει ας πούμε. Όμως έχουμε τη δυνατότητα να το διαπραγματευτούμε [...].

II. Στάδια Συνειδητοποίησης και Διαμόρφωσης Λεσβιακής Ταυτότητας

Η κρίση της ταυτότητας αποτελεί το βασικό αναπτυξιακό στόχο των εφήβων. Οι απαντήσεις που αναζητούν περιστρέφονται γύρω από ερωτήματα όπως 'Ποια/ος είμαι; Τι στόχους έχω στη ζωή μου; Τι με διαφοροποιεί από τους άλλους;'. Η ταυτότητα αντιπροσωπεύει μια λογικά συνεπή εικόνα ως προς τον εαυτό και τους άλλους. Όσο πιο ολοκληρωμένη και συνεπής είναι η εικόνα αυτή, τόσο πιο κοντά είναι το άτομο στη σύνθεση ταυτότητας. Για την υγιή λειτουργία του ατόμου είναι σημαντικό να υπερισχύσει η σύνθεση έναντι της σύγχυσης. Μία πτυχή της ταυτότητας –εκτός των άλλων- είναι και ο σεξουαλικός προσανατολισμός, κάτι που για τους έφηβους γκέι και τις έφηβες λεσβίες περιπλέκεται πολύ σε μία μοναδική διαδικασία για την επίτευξη σύνθεσης (Pervin & John, 2001; Garnets & Douglas, 2002).

Η διαμόρφωση ταυτότητας σεξουαλικού προσανατολισμού είναι μια εξελικτική διαδικασία μοναδική για τις λεσβίες, τους γκέι και τους/τις

αμφιφυλόφιλους-ες με αρχή στην εφηβεία και στα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσης. Με τη διαδικασία αυτή, η οποία συχνά αναφέρεται υπό τον όρο *coming out*, τα άτομα αποκτούν επίγνωση των ερωτικών ή/και σεξουαλικών συναισθημάτων τους για το ίδιο φύλο, υιοθετούν λεσβιακή, γκέι ή αμφιφυλοφιλική ταυτότητα και τότε τη μοιράζονται με το κοινωνικό τους περιβάλλον. Η ύπαρξη του *coming out* είναι αναγκαία και αναπόφευκτη γιατί στις δυτικές ετεροσεξιστικές κοινωνίες λαμβάνεται ως δεδομένο ότι όλοι είναι ετεροφυλόφιλοι, εκτός και αν αποδειχθεί το αντίθετο. Έτσι, τα περισσότερα άτομα με ομόφυλο και αμφιφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό μεγαλώνουν με ετεροφυλόφιλους γονείς που περιμένουν να είναι και τα παιδιά τους ετεροφυλόφιλα, τους συμπεριφέρονται ως τέτοια και αυτά κοινωνικοποιούνται ανάλογα. Όταν όμως αυτά τα παιδιά συνειδητοποιήσουν τα πρώτα ερωτικά ή/και σεξουαλικά συναισθήματα και αρχίσει το *coming out* ουσιαστικά αντικαθιστούν την ταυτότητα που είχαν έως τότε δημιουργήσει επηρεασμένα από το περιβάλλον τους, με μία νέα ταυτότητα ως λεσβία, γκέι ή αμφιφυλόφιλη-ος όπου τίποτα δε θεωρείται δεδομένο, αντιθέτως κουβαλάει και τον κοινωνικό στιγματισμό (Garnets & Douglas, 2002). Είναι σχεδόν πάντα μία δύσκολη διαδικασία καθώς γκρεμίζει τις απόψεις και προσδοκίες των άλλων για τους/ φίλους, τις φίλες, τους/τις συναδέλφους, τις γειτόνισσες και τους γείτονες. Αυτός είναι ο λόγος που σχεδόν πάντα το *coming out* ενέχει αίσθημα ντροπής, το οποίο και πολλαπλασιάζεται εξαιτίας του κοινωνικού στιγματισμού (D'Augelli, 2003). Ως εκ τούτου το νεαρό άτομο βιώνει έντονο άγχος προερχόμενο από τον εαυτό του και από την κοινωνία λόγω της θυματοποίησης και της απόρριψης δημιουργώντας μία ανυπόφορη κατάσταση, η οποία σύμφωνα με έρευνες έχει συνδεθεί με ανησυχητικά υψηλά ποσοστά σχολικής αποτυχίας και αυτοκτονιών (Hetrick & Martin, 1987).

Το *coming out* δε σημαίνει μόνο υιοθέτηση λεσβιακής, γκέι ή αμφιφυλόφιλης ταυτότητας, αλλά και την απώλεια οικείων κοινωνικών και πολιτισμικών δεσμών, την εύρεση νέας κοινότητας ανθρώπων με όμοιες σεξουαλικές ταυτότητες και την κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο των αξιών, παραδόσεων και προτύπων αυτής της κοινότητας (Garnets & Douglas, 2002). Δεν αποτελεί, λοιπόν, μία απλή διαδικασία επαναπροσδιορισμού και γι' αυτό καθίσταται υψίστης σημασίας να επιτευχθεί η μετάβαση από την ενοχή και την ντροπή στη διαμόρφωση θετικής αυτοεκτίμησης (D'Augelli, 2003).

Η διαδικασία του *coming out* έχει περιγραφεί από αρκετούς ερευνητές οι οποίοι σχεδίασαν μοντέλα διαμόρφωσης ταυτότητας σεξουαλικού προσανατολισμού.

Τα σημαντικότερα μοντέλα είναι του Cass, του Troiden, των Fassinger & Miller, και των Minton & McDonald (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Floyd & Stein, 2002). Ωστόσο, δεν έχει διερευνηθεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητά τους αποκλειστικά για τις λεσβίες, λαμβάνοντας υπόψη τα μοναδικά χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν από τους γκέι και τους αμφιφυλόφιλους (π.χ. οι επιδράσεις του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας, η εμπειρία του σεξισμού στις ζώες των γυναικών) (Szymanski & Chung, 2003). Η μοναδική έρευνα για την επιβεβαίωση του μοντέλου της Cass στο λεσβιακό πληθυσμό είναι από τις Degges-White, Rice & Myers (2000).

Το μοντέλο της Cass είναι μία ψυχοκοινωνική προσέγγιση το οποίο βασίζεται στη θεωρία της διαπροσωπικής συμφωνίας (*interpersonal congruency theory*). Το κίνητρο για ανάπτυξη ταυτότητας προσδιορίζεται ως μία ανάγκη να ξεπεραστεί η ασυμφωνία που επιφέρει το κάθε στάδιο διαπροσωπικά και αναφορικά με την κοινωνία. Τα άτομα είτε περνούν μέσα από κάθε στάδιο, είτε παραμένουν σε κάποιο στάδιο για μεγάλο χρονικό διάστημα και δεν φτάνουν ποτέ στο τελευταίο ή ακόμα αναστέλλουν πλήρως τη διαμόρφωση λεσβιακής ή γκέι ταυτότητας (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998). Τα στάδια του μοντέλου αυτού είναι τα εξής έξι (6):

- i. Σύγχυση Ταυτότητας (*identity confusion*). Το άτομο αναγνωρίζει σκέψεις και συμπεριφορές με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό, κάτι που σε πρώτη φάση συνήθως απορρίπτεται. Επαναπροσδιορίζει τη σημασία των συμπεριφορών και αναζητά πληροφορίες για αυτόν τον προσανατολισμό.
- ii. Σύγκριση Ταυτότητας (*identity comparison*), όπου το άτομο αρχίζει να δέχεται ότι μπορεί να είναι λεσβία ή γκέι. Ενδέχεται να νιώθει θετικά για τη διαφορετικότητά του ή/και να απορρίπτει την ετεροφυλόφιλη ταυτότητα και να αποδέχεται τη συμπεριφορά του ως λεσβιακή/γκέι, ή μπορεί να δέχεται την ταυτότητα αλλά να εμποδίζει την εκδήλωσή της.
- iii. Ανεκτικότητα Ταυτότητας (*identity tolerance*). Αποδοχή πιθανότητας να είναι λεσβία/γκέι και αναγνώριση των συναισθηματικών, σεξουαλικών ή/και κοινωνικών αναγκών ως λεσβία ή γκέι. Ακόμα, είναι πιθανόν να επιζητήσει γνωριμία και συναναστροφή με άλλα άτομα με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό μέσα από ομάδες, μπαρ, κτλ. Η προσωπική

εμπειρία και επαφή δημιουργεί αίσθημα κοινότητας θετικά ή αρνητικά φορτισμένο.

- iv. Αποδοχή Ταυτότητας. (*identity acceptance*). Το στάδιο αυτό χαρακτηρίζεται από πλήρη αποδοχή του εαυτού ως λεσβία ή γκέι, συχνότερη συναναστροφή με τη λεσβιακή/γκέι κοινότητα, περιορισμό της επαφής με την ετεροφυλοφιλική και ίσως αίσθημα θυμού για την ετεροσεξιστική κοινωνία.
- v. Περηφάνια για την Ταυτότητα (*identity pride*). Εμβάθυνση στη λεσβιακή/ γκέι κοινότητα και λιγότερη αλληλεπίδραση με ετεροφυλόφιλους. Ακόμα, παρατηρείται η αντίληψη ότι ο κόσμος είναι χωρισμένος σε γκέι και 'μη-γκέι'. Αντιμέτωπιση του ετεροφυλόφιλου κατεστημένου και αποκάλυψη της ταυτότητας στην οικογένεια, σε συνεργάτες και γενικά στο κοινωνικό περιβάλλον.
- vi. Σύνθεση Ταυτότητας (*identity synthesis*). Στο τελικό στάδιο, το άτομο συνενώνει τη λεσβιακή/γκέι ταυτότητα του με τις άλλες πτυχές τους εαυτού του. Επίσης, αναγνωρίζει υποστηρικτικούς ετεροφυλόφιλους και η σεξουαλική ταυτότητα παραμένει σημαντική όχι όμως καταλυτική στις σχέσεις με τους άλλους.

(Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Degges-White, Myers & Rice, 2000; Garnets & Douglas, 2002)

Τα αποτελέσματα της έρευνας των Degges-White, Rice & Myers (2000) δεν επιβεβαίωσαν εξ ολοκλήρου το μοντέλο της Cass. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι τα στάδια 1 (σύγχυση ταυτότητας) και 4 (αποδοχή ταυτότητας) αποτελούν πτυχές της ανάπτυξης λεσβιακής ταυτότητας σε διεθνές επίπεδο. Πάρα ταύτα, η εξέλιξη από τη σύγχυση στην αποδοχή φαίνεται να είναι πιο σύνθετη και λιγότερο γραμμική απ' ότι παρουσιάζεται στο μοντέλο της Cass. Επιπλέον, το στάδιο 4 προτείνεται να χωριστεί σε δύο επιμέρους καθώς οι παράμετροί του εμφανίζουν μεγάλη ποικιλία και πολυπλοκότητα. Το στάδιο 2 (σύγκριση ταυτότητας) παρατηρείται μόνο στις λεσβίες που συνειδητοποιούν ερωτικά συναισθήματα και σκέψεις για το ίδιο φύλο στην εφηβεία. Στο στάδιο 3 (ανεκτικότητα ταυτότητας), δείχθηκε ότι η συναναστροφή με την κοινότητα δε συνεπάγεται απαραίτητα και αποδοχή του εαυτού και ότι παρόλο

που η επαφή με άλλες λεσβίες αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για την υγιή ανάπτυξη ταυτότητας στην πραγματικότητα χρονικά δεν ακολουθείται αυτή η σειρά. Όσον αφορά το στάδιο 5, παρατηρήθηκε να αντιπροσωπεύει πολύ μικρό ποσοστό των λεσβιών και πιθανόν αυτό να οφείλεται στην άμβλυνση του χάσματος μεταξύ της ετεροφυλοφιλικής ομάδας και της λεσβιακής. Το τελικό στάδιο (σύνθεση ταυτότητας) προτείνεται να αναδιαμορφωθεί λαμβάνοντας υπόψη την αυξημένη συχνότητα εγκλημάτων μίσους τα οποία δημιουργούν άγχος και φόβο στις λεσβίες με αποτέλεσμα να περιορίζουν, να αναβάλλουν ή ακόμα και να αποφεύγουν πλήρως την αποκάλυψη της ταυτότητάς τους σε ετεροφυλόφιλες-ους (Degges-White, Myers & Rice, 2000).

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε ενδελεχώς στα στάδια όπως τα βίωσαν οι συμμετέχουσες με αρκετές μοναδικές παραμέτρους αλλά και ομοιότητες. Στην παρούσα έρευνα δεν τέθηκε ως στόχος η περιγραφή των σταδίων αλλά συμπεριλήφθηκαν κάποιες ερωτήσεις σχετικά με την ταυτότητα ώστε να διερευνηθεί αν εμφανίζονται εκδηλώσεις εσωτερικευμένης καταπίεσης στην αρχή της συνειδητοποίησης του λεσβιακού σεξουαλικού προσανατολισμού, αν οφείλονται στην ετεροσεξιστική εικόνα που είχαν ή λάμβαναν από το περιβάλλον τους και τι προεκτάσεις έχει αυτό στη ζωή τους.

Όσον αφορά το πρώτο στάδιο (σύγχυση ταυτότητας) αρκετές από τις συμμετέχουσες θυμούνται να αισθάνθηκαν για πρώτη φορά ερωτική έλξη για το ίδιο φύλο κατά την παιδική ή μέση παιδική ηλικία.

Κ.Τ. Από παιδί θυμάμαι είχα ερωτευτεί πρώτη φορά τη δασκάλα μου στο δημοτικό, έπαιζα με τ' αγόρια, ήθελα πιστόλια, με τις κούκλες δεν ήθελα ούτε να τις βλέπω, τις σούταρα.[...] Από μικρή καταλάβαινα ότι διέφερα. Βέβαια, δεν μπορούσα να προσδώσω όνομα σ' αυτή την αντίληψη της διαφορετικότητας. Καταλάβαινα ότι κάτι διαφορετικό συμβαίνει με μένα σε σχέση με τα άλλα τα παιδιά, και ιδιαίτερα τα κορίτσια, αλλά δεν μπορούσα να προσδιορίσω τι ακριβώς ήταν αυτό. Λογικό γιατί μέσα στην παιδικότητά μου βίωνα άλλα πράγματα, τα χαρακτηριστικά στάδια της κάθε παιδικής ηλικίας απ' την ανάπτυξή μου.

Κ.Ζ. Ήμωνα πάρα πολύ πιτσιρίκι όταν ανακάλυψα ότι μ' αρέσουν τα κοριτσάκια. Τη λέγανε Ελένη, ήμουν δευτέρα δημοτικού κι ήταν η ωραία

του σχολείου, ξέρεις; Μπουκλάκια, ιστορίες, κι όλ' αυτά.. γενικά μου φαινόταν πολύ πιο ωραίο από, γιατί τα αγοράκια έχουν την τάση να εκδηλώνουν αλλιώς το θαυμασμό τους. Θα 'ρθούν να σε φτύσουν, ας πούμε, στη δευτέρα δημοτικού. [...] Τώρα όταν έσκαγε το κοριτσάκι μ' όλες του τις κορδελίτσες και τα τέτοια ήταν πολύ πιο ωραία εικόνα για μένα.. την οποία την άρπαξα, τη φίλησα δευτέρα δημοτικού και μ' έσπρωξε. Βέβαια, δεν πτοήθηκα κι ούτε είχα απασχοληθεί ποτέ, είχα απασχολήσει ποτέ το μυαλό μου ,ας πούμε, γιατί το έκανα. Μου φαινόταν πάρα πολύ φυσικό ότι θα μου αρέσει κι αυτό κι εκείνο.

Κ.Ω. Αυτό που σου έλεγα, από πολύ νωρίς, δηλ. απ' το δημοτικό. Απ' το δημοτικό θυμάμαι ότι εντάζει τότε δεν ήταν προσδιορισμένο το σεξουαλικό και το ερωτικό δεν υπήρχε αλλά θυμάμαι ότι είχα μια έτσι.. ένιωθα περισσότερο κοντά με τις γυναίκες ας πούμε, με τη δασκάλα μου.. ξέρεις είναι αυτά.. ένιωθα κάτι περισσότερο, απροσδιόριστο που στην πορεία πήρε τη μορφή και το.. προσδιόρισα καλύτερα μεγαλώνοντας, αλλά μπορούμε να πούμε απ' το δημοτικό.. τρίτη, τετάρτη δημοτικού, κάπου εκεί.[...]

Κ.Θ. Εκεί ,όμως, σου λέω ότι έτσι αισθανόμουνα, έτσι αισθανόμουνα από μικρή ηλικία, το πάλεψα στην εφηβεία μου, μετά το άφησα, απενοχοποιήθηκα και τελείωσε.[...] Όχι, όχι δεν πέρασα. Ούτε απ' τη φάση ετερόφιλης ούτε απ' τη φάση αμφισεξουαλικής πέρασα ποτέ γιατί ό,τι ήτανε αυτά τα ξεκαθάρισα στην εφηβεία μου. Ήτανε μία μαντάρα η εφηβεία αλλά χρειάστηκε.

Κ.Π. Α όχι, εγώ από την αρχή ερωτεύτηκα και ήθελα γυναίκες. Δηλ. το πρώτο ερωτικό μου σκίρτημα ,ας πούμε, ήταν με γυναίκα. Δεν.. και δεν ετέθηκε θέμα και απορίας. Δηλ. δε μου φάνηκε εμένα περίεργο καθόλου. Μου φάνηκε πολύ.. πως να στο πω; [...] Ναι, σαν απόρροια.. πώς να στο πω; όπως λες ότι μ' αρέσουν οι μαργαρίτες ή μ' αρέσει το τσάι και όχι το χαμομήλι; Έτσι.. και μάλιστα δε χρειάστηκε καν και να πω το όχι, δηλ. όταν συνειδητοποίησα ότι ερωτεύομαι τις γυναίκες, δε χρειάστηκε να πω ότι δεν ερωτεύομαι άντρες. Δε με απασχόλησε καθόλου αυτό το κομμάτι.

Ήταν απευθείας ότι εγώ θέλω τις γυναίκες, επιθυμώ τις γυναίκες, ερωτεύομαι τις γυναίκες, θέλω να είμαι με γυναίκες και δεν, δεν ετέθη θέμα καν το κομμάτι της ετεροφυλοφιλίας εμένα δε με απασχόλησε. Αυτό ήρθε πολύ πολύ αργότερα στη ζωή μου ,ας πούμε, που.. ένας περίγυρος περισσότερο το έφερε και η αποκάλυψη στους γονιούς μου. [...] Δηλ. στα 16 μου[...]

Η ηλικία που θα εμφανιστεί το ερωτικό ενδιαφέρον για το ίδιο φύλο δεν εμφανίζεται πάντα στην μέση παιδική ηλικία, αλλά είναι πιθανόν να προκύψει στη μετέπειτα ζωή του κοριτσιού. Επίσης, την ίδια περίοδο είναι πιθανό να συνάψει τις πρώτες ερωτικές σχέσεις με άλλες κοπέλες και να έχει τις πρώτες σεξουαλικές εμπειρίες. Η πρώτη ομόφυλη σεξουαλική επαφή είναι ένα κρίσιμο γεγονός που συχνά βιώνεται σαν μία αποκάλυψη, μία αναγέννηση ή ως μία επιβεβαίωση της σεξουαλικής ταυτότητας και αυτό μπορεί να δημιουργήσει ποικίλα συναισθήματα από σύγχυση έως και πληρότητα (Degges-White, Myers & Rice, 2000; Floyd & Stein, 2002). Το στάδιο αυτό σε κάποιες από τις συμμετέχουσες συνέβη κατά την εφηβεία και σε κάποιες άλλες στα πρώτα χρόνια της ενήλικης ζωής.

Κ.Σ. [...] μάλιστα απ' όταν άρχισα ενεργά τη σεξουαλική μου ζωή άλλαξα πολλούς ερωτικούς συντρόφους άντρες γιατί προσπαθούσα να πειστώ ότι είμαι στρέιτ, είμαι οκ, είμαι εντάξει, δε γίνεται.. με κάποιον θα απολαύσω το σεξ.. και έκανα πολλές εναλλαγές εκεί πέρα.. βέβαια ποτέ δεν το κατάφερα αυτό.. και από τα 15..βέβαια δεν είχε γίνει κάτι ποτέ με γυναίκα.[...] Έλεγα ας πούμε ότι για άλλη μια φορά δεν βρήκα κάποιον που να ταιριάζουμε και να 'μαστε εντάξει.. δεν μπορούσα.. γιατί αν σκεφτόμουν τότε ότι φταίει που είναι άντρας και άμα ήταν γυναίκα θα ήταν διαφορετικά τα πράγματα, θα έδινα χώρο σ' αυτό μέσα μου.. κάπου θα το επιβεβαίωνα.. και αυτή την παραδοχή τη φοβόμουν.. τη φοβόμουν για πολλούς λόγους.. και κυρίως τη φοβόμουν γιατί φοβόμουν ότι θα μείνω μόνη μου..[...] Ναι.. κι αυτό ανατράπηκε πολύ εύκολα τελικά.. δηλαδή εκεί που το έβλεπα ένα βουνό μπροστά μου, ξαφνικά αυτός ο φόβος μου γελοιοποιήθηκε κι εντάξει.. γιατί ήταν ένας άνθρωπος, μια γυναίκα που βρέθηκε στη ζωή μου.. έφτασα 21, από τα

15 που είχε ξεκινήσει όλη αυτή η ιστορία , να γνωρίσω μια γυναίκα, να μου βγάλει την παραδοχή μου..

Κ.Δ. [...] Το ενδιαφέρον τώρα σεξουαλικά ξεκίνησε από μία φίλια, η οποία μ' ενδιέφερε πολύ και παραμέρισε το ενδιαφέρον κάποιου άντρα που υπήρχε την ίδια περίοδο, κυριάρχησε σε σχέση με το ενδιαφέρον του νεαρού.. και πως δικαιολογήθηκε για μένα.. τ' ότι αφού είναι κάτι που μ' αρέσει και δεν ενοχλεί κανέναν, γιατί όχι. Όμως, σε μία ηλικία γύρω στα 22-23.. όπου εκεί ξεκινάει η φίλια γίνεται σχέση κι εναλλάσσεται μεταξύ φιλίας και σχέσης, δηλ. τα περιέχει και τα δύο.[...] και μέχρι την ηλικία εκείνη που άκουσα για εκείνο το βιβλίο δεν ήξερα καν ότι υπάρχουν τα συγκεκριμένα.. αυτή η συγκεκριμένη επιλογή.[...] η ερωτική επιθυμία ήταν για το συγκεκριμένο άτομο, δεν ήταν το φύλο το ζητούμενο, ήταν το άτομο. Και θεωρούσα έτσι όπως τα έβλεπα με το μυαλό μου ότι.. το συγκεκριμένο άτομο με ενδιαφέρει δε μ' ενδιαφέρει αν είναι άντρας ή γυναίκα.[...] Ναι, έτυχε να είναι γυναίκα. Οκ εντάξει, αφού μου αρέσει κανένα πρόβλημα. Κάπως έτσι. [...] Πρώτα το έζησα και μετά το συνειδητοποίησα.

Κ.Ω. Στην εφηβεία., κοίτα στην εφηβεία, δεν το επεξεργάστηκα μάλλον καθόλου..[...] Απλά μου 'σκασε μια σχέση πολύ ξαφνικά στα 15 1/2 με 16 και απλώς έγινε και το θεώρησα ως δεδομένο, δεν το ξαναέψαξα, δηλ. λέω αυτό είναι.[...] Τα 'χα φτιάξει με συμμαθητές μου και στο δημοτικό και στο γυμνάσιο, δηλ. υπήρχε αυτό το πράγμα. Ποτέ δεν έπαψε να υπάρχει, αλλά ναι, μου βγήκε φυσιολογικό, θεώρησα αυτό είναι φυσιολογικό [...] δεν είναι κακό καθόλου το ν' αγαπώ μια φίλη μου και να 'μαι έλκει μια φίλη μου. Το θεωρούσα πολύ φυσιολογικό. Κι απλά αφέθηκα να το ζήσω ωραία, δεν καταπιέστηκα, οτιδήποτε.[...] Απλά χωρίσαμε, απλά χωρίσαμε, απλά το πήρα βαριά, πέρασα βαριά την ασθένεια παρόλο που 'φταιγα εγώ που χάλασε η σχέση, αλλά εν πάση περιπτώσει το πέρασα λίγο άσχημα και μετά δεν ήθελα καθόλου, δεν ήθελα καμία συναισθηματική εμπλοκή. Δηλ. έλεγα δεν το ξανα-περνάω αυτό το πράγμα, δε θέλω, δεν υπάρχει περίπτωση, δε θέλω να ξανα-ερωτευτώ, δε θέλω τίποτα. Ε αυτό πήρε 10 χρόνια και. Και παραπάνω

από 10 χρόνια μέχρι ν' αποφασίσω ότι ναι μεν αλλά ωραία είναι κατά βάθος και θέλω κι αυτά, γι' αυτό σου λέω ήμουνα στη γυάλα.[...]

Κ.Φ. Ήταν 28 Νοεμβρίου 1984 όταν πήγα σ' ένα πάρτυ μόνη μου χωρίς την κοπελιά που ήμασταν συνέχεια μαζί, ξημεροβραδιαζόμασταν και τότε κατάλαβα πόσο μου έλειπε. Ήμασταν φίλες μέσα σε μια παρέα κολλητών που είχε μέσα αγόρια και κορίτσια αλλά ήμασταν όλη μέρα μαζί στη σχολή, μερικά βράδια μαζί όλοι παρέα μέναμε στο σπίτι όποιου ήταν στο κέντρο και είχε χώρο.. κι όταν δεν ήμασταν όλοι μαζί, κοιμόμουν εγώ μ' αυτή. Κοιμόμασταν αγκαλιά με τα εσώρουχα, αγκαλιά όμως αγκαλιά όχι παιδική, αγκαλιά αγκαλιά.. και όταν μετά από αυτό το πάρτυ που συνειδητοποίησα πόσο μου έλειπε, τότε συνειδητοποίησα ότι είμαι ερωτευμένη μαζί της.. κι ήταν σοκ.. και ήταν έντονο σοκ, πακέτο. Τελοσπάντων, μετά από αυτό κάναμε και έρωτα και ήμασταν ένα καιρό χωρίς πολλά λόγια, πάντως ήμασταν πιο πολύ σα ζευγάρι.. για λίγους μήνες.[...]

Κ.Ζ. Η πρώτη σχέση σχέση με γυναίκα ήταν όταν ήμουν 17 ½, συμμαθήτρια. Δεν ήταν αυτό που λέμε ομοφυλόφιλη, λεσβία ούτε εγώ ήμουν αυτό που λέμε ομοφυλόφιλη, λεσβία.[...] Ότι το κοινωνικό σύνολο πήγαινε προς άλλη φάση κι ότι εμείς ήμασταν λίγο διαφορετικά που δεν μας έκανε να αισθανόμαστε ενοχικά, απλά δεν το 'χαμε και παντιέρα, γιατί ήμουν σε επαρχιακή πόλη τότε. Κι εντάξει, σχέση σχέση με γυναίκα ήταν η πρώτη φορά που μου συνέβαινε, δηλ. άλλο καψούρες και να μου αρέσουν κοριτσάκια και να το ξέρω και να το τρώω μόνη μου κι άλλο να βγαίνει κι απ' τις δύο. [...]

Κ.Π. Τη λέξη.. τη λέξη λεσβία την έμαθα πάρα πολύ αργότερα σε πληροφορώ, δεν την ήξερα καν. Ο όρος αυτός ήταν άγνωστος για μένα.[...] Απλώς αυτό που.. τελοσπάντων.. που δήλωσα ας το πούμε είναι ότι είμαι με την τάδε ας πούμε. Αυτό. Αυτό ήταν για μένα, ότι είμαι με ην τάδε όπως θα μπορούσα να πω ότι είμαι με τον τάδε, απλώς ήταν με την τάδε. Κι αυτό ήταν για μένα. Δεν.. δεν προσδιόριζα τον εαυτό μου.. ή μάλλον,

προσδιόριζα τον εαυτό μου ως λεσβία αλλά μου έλειπε ο όρος. Δεν τον είχα.[...]

Η διαφοροποίηση των συναισθημάτων για το άλλο φύλο και η πραγμάτωσή τους φέρνει την κοπέλα αντιμέτωπη με μία νέα πραγματικότητα η οποία μπορεί να βιωθεί ως πολύ οικεία με αίσθηση αναγέννησης ή πληρότητας.

Κ.Δ. Απλά συμπεριφερόμουν όπως μου έβγαινε στην καθημερινότητα και προσπαθούσα με το μυαλό μου να το ερμηνεύσω, να το εξηγήσω, να καταλάβω τι συμβαίνει. Μου ήταν πολύ ευχάριστο, δεν με άγχωνε, ήταν πολύ ωραία, δηλ. αν έτσι κάνω μια αναδρομή νιώθω πολύ ευχάριστο συναίσθημα δεδομένου ότι ήταν και η πρώτη μου σχέση, γενικότερα σαν σχέση.. πολύ ωραία.[...]

Κ.Ω. Καταλάβαινα ότι διαφοροποιούμαι από τις συμμαθήτριες μου κι από τους υπόλοιπους αλλά δε με πολύ, πώς να στο πω, δε με τάραζε κιόλας. [...] ναι, μου βγήκε φυσιολογικό, θεώρησα αυτό είναι φυσιολογικό. Δεν μπορώ να πω, υπήρχε έλξη για αγοράκια, συμμαθητές μου, έπαιζα., δεν είναι κακό καθόλου το ν' αγαπώ μια φίλη μου και να 'μαι έλκει μια φίλη μου. Το θεωρούσα πολύ φυσιολογικό. Κι απλά αφέθηκα να το ζήσω ωραία, δεν καταπιέστηκα, οτιδήποτε.

Κ.Ζ. Φρίκαρα; Όχι! Όχι κι ευτυχώς ούτε και η άλλη κοπελιά, η οποία δεν είχε ξανά.. δηλ. είχε τη μύγα, να στο πω έτσι, αλλά δεν είχε άλλη επαφή. Δηλ., δεν ήταν σαν κι εμένα που έπιασα το κοριτσάκι 4 χρονών να του ρίζω φιλή. Εντάξει, δηλ. δε μας.. δε φρικάρουμε..

Αντίθετα για κάποιες λεσβίες, η αποκάλυψη αυτής της πλευράς του εαυτού επέφερε εσωτερική σύγκρουση, άρνηση, άγχος και ανησυχία.

Κ.Θ. Ναι, δεν μπορούσα να το καταλάβω, έπρεπε να δώσω απαντήσεις σε ερωτήματα, έπρεπε να λύσω φοβίες, έπρεπε να λύσω ενοχές, έπρεπε να

λυθούν όλα αυτά τα πράγματα που ενδεχομένως σε άλλο κόσμο παίρνουνε χρόνο για να τα λύσει.[...] θυμάμαι αυτή η αίσθηση του τι γίνεται, της ανασφάλειας, του.. είμαι; πρέπει να το πω; δεν πρέπει να το πω; πρέπει να το δείξω; Ερωτήματα τα οποία.. αν ήμουνα ετερόφιλη δε νομίζω ότι θα ετίθετο. Δε θα το θεωρούσα γιατί θα είχα δεδομένο α υπάρχει ο φίλος μου ο Κωστάκης, μου αρέσει ο Κωστάκης, του αρέσω του Κωστάκη, τώρα το Κωστάκης είναι ένα.. τυχαίο όνομα, μία χαρά. Και αύριο μεθαύριο μου ξίνισε ο Κωστάκης έβρισκα το Γιωργάκη, τον.. το δεν ξέρω κι εγώ τι.. το Μωχάμετ, άμα μου άρεσε ο Μωχάμετ.[...]

Κ.Σ. Αν και δεν το είχα πολύ συγκεκριμένα στο μυαλό μου.. πιστεύω ότι ήταν γύρω στα 15..βασικά από πολύ μικρότερη ηλικία, από παιδάκι αλλά αυτό είναι λίγο ασυνείδητο.. συνειδητά νομίζω εκεί γύρω στα 15..όπου ερχότανε σα σκέψη και σα προβληματισμός και το έπνιγα.. δηλαδή δεν μπορούσα τότε ούτε να το σκεφτώ ούτε να το αναλύσω ούτε να το εξακριβώσω μέσα μου.. και ερχότανε και το ζανα-έπνιγα.. και ερχότανε και το ζανα-έπνιγα...[...] Καταρχήν ήταν έτσι λίγο μέσα από τις σχέσεις μου με φίλες.. κάποια στιγμή εκεί που προχωρούσε η φιλία και άρχισα να αισθάνομαι πράγματα, κάποια στιγμή έβγαινε και ένα ερωτικό κομμάτι.. όπου εκεί εντάζει.. εκεί κι αν το κατέπνιγα εντελώς.. άλλες φορές χωρίς να υπάρχει κάτι συγκεκριμένο στο μυαλό, χωρίς να υπάρχει κάποια συγκεκριμένη γυναίκα ας πούμε.. και μέσα από φαντασιώσεις πιθανώς κτλ.. το οποίο πάλι δεν μπορούσα να το εκλογικεύσω, πάλι δεν μπορούσα να το δεχτώ και πάλι.. δηλαδή δεν μπορούσα να συμβαδίσω με αυτή την ιδέα.. έπρεπε να είμαι καθ' όλα φυσιολογική, έπρεπε να 'μαι.. μου φαινόταν εντελώς και ανώμαλο και χυδαίο[...]

Κ.Φ. Είχα φάει φρίκη.. μια φρίκη ήταν αυτή: τι ήταν αυτό και πως συμβαίνει και γιατί να μου συμβεί εμένα κι όλα αυτά, αλλά ήξερα ότι είναι δυνατό, είναι πιθανό, είναι.. γίνεται τελοσπάντων..[...] Γιατί δεν είχα δεδομένα. Δεν είχα δεδομένα. Δεν ήξερα τι θα μπορούσε να είναι αυτό που θα πω είμαι αυτό. Το αυτό δεν υπήρχε τίποτα συγκεκριμένο που να πάρει τη θέση του. [...] δε θυμάμαι πότε είδα την πρώτη θετική ταινία..[...] Δε σε άφηνε να ελπίζεις κάτι παραπέρα, δηλ. περίμενες εντάζει μια φρίκη στο

τέλος. Να συνεχίσεις να κλαις, να στενοχωριέσαι αλλά τουλάχιστον υπήρχαν κι άλλοι άνθρωποι. Δεν ήσουν μόνος σου.[...] Γιατί όλοι τριγύρω σου προσπαθούσαν να σε κάνουν να πιστέψεις ότι είσαι μόνο εσύ κι ότι ποτέ δεν υπήρχε κανένας άλλος. [...] πάντως κάποιο πρόβλημα είναι δικό σου, κατάλαβες; όλος ο κόσμος, όλο το σύμπαν.. δεν υπάρχει άλλος άνθρωπος.. εσύ είσαι το πρόβλημα, μόνο εσύ.

Επιπροσθέτως, η εσωτερική σύγκρουση μπορεί να επέλθει στη νεαρή κοπέλα όχι μόνο επειδή συνειδητοποίησε ότι νιώθει έλξη για άτομα του ίδιου φύλου, αλλά γιατί θέλει να ανήκει στο άλλο φύλο και το σώμα της τής προκαλεί δυσφορία. Στο εγχειρίδιο διαταραχών της ψυχολογίας (*DSM-IV-TR™*) περιλαμβάνεται η διαταραχή ταυτότητας του φύλου, μία εξαιρετικά σπάνια διαταραχή, με κύρια χαρακτηριστικά την ισχυρή και επίμονη ταύτιση με το άλλο φύλο, και την επίμονη δυσφορία για το φύλο του. Αρκετές φορές τα άτομα με αυτή τη διαταραχή προβαίνουν σε επέμβαση αλλαγής φύλου (American Psychiatric Association, 2004). Η κυρία Τ. είχε διαγνωστεί με αυτή τη διαταραχή αλλά δεν έχει κάνει αλλαγή φύλου παρόλο που το επιθυμούσε, και αυτό-προσδιορίζεται πια ως λεσβία.

Κ.Τ. Δυσφορία. Δυσφορία κυρίως λόγω συγκρούσεων με τις κοινωνικές επιταγές. Όταν βίωνα απ' το οικείο περιβάλλον μου ή άκουγα συζητήσεις έτσι άσχετες κι έπιανε τ' αυτί μου γι' αυτό το πράγμα, έλεγα –μα τι γίνεται; Οι άλλοι λένε ότι είναι κακό, μια ανωμαλία, αυτό μου είχε περάσει απ' τον περίγυρο. Κι έλεγα μα πως είναι δυνατόν, συμβαίνει σε μένα, μια χαρά είμαι. Υπήρχαν συγκρούσεις σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου.[...] Λοιπόν, εγώ μια ζωή ήθελα να ανήκω στο άλλο φύλο. Το πρώτο έτσι σοκ το έπαθα όταν άρχισε να μεγαλώνει το στήθος μου. Κι αυτό γιατί πίστευα ότι εγώ ποτέ δε θα βγάλω στήθος! Σ' εμένα να συμβεί αυτό; Αφού εγώ αγαπάω γυναίκες, θα παντρευτώ γυναίκα! Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σκεφτόμουν ότι είμαι αγόρι, αλλά έλεγα δε γίνεται. [...] Ήθελα να εξαφανιστεί, να το κόψω! Θεωρούσα ότι δε μου ταίριαζε! Με την περίοδο, εντάξει, ήμουν λίγο πιο μεγάλη, ήμουν 14 χρονών.. εδώ πάθαινα το μεγαλύτερο σοκ, τώρα η περίοδος θα μ' έβλαπτε;! Τη συνήθισα..[...] Δηλαδή αν μου έλεγαν ότι ξέρεις έχεις τη

*δυνατότητα να αλλάξεις φύλο και να είσαι κανονικός άντρας.. με χίλια!!
[...] Φαντάσου ότι μέχρι τώρα , μέχρι πριν από 5 χρόνια ένιωθα ότι
είναι αυτό που λένε η λάθος ψυχή μέσα σε λάθος σώμα. Δηλ. το σώμα
μου ήταν κάτι ξένο για μένα, όχι ότι τώρα δεν είναι αλλά το 'χω
αποδεχτεί περισσότερο. [...] Δεν πέρασε ούτε μία μέρα , δεν έχει περάσει
ούτε μία μέρα στη ζωή μου που να μην έχω σκεφτεί αυτό το πράγμα, το
ότι είμαι έτσι. Είναι σα να 'χεις μονίμως κάτι.. κάτι δεν ξέρω, ένα
φορητό ζυπνητήρι μέσα σου, στην καρδιά σου, δεν ξέρω. Εγώ
τουλάχιστον κάθε μέρα το σκέφτομαι.[...] κι όταν έχεις τόσα χρόνια, 35
ολόκληρα χρόνια συγκρούσεις και πάλη με τον εαυτό σου.. βρίσκεσαι σε
δυσαρμονία με τον εαυτό σου άρα και με το περιβάλλον σου, άρα και με
τη δουλειά σου, άρα και με τα πάντα δεν μπορείς να λειτουργήσεις σαν
ανθρώπινος οργανισμός! Γι' αυτό σου λέω ότι μετά το μπαμ έτσι ένιωσα
ένα με το περιβάλλον! Ένιωσα κι εγώ άνθρωπος τελospάντων, όπως
όλοι οι άλλοι που έχουν τις ανάγκες τους, τα προβλήματά τους, τα καλά
τους, τα κακά τους.. έτσι ένιωσα ένα με το περιβάλλον.. ένιωσα τον
εαυτό μου ότι είμαι κι εγώ μέσα σε μια ομάδα ατόμων της ευρύτερης
κοινωνίας.[...] ίσως τελικά το πρόβλημα ήταν να αποδεχτώ αυτό που
είμαι και όχι να κάνω την επέμβαση[...]. δηλ. είναι πολύς κόσμος, πολλά
άτομα, πολλές γυναίκες που ξεκινάνε απ' τη διαταραχή ταυτότητας
φύλου και μετά αποδέχονται την ομοφυλοφιλία τους.. εγώ ανήκω σε ένα
από αυτά τα άτομα. Μη έχοντας άλλη επιλογή αναγκαστικά
αποδεχόμαστε μια ομοφυλοφιλία*

Το θέμα της αλλαγής φύλου είναι ένα σημαντικό ζήτημα που ίσως να το σκέφτονται αρκετές –όχι όμως η πλειοψηφία- λεσβίες για διάφορους λόγους πέρα από τη διαταραχή ταυτότητας φύλου. Καμία άλλη από τις συμμετέχουσες , εκτός της κυρίας T., δεν εξέφρασε την επιθυμία ή τη σκέψη για κάτι τέτοιο.

*Κ.Δ. Α! Όχι, όχι, όχι.. Όχι, δε θα ήθελα να κάνω, δεν έχω πρόβλημα με το
σώμα μου. Δε θα ήθελα να έχω γεννηθεί αγόρι. Θα ήθελα να έχω τα
δικαιώματα που είχαν τ' αγόρια όταν ήμουν παιδί. Κάποια στιγμή είχα
πει στη μητέρα μου ότι θέλω να γίνω ηλεκτρολόγος, επειδή γενικά*

πιάνουν τα χέρια μου και με τον πατέρα μου έχω πάρει κάποια στοιχεία απ' τον πατέρα μου, τον βοηθούσα στη δουλειά, μου μάθαινε πράγματα, και όταν άκουσε η μαμά μου τη λέξη ηλεκτρολόγος – Τι λες παιδί μου; Τι είναι αυτό;! Ήταν ένα καθαρά αντρικό επάγγελμα.. Ναι, μ' αυτή την έννοια, άρα δε θα ήθελα να γεννηθώ άντρας. Θα ήθελα όμως να έχω τις ίδιες ευκαιρίες με τους άντρες. Αλλαγή φύλου, όχι. Ούτε αλλαγή φύλου.

Κ.Ω. Όχι με τίποτα. Δε μ' ενδιαφέρει να το παίζω άντρας. Δε μ' ενδιαφέρει καθόλου αυτό.[...] Άμα ξαναγεννιόμουνα γυναίκα θα 'θελα να 'μωνα.. και θα 'θελα πάλι ν' αγαπάω γυναίκες.

Κ.Θ. Όχι, ποτέ. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να κάνω αλλαγή φύλου και κάποτε, κάποτε.. Αυτό που σου ανέφερα ήταν γιατί περισσότερο τα είχα μπερδεμένα μέσα μου, παρά με το τι συνέβαινε.. συνέτρεχε μάλλον σοβαρό.. σοβαρό θέμα για να προχωρήσω προς τα εκεί. Όχι, ούτε που μ' ενδιέφερε, ούτε μ' ενδιέφερε.[...]

Κ.Π. Όχι, δε θα έκανα ποτέ. Είμαι μια χαρά, δε νιώθω την ανάγκη ότι πρέπει ν' αλλάζω το φύλο μου ούτε πιστεύω ότι θα μου πρόσθετε ή θα μου άλλαζε κάτι. Θέλω να πω.. δεν είναι ότι είμαι λεσβία γιατί θα 'θελα να είμαι άντρας, αν εννοείς αυτό. [...] Όχι εγώ δεν το σκέφτομαι. Απλώς, όμως είναι μια αλήθεια ότι οι άντρες είναι σε μια πιο πλεονεκτική θέση. Αυτό το γεγονός δε με κάνει εγώ να θέλω να γίνω άντρας..[...] Θεωρώ ότι είναι χρέος ,αν μπορώ να θεωρώ εγώ τέτοια πράγματα, ότι είναι χρέος όλων όσων καταπιέζονται να αλλάξουν την καταπίεση τους, όχι να πάρουν τη θέση του καταπιεστή. Δεν έχει νόημα, δηλ. αυτή η λογική θα μπω στο σύστημα και θα το πολεμήσω από μέσα, το σύστημα σ' έχει κάνει φετούλες μόλις μπεις μέσα.

Κ.Φ. Δε θέλω ν' αλλάζω αυτό που είμαι, αλλά αν μου δινόταν η ευκαιρία να διαλέξω πως θα γεννηθώ, θα προτιμούσα να γεννηθώ αγόρι.[...] Γιατί έχουν άλλα προνόμια τ' αγόρια, ακόμα και.. τουλάχιστον έτσι όπως τα βίωσα εγώ, ίσως τώρα κάπως μειώνονται αλλά ακόμα υπάρχει μεγάλη καταπίεση στις γυναίκες. Είναι σα να σου λένε, αν θα προτιμούσες να

γεννηθείς Αμερικάνος ή Αφγανός. Θα προτιμούσες να γεννηθείς Αμερικάνος ή το παιδί σου ξέρω 'γω. Το παιδί μου θα προτιμούσα να είναι αγόρι γιατί θα προτιμούσα να φάει λιγότερη καταπίεση γι' αυτό.

Η συνειδητοποίηση της έλξης για το ίδιο φύλο ανεξάρτητα με την ηλικία που θα συμβεί συχνά δημιουργεί ερωτήματα και οι απαντήσεις έρχονται από την αναζήτηση πληροφοριών για τον προσδιορισμό αυτών των διαφορετικών συναισθημάτων. Στην εποχή μας, η πρόσβαση σε πληροφοριακό υλικό είναι πιο εύκολη και το ίδιο το υλικό είναι σαφέστερα πιο πλούσιο και διεθνές, με πιο αντιπροσωπευτικό το διαδίκτυο. Εντούτοις, πριν από τριάντα περίπου χρόνια η Ελλάδα είχε περιορισμένη διακίνηση πληροφοριών και γνώσεων τόσο σε επίπεδο μέσων μαζικής ενημέρωσης όσο και στο επίπεδο των βιβλίων. Αξιοσημείωτο είναι δε ότι η ελληνική πραγματικότητα τότε δημιουργούσε στις έφηβες ότι είναι οι μοναδικές που βιώνουν κάτι τέτοιο. (κυρίες Π.)

Κ.Θ. Από την άλλη, υπήρχε και μια ρημάδα εγκυκλοπαίδεια μέσα στο σπίτι, όχι εγκυκλοπαίδεια γενική, υπήρχε μία εγκυκλοπαίδεια, μία ιατρική εγκυκλοπαίδεια.[...] Εκεί να δεις τι διάβασα! Δηλ. αντί να με ανακουφίσει αυτό που διάβασα μ' έκανε περισσότερο χάλια.[...] Ότι είναι ψυχικά.. ψυχική αρρώστια.[...] Έχεις όλο αυτόν τον προβληματισμό και ψάχνεις πληροφορίες [...] εκεί που θα βρεις γύρω σου πριν αρχίσεις να ρωτάς και ν' ακούς το μακρύ και το κοντό το οποίο θεωρούσα δεδομένο ότι δε θα μου έλυνε.. τους προβληματισμούς εκείνης της εποχής.[...] Περισσότερο προβληματισμό, περισσότερη ενοχή, περισσότερη φοβία, περισσότερη ανασφάλεια, δηλ. δημιουργεί μ' ένα τελείως αρνητικό.[...] Αυτή η αναζήτηση κι ο προβληματισμός λύθηκε αφότου έχω τελειώσει τη βασική εκπαίδευση εδώ και βρίσκομαι σε μία ξένη χώρα όπου.. η ξένη χώρα ήτανε πιο προηγμένη, όχι ότι ήτανε καλύτερη η Αγγλία της δεκαετίας του '80 δεν διαφέρει απ' την Ελλάδα του 2007.[...] Καλά, κοίτα δε φανταζόμουνα ότι θα είμαι και η μοναδική πάνω στον πλανήτη, στην Ελλάδα. Ήξερα ότι θα υπήρχαν κι άλλες, απλά δεν ήξερα που να τις βρω. Ξαφνικά βρέθηκα σε μία Αγγλία, όπου το φοιτητικό.. μέσα από το φοιτητόκοσμο αρχίζω να ανακαλύπτω

ότι υπάρχουν οργανώσεις, υπάρχουν *help lines*, υπάρχουν φυλλάδια, υπάρχουν εφημερίδες, υπάρχει κόσμος. Το πράγμα κινείται. [...] βέβαια ήταν το καινούριο για μένα, αυτό που δεν είχα γνωρίσει στην Ελλάδα που από την σιωπή ξαφνικά βρέθηκα σε μία βουή, η οποία βουή πραγματικά εμένα μου άρεσε και άρχισα να οργανώνομαι εκεί.[...] Το ότι υπήρχε τέτοιος κόσμος ο οποίος πραγματικά σε βοηθούσε [...]. Με βοήθησε σ' εκείνη τη συγκεκριμένη φάση της ζωής μου που πραγματικά ήρθε, ήρθε ακριβώς την κατάλληλη ώρα και στιγμή. Δεν ξέρω αν δεν είχα πάει στην Αγγλία τι θα ήτανε.

Κ.Δ. [...] και μέχρι την ηλικία εκείνη που άκουσα για εκείνο το βιβλίο δεν ήξερα καν ότι υπάρχουν τα συγκεκριμένα.. αυτή η συγκεκριμένη επιλογή.[...] Ναι, από κει αρχίζω να υποψιάζομαι.. να υποψιάζομαι; Να ψάχνω πράγματα, να ψάχνω.. να ψάχνω τι γίνεται. Υπάρχει κι αυτό. Μήπως μου ταιριάζει περισσότερο αυτό; Γιατί μέχρι εκείνη την ηλικία.. δεν μου προκαλούσε ερωτικό ενδιαφέρον ούτε το ένα ούτε το άλλο φύλο. Ήταν σα να είχε μπει.. η ερωτική ζωή.. σα να ήταν ένα άλλο κομμάτι έξω από μένα. Σ' αυτό συνέβαλλε πολύ και η κοινωνική κριτική, κουτσομπολιό που υπάρχει στις κλειστές κοινωνίες.

Κ.Τ. Ναι, έχω αρκετά άρθρα στη συλλογή μου, αρκετές βιντεοκασέτες από εκπομπές του BBC, από αμερικάνικα πανεπιστήμια, από έρευνες, από άρθρα, από ό,τι μπορείς να φανταστείς που υπέπιπτε στην αντίληψή μου.

Κ.Π. Αλλά ως λεσβία δεν είχα καμία όχι ενθάρρυνση ούτε καν πληροφορία, οπότε καταλαβαίνεις ότι ήτανε.. ένας λευκός πίνακας για μένα και αυτός έπρεπε να γεμίσει.[...] Όχι, δεν είχα τον όρο και.. μετά ξέρω 'γω πολύ αργότερα όταν κάπως.. βρήκα μία ισορροπία με τα οικονομικά, με τις σπουδές, με, με, με. Άρχισα σιγά-σιγά να ψάχνω πως μπορεί να λέγεται αυτό που εγώ είμαι, γιατί στη συνέχεια νόμιζα ότι επίσης, αυτό που σου 'λεγα, ο κοινωνικός περίγυρος μ' έκανε να θεωρώ ότι εγώ είμαι η μόνη, δεν υπάρχει άλλη. Είναι φοβερό αυτό το πράγμα που αντιμετωπίζουν οι έφηβες λεσβίες, ότι είναι οι μόνες λεσβίες σ' αυτόν τον κόσμο, δεν υπάρχουν άλλες. Κι αυτό βέβαια μ' έκανε να νιώθω περίεργα για πρώτη

*φορά στη ζωή μου ότι.. τι διά*λο μόνη μου, μόνο εγώ καμία άλλη, τίποτα, είναι δυνατόν; Και με μία έννοια ότι μήπως.. όντως αξίζει να το δω μήπως κάτι δεν πάει καλά ,ας πούμε, αν είμαι μόνη στον κόσμο. Εντάξει, βέβαια πρέπει να σου ότι από τα λεξικά μέχρι τα ιατρικά βιβλία που έτυχε να πέσουν στα χέρια μου είτε σε βιβλιοθήκες είτε από δω κι από κει, δε θέλω ούτε καν να σχολιάσω, ας πούμε, τα θεωρώ.. στοιχειωδώς απαράδεκτα όταν λένε ας πούμε ότι ακολασίες μεταξύ γυναικών.. ή παθολογία ή αρρώστια [...]*

Μία παράμετρος που κρίθηκε υψίστης σημασίας ήταν η εικόνα που είχαν οι λεσβίες για τον ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό και ειδικά για το λεσβιακό μέχρι τη στιγμή που ένιωσαν αυτή τη διαφοροποίηση μέσα τους. Σύμφωνα με τη θεωρία του Festinger για τη γνωστική ασυμφωνία (*cognitive dissonance*), το άτομο βιώνει μία δυσάρεστη ψυχική κατάσταση όταν νιώθει ότι συμπεριφέρεται με αντίθετο τρόπο απ' ότι στο παρελθόν ή όταν συνειδητοποιεί ότι κάποιες προσωπικές απόψεις του αντιτίθενται σε άλλες που έχει. Ακόμα, ο Festinger επεσήμανε ότι η γνωστική ασυμφωνία μπορεί να προέλθει σε κάθε είδους γνωστικά σχήματα που έχει το άτομο για τον εαυτό του ή τον κόσμο, λόγου χάρη συναισθήματα, αξίες ή κανόνες συμπεριφοράς (Wicklund & Brehm, 1976). Αν ,λοιπόν, μία λεσβία έχει ετεροσεξιστικές αντιλήψεις για τον ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό είναι πολύ πιθανό να βιώσει γνωστική ασυμφωνία όταν συνειδητοποιήσει ότι η ίδια έχει ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό. Παραπάνω είδαμε ότι αρκετές από τις κυρίες θυμούνται να βίωσαν φόβο, 'φρίκη', ανησυχία και γενικά μία εσωτερική σύγχυση όταν συνειδητοποίησαν ερωτική ή σεξουαλική έλξη για κάποια γυναίκα. Έχει σχέση αυτό με την εικόνα που είχαν για τις λεσβίες; Κάποιες αναφέρουν ότι η ετεροσεξιστική αντίληψη που εκλάμβαναν από το οικογενειακό τους περιβάλλον είχε αρνητικές συναισθηματικές επιπτώσεις στον ψυχισμό τους, ενώ κάποιες άλλες γνώριζαν μόνο ότι το θέμα αυτό δε συζητιέται κάτι που φυσικά δημιουργεί την αίσθηση του απαγορευμένου, του ανομολόγητου, του 'κακού'.

Κ.Π. *Το να βλέπω ας πούμε μεγαλύτερες γυναίκες από μένα λεσβίες ήταν πολύ θετικό. Το να βλέπω ας πούμε γυναίκες που δεν ήταν ούτε κακομοίρες ούτε φτωχές ούτε άσχημες ούτε ζέρω 'γω.. εκδιδόμενες, για*

να μην πω τίποτα χειρότερο, γιατί βέβαια η οπτική των γονιών μου ήταν ότι αφού φεύγεις απ' το σπίτι, δεν έχεις πολλά περιθώρια κλέφτρα, πουτάνα και ναρκομανής θα γίνεις. Κι αυτό ήταν επίσης ένα ενδυναμωτικό στοιχείο το να βλέπω ότι κάποιες γυναίκες δούλευαν σε γραφεία, άλλες σπούδαζαν, άλλες ήδη έπαιρναν σύνταξη ως δημόσιες υπάλληλοι.[...] Ναι, ότι μάλλον είχαν κάνει λάθος οι γονείς μου λέγοντάς μου ότι η κατάληξή μου θα είναι κακή. Και αυτό με ενδυνάμωσε με την έννοια να διαλέξω κι εγώ πράγματα που ήθελα. Βέβαια εντάζει δεν μπορούσα να γίνω πια μηχανικός και ό,τι ήθελα και να σχεδιάζω αυτοκίνητα, αλλά τελοσπάντων ένιωθα ότι δεν είμαι κατεστραμμένη.. και καταδικασμένη, ας πούμε.

Κ.Σ. [...] θυμάμαι πολύ χαρακτηριστικά την εξής ατάκα.. παραδείγματος χάρη για την Κανέλη, η οποία θεωρείται ένα πολύ καλό μυαλό, να λέει ο πατέρας μου ότι φοβερό μυαλό αλλά τι να το κάνεις που είναι λεσβία. Ποτέ δεν είχα ανοίξει καμιά κουβέντα ουσιαστική μέσα στην οικογένεια για αυτό το θέμα, αλλά είναι αυτά τα σχολιάκια που ενέχουν μέσα τους..[...] γενικά στο περιβάλλον, όχι μόνο στο στενά οικογενειακό αλλά και στο ευρύτερο.. σχολείο, φίλοι.. αλλά και οικογένεια παρά έξω.. θείες, θείοι, γιαγιάδες, παππούδες..(Ε.Σ. σχόλια επικριτικά;) Ναι.. παραδείγματος χάρη υπήρχε ένας συγγενής, ο αδερφός της γυναίκας του θείου μου.. ο οποίος πιθανότατα ο άνθρωπος είναι ομοφυλόφιλος, δεν μπορώ να πω ούτε με σιγουριά ούτε τίποτα. [...] μα ο άνθρωπος δεν είχε δώσει ούτε δικαιώματα ούτε τίποτα.. απλά η συμπεριφορά του ήταν λίγο πιο.. η φωνή του, η κίνησή του, κτλ.. και έτρωγε το απίστευτο κράξιμο.. Από όλους.. από όλη την οικογένεια.. και γενικά αυτό μου δημιούργησε μια τεράστια φοβία.. δηλαδή είναι αυτό ότι.. φοβόμουνα να το παραδεχτώ για μένα γιατί φοβόμουνα ότι ξαφνικά θα μείνω μόνη μου.. και από φίλους και από...[...]

Κ.Τ. Μεγαλώνοντας στην εφηβεία όπου οι έφηβοι συνειδητοποιούν περισσότερο το ρόλο αρσενικό- θηλυκό και τη σεξουαλικότητα, εκεί έμαθα για πρώτη φορά την έννοια ομοφυλοφιλία, λεσβιασμός, ανωμαλία αν θέλεις, παρά φύσιν αν θέλεις, όλα αυτά. Και βέβαια από όλα αυτά

δεν κράτησα τα δεύτερα, κράτησα τις πρώτες λέξεις. Και από τότε άρχισα να το ψάχνω[...] Όταν βίωνα απ' το οικείο περιβάλλον μου ή άκουγα συζητήσεις έτσι άσχετες κι έπιανε τ' αυτί μου γι' αυτό το πράγμα, έλεγα –μα τι γίνεται; Οι άλλοι λένε ότι είναι κακό, μια ανωμαλία, αυτό μου είχε περάσει απ' τον περίγυρο. Κι έλεγα μα πως είναι δυνατόν, συμβαίνει σε μένα, μια χαρά είμαι. Υπήρχαν συγκρούσεις σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου.

Κ.Δ. Ήταν ανύπαρκτο.. σα θέμα συζήτησης. Όχι ποτέ δε σχολιάστηκε ούτε.. γι' αυτό και μέχρι την ηλικία εκείνη που άκουσα για εκείνο το βιβλίο δεν ήξερα καν ότι υπάρχουν τα συγκεκριμένα.. αυτή η συγκεκριμένη επιλογή.

Κ.Ζ. Όχι, δεν είχα εικόνα από ομοφυλοφιλία και δεν είχα και συζητήσεις.

Κ.Θ. Τίποτα, ήτανε μία σιγή.[...] Δεν συζητιόταν, δεν αναφερόταν τουλάχιστον εκεί που.. και στην οικογένειά μου. Ή αν θα υπήρχε κάποια μνεία μικρή και σπάνια θα ήτανε με γελάκια, κανένα ψιλο-ανέκδοτο. Ε δε σου δημιουργούσανε και μία καλή εικόνα όλα αυτά. Περισσότερο σε ενοχοποιούσανε. Δε σου λέω τώρα για την τηλεόραση που δεν ανέφερε τίποτα, ούτε καν υπήρχε κάποιο σίριαλ που να είχε ένα γκέι χαρακτήρα μέσα, δε σου λέω για γυναίκα, σου λέω για άντρα. Αυτά είναι.. αυτά ήταν για την τότε εποχή ταινίες επιστημονικής φαντασίας.. σε σχέση με τώρα που πριν από χρόνια είχαμε ένα σίριαλ, που έγινε σίριαλ ένα φιλί. Χαράς το πράμα! [...] Τότε δεν υπήρχε καμία αναφορά, ήτανε σιγή ιχθύος και όπου αναφερόταν τουλάχιστον οι μαρτυρίες που μπορώ να καταθέσω εγώ ήτανε με γελάκια, έτσι στο καλαμπούρι και πάντα αφορούσε τους άντρες πάντα.

Κ.Φ. Δεν ήξερα.. δεν ήξερα ιδιαίτερα πράγματα.. νομίζω καταλάβαινα ότι δεν είναι εύκολο να το συζητήσεις με τους δικούς σου, δε θα χαρούνε αλλά.. δεν ήξερα ιδιαίτερα πράγματα.

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι μία έκφραση εσωτερικευμένης καταπίεσης είναι όταν το άτομο εύχεται, επιθυμεί ή προσπαθεί να εμποδίσει τα ερωτικά του συναισθήματα για το ίδιο φύλο και να συμπεριφερθεί ως ετεροφυλόφιλη-ος (Ross & Rosser, 1996; Szymanski, Chung & Balsma, 2001). Στο μοντέλο της Cass, αυτή η κατάσταση περιλαμβάνεται στο στάδιο 2 (σύγκριση ταυτότητας) και περιγράφεται στο πλαίσιο της προσπάθειας και αντίστασης να αποδεχτεί το άτομο την πιθανότητα να είναι λεσβία ή γκέι. Αυτοί ήταν κι οι λόγοι που συμπεριλήφθηκε και η ερώτηση «αν μπορούσες με κάποιο τρόπο να γίνεις ετεροφυλόφιλη, θα το έκανες;». Για την κυρία Ω. έτσι κι αλλιώς υπάρχει η πιθανότητα να συνάψει ερωτική ή συναισθηματική σχέση με άντρα, και για την κυρία Τ. είναι κάτι επιθυμητό το να είναι ετεροφυλόφιλη. Οι κυρίες Θ. και Φ. απάντησαν αρνητικά. Σε γενικές γραμμές, οι απαντήσεις εδώ δεν είναι αρκετά κατατοπιστικές για να μπορέσουμε να τις θεωρήσουμε σημαντικό παράγοντα έκφρασης εσωτερικευμένης καταπίεσης.

*Κ.Ω. Ναι, μα αυτό σου είπα υπάρχει αυτή η δυνατότητα και να γίνω αύριο.
Ναι.[...] Όχι, όχι δε θέλω ν' αλλάξω το παρελθόν μου, όχι καθόλου, όχι.
Γνώρισα υπέροχες γυναίκες, δε θέλω ν' αλλάξει το παρελθόν μου.[...]
Το παρελθόν μου το σέβομαι και εντάξει.. ετεροφυλόφιλη μπορεί να
γίνω, αλλά το παρελθόν μου είναι παρελθόν μου και δεν το
διαπραγματεύομαι.*

Κ.Τ. Θα το 'κανα, ναι.

Κ.Φ. Δε νομίζω.

*Κ.Θ. Δεν υπήρχε περίπτωση. Δηλ. έχω μάθει να είμαι λεσβία όλη μου τη ζωή,
τώρα ξαφνικά να αλλάξω, γιατί; Για να παντρευτώ και να κάνω
οικογένεια; Δεν υπάρχει λόγος. Για να μη με χλευάζουν στο δρόμο;
Ποιος χλευασμός; Δεν υπήρξε ποτέ λόγος, γιατί τώρα να το κάνουμε
θέμα; Ε τι άλλο; Για να με σέβονται οι συνάδελφοί μου; πότε τέθηκε
θέμα μη σεβασμού για να μου το λύσει μία ετεροφυλοφιλία; Ε τι άλλο;
Ενοχοποιημένη δεν είμαι, πρόβλημα δεν είχα. Αν είχα κάποιο πρόβλημα
θα 'χα πάει σ' έναν ψυχαναλυτή να τελείωνε η υπόθεση[...]
Δεν βλέπω κάπου να μ' εμποδίζει το ότι είμαι λεσβία, ή κάπου να με ζορίζει ή*

κάπου.. οτιδήποτε. [...] Δε με δυσκολεύει, δε ζορίζομαι, δε δυσκολεύομαι κάπου, οπότε.. δώρον άδωρον. Θα γίνω στρέιτ θα πρέπει να μάθω τα στρέιτ τερτίπια σας κι όλα αυτά, α παπαπαπαπα! Τώρα, στα 48 μου κοντά 50 θα κάνω τέτοιες ραγδαίες αλλαγές. (Ε.Σ. Ποτέ δεν το 'χες σκεφτεί αυτό;) Όχι, όχι, δεν το 'χω σκεφτεί.

Η εσωτερική σύγκρουση, ο φόβος, οι ενοχές και η αναζήτηση απαντήσεων κάποια στιγμή φτάνουν στο τέλος τους και η λεσβία αποδέχεται ή απορρίπτει αυτή την πτυχή του εαυτού της, και αναλόγως λειτουργεί και συμπεριφέρεται. Ενδέχεται όμως να μην αποφασίσει τίποτα από τα δύο και να αμφιταλαντεύεται για αρκετό καιρό. Το στάδιο 4 (αποδοχή ταυτότητας) παρατηρείται σε όλες τις συμμετέχουσες αλλά σε διαφορετικό βαθμό. Καμία δεν έχει απορρίψει πλήρως αυτή την πτυχή του εαυτού της, κάτι μάλλον αναμενόμενο αφού αν είχε συμβεί δε θα αυτό-προσδιοριζόταν ως λεσβία και κατ' επέκταση δε θα συμμετείχε στην έρευνα.

Κ.Σ. Καταρχήν άρχισα ν' αγαπάω τον εαυτό μου και να τα βρίσκω με τον εαυτό μου, είναι πολύ σημαντικό αυτό, να έρχομαι σε ισορροπία, να παραδέχομαι τα θέλω μου, να διεκδικώ πράγματα...[...] άρχισα γενικά ν' αντιμετωπίζω τη διαφορετικότητα πολύ έτσι διαφορετικά, δηλ. κάτι σαν εσένα σ' αρέσει το παστίτσιο εμένα δε μ' αρέσει, ε ωραία δεν είμαστε όλοι οι άνθρωποι ίδιοι..

Κ.Τ. [...] μου πήρε 40 χρόνια να το αποδεχτώ, δηλ. δε σου κρύβω ότι μόλις πριν από μερικά χρόνια το αποδέχτηκα και πάλι όχι 100%. Το αποδέχτηκα σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορώ να ζω μέσα στην καθημερινότητα όπως όλοι. [...] Πρώτο και σημαντικότερο που νιώθω εγώ να άλλαξε είναι ότι αισθάνομαι ότι είμαι μέρος του όλου, μιας ολόκληρης κοινωνίας ενώ πριν ένιωθα απόμακρη, ένιωθα κάτι ξεχωριστό χωρίς να σημαίνει ότι τώρα δεν είμαι, έτσι; Κάθε άνθρωπος είναι ξεχωριστός και μοναδικός αλλά βίωνα με πολύ έντονο τρόπο τη διαφορετικότητά μου. Ε αν θες ήμουν πιο «κακιά» με τους γύρω μου [...] κάτι μου έβγαине που έχει να κάνει με συναισθήματα κάθε άλλο παρά αλτρουιστικά. Όλα ήταν σε ένταση, έδινα σημασία σε πράγματα που δε

θα 'πρεπε, έκανα το μικρό μεγάλο, δηλ. ήταν όλα σε μεγενθυμένη κλίμακα. Μετά το μπαμ, έτσι ένιωσα ένα με όλους, μια ενσυναίσθηση ότι είμαι μέρος κάποιου όλου.[...] Η δεύτερη διαφορά είναι αυτή, ότι τώρα πλέον μπορεί και να περπατήσω να πάω στην αγορά με τα πόδια, να ψωνίσω, να κάνω, να ράνω.. κι όλο αυτό σχετίζεται μ' αυτό που σου είπα, με την απομάκρυνση απ' το περιβάλλον, δηλ. είχα κλειστεί πολύ στον εαυτό μου, μια εσωστρέφεια. Ε τώρα δεν είναι έτσι τα πράγματα. Τώρα παρατηρείται μια εξωστρέφεια, μια άνεση με το περιβάλλον.[...] Λέω πιο άνετα τις γνώμες μου, τις απόψεις μου για την ομοφυλοφιλία όταν βέβαια τίθεται θέμα, έτσι; Η συναίσθηση ότι είμαι μέρος του όλου. Ότι τελοσπάντων έχω αποδεχτεί ότι αυτό είναι το σώμα που μου έλαχε, τι να κάνουμε;! Ας το προσέξουμε λίγο, που δεν το 'χω κάνει ακόμα. [...]

Κ.Φ. Επέλεξα εγώ να κάνω παρέα περισσότερο μ' ανθρώπους και να κινούμαι σε χώρους που να μπορώ να είμαι πιο ελεύθερη. Αυτό έχει αλλάξει πολύ, αυτό έχει αλλάξει. Γιατί τώρα, πως να σου πω, άμα είμαι.. άμα πάνε να πουν μια κουβέντα ή άμα είμαι με κάποιον άνθρωπο και πάμε να κάνουμε κάτι και μου πει κάποιος κάτι, θα του πω -τι; Δεν κατάλαβα. Εμένα η καθημερινότητά μου είναι αλλιώς.

Κ.Ω. Είναι αυτό το ότι αυτοπεριορίζεσαι εκ των πραγμάτων γιατί δεν μπορείς να πεις ή να κάνεις αυτά που θέλεις, έτσι; Δεν μπορείς να περπατήσεις στο δρόμο χέρι-χέρι, δεν μπορείς να πας σ' ένα οποιοδήποτε μαγαζί, να βγεις με την κοπέλα σου, να εκφραστείς, να πας στο σινεμά, δηλ. αυτό που για σένα είναι δυνατότητα, έτσι; όταν είσαι μαζί μ' ένα παλικάρι, δεν είναι αυτονόητο για μένα. Δεν υπάρχουν αυτονόητα, αυτό είναι το θέμα. Δεν το βιώνω πολύ βαριά, γιατί σου είπα, είμαι και σε μια δουλειά που θα μπορούσα και να το πω χωρίς σοβαρές επιπτώσεις. Γενικά, δεν δεν υφίσταμαι έντονο αποκλεισμό αλλά.. σου είπα, π.χ. δεν μπορώ να το πω στον άντρα και στην αδερφή μου γιατί φοβάμαι ότι μπορεί πως λένε οι αστυνόμοι του ό,τι πεις θα χρησιμοποιηθεί εναντίον σου; Ε υπάρχει αυτός ο φόβος ότι κάποια στιγμή στα δύσκολα μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον μου, έτσι; Υπάρχει, δεν μπορώ να πω ότι δεν

το σκέφτομαι. Άρα, δε μιλάω. Εντάξει, αυτοπεριορίζεσαι σε πολλά πράγματα.

Κ.Δ. Εγώ μέχρι εκείνη τη στιγμή λειτουργούσα σα μονάδα, έτσι; Στο βαθμό που μπαίνεις σε μια σχέση, δεν είσαι μόνος σου, λειτουργείς διαφορετικά. Υπήρχε βέβαια η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης σχέσης ότι δεν μπορώ να την παρουσιάσω στους φίλους μου ως η σχέση μου, δεν μπορώ να πάω στις γιορτές στο σπίτι στους δικούς μου και να πω είναι η φίλη μου, η σχέση μου τελοσπάντων. Όλο αυτό το διάστημα ήταν η φίλη μου, η κολλητή μου. Ως κολλητή μου την ήξεραν όλοι, ως τέτοια τη δέχτηκαν.[...] Δεν ξέρω αν έκαναν δεύτερες και τρίτες σκέψεις γιατί οι περισσότερες παρέες μας ήταν ζευγάρια ετερόφιλων, δηλ. βασικά δεν είχαμε επαφές με άλλα ζευγάρια ομοφυλόφιλων. Ήταν όλες μας οι παρέες ετερόφιλοι κι εμείς λειτουργούσαμε παρουσία των τρίτων σα να 'μαστε δύο πολύ καλές φίλες.[...] δημιούργησε προβλήματα. Είναι πρόβλημα. Είναι πρόβλημα γιατί δεν μπορείς να εκφραστείς ελεύθερα. Δεν είναι όλες οι ώρες ίδιες. Δεν καταλαβαίνω, ας πούμε, γιατί ένα ζευγάρι ετερόφιλων μπορεί να κρατάει το χέρι.. το ζευγάρι να κρατιούνται χέρι, αγκαλιά και.. ένα ζευγάρι ομοφυλόφιλων δεν μπορούν στην παρέα, τη φιλική παρέα. Εντάξει, προσαρμοστήκαμε στα περιθώρια και στα πλαίσια που ήταν επιτρεπτά ώστε να μην προκαλέσουμε σχόλια ή προβλήματα.. ή προβλήματα.

Κ.Θ. Δεν βλέπω να υπάρχει.. με απασχολούν τα ίδια πράγματα. Άμα κι εγώ βρεθώ χωρίς δουλειά αύριο μεθαύριο ε δε θα είναι και τόσο ευχάριστο. Δεν μπορώ να πω ότι, θα κατηγορήσω τον εαυτό μου ότι επειδή είμαι λεσβία.

‘ΒΓΑΙΝΩ ΑΠ’ ΤΗ ΝΤΟΥΛΑΠΑ’

Η φράση *coming out* αποτελεί μία συντομία της *coming out of the closet*, της οποίας η μετάφραση στην ελληνική γλώσσα είναι ‘βγαίνω από τη ντουλάπα’, και υποδηλώνει την αποκάλυψη του σεξουαλικού προσανατολισμού στο κοινωνικό περιβάλλον. Η Cass στο μοντέλο της για τη διαμόρφωση ταυτότητας έχει συμπεριλάβει στο στάδιο 5 (περηφάνια για την ταυτότητα) το θέμα αποκάλυψης της σεξουαλικής ταυτότητας στην οικογένεια, στους συνεργάτες, κτλ. Το *coming out* στο κοινωνικό περιβάλλον είναι αρκετά πολύπλοκη διαδικασία και γι’ αυτό επιλέχθηκε να περιγραφεί ξεχωριστά από τα υπόλοιπα θέματα διαμόρφωσης λεσβιακής ταυτότητας.

Η ταυτότητα είναι ο συνδετικός κρίκος του ατόμου με το κοινωνικό περιβάλλον και συνεπώς η αλλαγή της σεξουαλικής ταυτότητας μεταβάλλει τις διαπροσωπικές σχέσεις με τους άλλους και την κοινωνία συνολικά. Όταν η γυναίκα αναπτύσσει ταυτότητα ως λεσβία, αποκτά διαφορετική θέση στην κοινωνία απ’ ότι μία ετεροφυλόφιλη. Τοποθετείται σε μία περιθωριοποιημένη κοινωνική ομάδα και αυτό συνεπάγεται την πιθανότητα να μη γίνει αποδεκτή από τους φίλους και την οικογένειά της, στους οποίους απευθύνεται για στήριξη στις δύσκολες στιγμές (Garnets & Douglas, 2002). Ο κίνδυνος τόσο απώλειας των υποστηρικτικών δομών και ιδιαίτερα των οικογενειακών δεσμών, όσο και θυματοποίησης καθιστά την αποκάλυψη της σεξουαλικής ταυτότητας μια δύσκολη απόφαση. Συχνά, το άτομο αποφασίζει να μην την αποκαλύψει, να παραμείνει ‘στην ντουλάπα’ και οι άλλοι να την/τον θεωρούν ετεροφυλόφιλο/η για αρκετό χρονικό διάστημα ή ακόμα και για όλη του τη ζωή, παρόλη την πίεση και την εσωτερική σύγκρουση που αυτό συνεπάγεται (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Floyd & Stein, 2002).

Η απόφαση για αποκάλυψη φαίνεται ότι επηρεάζεται από τις εκάστοτε συνθήκες ζωής τους ατόμου. Έχει επισημανθεί ότι η αποκάλυψη επηρεάζεται κυρίως από τις παραμέτρους: οικονομικό επίπεδο, επάγγελμα, τόπος διαμονής και σεξουαλικού προσανατολισμού των φίλων. Επιπροσθέτως, οι λεσβίες και οι γκέι που είναι πιο πιθανό να αποκαλύψουν τον σεξουαλικό προσανατολισμό τους έχουν φιλελεύθερη ή/και φεμινιστική πολιτική ιδεολογία, είναι μεγάλης ηλικίας, ζουν σε μεγάλα αστικά κέντρα, είναι αποκλειστικά γκέι ή λεσβίες, οι φίλοι και οι οικογένειά τους είναι υποστηρικτικοί, ανοιχτόμυαλοι και δεκτικοί (Hunter, Shannon, Knox &

Martin, 1998). Η τελική απόφαση λαμβάνεται συνυπολογίζοντας τις επιπτώσεις, τους κινδύνους, τα πλεονεκτήματα και γενικά τις κοινωνικές συνθήκες. Υπάρχουν διαφορετικά κίνητρα και αποτελέσματα για καθεμία από τις εναλλακτικές επιλογές και ανάλογα με τους τελικούς αποδέκτες (γονείς, αδέρφια, φίλοι, φίλες, συνάδελφοι).

Έρευνες έχουν αναδείξει ότι η απόκρυψη του σεξουαλικού προσανατολισμού αποτελεί τη βασική αιτία κοινωνικής καταπίεσης και των δυσκολιών ψυχικής ισορροπίας και ευημερίας που αντιμετωπίζουν οι λεσβίες, οι γκέι και οι αμφιφυλόφυλες-οι. Ωστόσο, άλλες μελέτες αναφέρουν την ανυπαρξία επιζήμιων αποτελεσμάτων της απόκρυψης του σεξουαλικού προσανατολισμού. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι δεν βρέθηκε σημαντική διαφορά όσον αφορά τη ψυχική ευημερία και εξισορρόπηση ανάμεσα στις ομάδες συμμετεχόντων *μέσα στη ντουλάπα* και *έξω από τη ντουλάπα*. Επίσης, λεσβιακά ζευγάρια που δεν είχαν αποκαλυφθεί, παρουσίασαν υψηλή αυτοεκτίμηση και υψηλό επίπεδο συνολικής ικανοποίησης από τη ζωή τους (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998).

Πάρα ταύτα, έρευνες έχουν αναδείξει αρνητικές επιπτώσεις της απόκρυψης και πλεονεκτήματα της αποκάλυψης σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο. Επιγραμματικά αναφέρονται οι εξής αρνητικές επιπτώσεις: απομόνωση και μοναξιά, εξασθένηση της αυτοεκτίμησης, αισθήματα κατωτερότητας, εσωτερίκευση αρνητικής αυτοεικόνας, ενοχές, ντροπή, αίσθηση ανειλικρίνειας και υποκρισίας, άγχος, κατάθλιψη, ανησυχία και άγχος για την ασυμφωνία μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, αίσθημα ότι αξίζει μόνο ως προς την εικόνα που αποδέχονται οι άλλοι και όχι γι' αυτό που είναι πραγματικά. Επίσης, τα άτομα που δεν αποκαλύπτουν το σεξουαλικό τους προσανατολισμό στο κοινωνικό τους περιβάλλον βρίσκονται περιθωριοποιημένα και μετέωρα ανάμεσα σε δύο κόσμους χωρίς να ανήκουν εξ ολοκλήρου σε κανέναν από τους δύο (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Gwadz, Hunter, Maguen, Rosario & Smith, 2001).

Τα πλεονεκτήματα της αποκάλυψης είναι πολυάριθμα και διακρίνονται σε προσωπικά και κοινωνικά. Τα προσωπικά περιλαμβάνουν: απελευθέρωση από συμπεριφορές απόκρυψης και πρόληψη από την απόρριψη, βελτίωση αυτοεκτίμησης, θετικότερη αυτοαντίληψη, θετική διαμόρφωση ταυτότητας, ενοποίηση όλων των πτυχών του εαυτού, αυξημένη επιβεβαίωση λεσβιακού σεξουαλικού προσανατολισμού, σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα κατάθλιψης και κοινωνικού άγχους. Τα κοινωνικά πλεονεκτήματα αφορούν τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη συμμετοχή στη λεσβιακή/γκέι κοινότητα. Συγκεκριμένα περιλαμβάνουν: αυξημένη

πιθανότητα για επαφή με άτομα που μοιράζονται τις ίδιες ανησυχίες και προβληματισμούς, ενσωμάτωση με τη λεσβιακή και γκέι κοινότητα και απόκτηση υποστηρικτικών δομών, μείωση αισθημάτων απομόνωσης, σύναψη ερωτικών λεσβιακών/γκέι σχέσεων, αύξηση στενών δεσμών σε φιλικό και ερωτικό επίπεδο, αυξημένη αίσθηση δημόσιας αναγνώρισης της σεξουαλικής ταυτότητας (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Gwadz, Hunter, Maguen, Rosario & Smith, 2001).

Στην παρούσα έρευνα, οι συμμετέχουσες περιέγραψαν ποικιλία καταστάσεων σχετικά με το *coming out* στην οικογένεια, σε φίλους-ες και σε συναδέλφους, στα οποία θα γίνει εκτενής αναφορά στη συνέχεια.

❖ Coming out στην οικογένεια.

Γενικά, οι λεσβίες και οι γκέι αποκαλύπτουν το σεξουαλικό τους προσανατολισμό συχνότερα στο στενό φιλικό τους περιβάλλον και στα αδέρφια παρά στους γονείς ή στους συναδέλφους. Φαίνεται ότι για την πλειοψηφία δεν είναι τίποτα πιο αγχογόνο και επίφοβο από την αποκάλυψη στους γονείς. Όταν το άτομο συνειδητοποιεί την αλλαγή στον σεξουαλικό προσανατολισμό, συνήθως βρίσκεται σε δίλημμα σχετικά με το αν θα το πει στους γονείς ή όχι (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998).

Ένας σημαντικός λόγος απόκρυψης είναι η επιθυμία να μην πληγωθούν ή απογοητευτούν οι γονείς. Δεν είναι όμως τόσο σημαντικός όσο σημαντικότερος ο φόβος των αρνητικών αντιδράσεων που μπορεί να έχουν οι γονείς. Οι πιο συνηθισμένες είναι η απέχθεια, η γελοιοποίηση, η απόρριψη, η αποξένωση, η άρση συναισθηματικής υποστήριξης και η απόσυρση της οικονομικής υποστήριξης (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Floyd & Stein, 2002).

Ωστόσο, αυτός ο φόβος έχει ρεαλιστική βάση καθώς πολύ συχνά οι γονείς αντιδρούν αρνητικά. Η πηγή αυτών των αντιδράσεων εντοπίζεται στο κοινωνικό στίγμα του λεσβιακού και γκέι σεξουαλικού προσανατολισμού, το οποίο επηρεάζει τις αντιλήψεις των γονιών και κατ' επέκταση τις αντιδράσεις τους. Ελάχιστοι γονείς μένουν ανεπηρέαστοι από αυτό το γεγονός, ακόμα και οι πιο ανοιχτόμυαλοι, απελευθερωμένοι και πολύ μορφωμένοι. Οι γονείς συχνά βιώνουν δυσάρεστη εσωτερική σύγκρουση λόγω από τη μία της αγάπης για το παιδί τους και από την άλλη των συναισθημάτων και αντιλήψεων που έχουν για τις λεσβίες και τους γκέι. Πολλοί από τους γονείς που συμμετείχαν στην έρευνα των Robinson et al. δεν ήθελαν

να το μάθουν παρόλο που το είχαν υποψιαστεί. Μόνο το 2% δήλωσε ανακούφιση από την επιβεβαίωση των υποψιών τους, ενώ η πλειοψηφία εξέφρασε λύπη και σύγχυση. Επιπλέον, έχει αναφερθεί ότι οι γονείς συχνά μετά το *coming out* βρίσκονται σε κατάσταση σοκ, έντονης θλίψης, άρνησης και ταπείνωσης. Αξιοσημείωτο είναι δε ότι αρκετοί νιώθουν θλίψη σε τέτοιο βαθμό σα να είναι το παιδί τους νεκρό. Εκτός από τις πολύ αρνητικές αντιδράσεις, έχει παρατηρηθεί ότι συχνά νιώθουν απομακρυσμένοι από το παιδί τους μη αναγνωρίζοντας το πλέον. Το *coming out* είναι ένα αγχογόνο γεγονός για όλη την οικογένεια. Τα υπόλοιπα μέλη, εκτός από τους γονείς, φαίνεται ότι επαναπροσδιορίζουν τη σχέση τους με το συγκεκριμένο άτομο και παρουσιάζονται αλλαγές στους οικογενειακούς ρόλους και στις συμμαχίες που υπήρχαν (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998).

Έξι από τις συμμετέχουσες δεν το έχουν πει μέχρι τη δεδομένη χρονική στιγμή στους γονείς τους για λόγους όπως ότι δε θα καταλάβουν, θα πληγωθούν ή θα απογοητευτούν. Από αυτές μόνο η κυρία Σ. θεωρεί πιθανό να τους το πει κάποτε με την προϋπόθεση να έχει ανεξαρτητοποιηθεί οικονομικά. Επίσης, περιγράφουν πως οι ίδιοι οι γονείς με νύξεις και σχόλια επικριτικά αποτρέπουν την όποια συζήτηση και αποκάλυψη.

Κ.Σ. Αυτό που με κομπλάρει περισσότερο απ' όλα είναι η οικογένεια, δε μ' ενδιαφέρει η κοινωνία και οι άσχετοι να μη βγουν να πουν. Αν δε βγούμε εμείς ανοιχτά, δεν πρόκειται ποτέ να το δεχτεί η κοινωνία [...] Και νομίζω ότι για μένα θα είναι ακόμα πιο εύκολο όταν και οικονομικά ανεξαρτητοποιηθώ.. γιατί υπάρχει κι αυτός ο φόβος της οικογένειας.. [...] ότι θα μαθευτεί στην οικογένεια κι επειδή έχω ακούσει διάφορα.. [...] να τους διώξουν απ' το σπίτι [...] Δηλαδή πιστεύω όταν θα 'χω τη δουλειά μου, κτλ θα πάω και θα τους το πω το ίδιο ευθαρσώς που το είπα και στις φίλες μου.. απλά θέλω να νιώσω σίγουρη ότι πατάω στα πόδια μου. Αν τώρα πάω και τους το πω αυτό μπορεί να έχουν την πιο άσχημη αντίδραση, να μου πουν ότι δεν είσαι πια παιδί μας, ξέχνα μας κι εγώ να βρεθώ να κάνω τι; Να παρατήσω τη σχολή και να ψάχνω να βρω να κάνω μεροκάματα για να... [...] Περιμένω το πλήρωμα του χρόνου, δηλαδή να πατήσω λίγο στα πόδια μου, να στηρίζω τον εαυτό μου και θα 'ρθει κι αυτό. Θα 'ρθει γιατί δεν μπορείς να ζεις μια ζωή μέσα στο ψέμα και να κρύβεσαι από ένα

περίγυρο, ένα περιβάλλον μακρινό κι εξωτερικό αλλά να κρύβεσαι κι από.. δεν το αντέχω.

Κ.Τ. Ούτε η οικογένεια, ούτε η δουλειά. Και τι να πω τώρα στη μαμά μου που είναι αναλφάβητη και είναι 80 χρονών και δεν ξέρει να πατήσει το ασανσέρ για να κατέβει κάτω;[...] Θεωρώ ότι κάθε μάνα τη στιγμή που φέρει το μητρικό ένστικτο, ξέρει για το παιδί της. Την αντίδραση της όμως δεν μπορώ να την προβλέψω αλλά αν θες έχω την αίσθηση ότι ξέρει, ότι καταλαβαίνει, ότι κάτι οσμίζεται, ότι κάτι διαισθάνεται, κάτι βλέπει.. όπως όλες οι μανάδες.[...] Δεν είναι τόσο απλά τα πράγματα. Κι αυτά είναι υποκειμενικά βέβαια, έτσι; Εγώ μπορεί να το σκέφτομαι έτσι αλλά τελικά αν το δοκίμαζα να έβλεπα ότι θα υπήρχαν περισσότερα οφέλη απ' ότι σκέφτομαι τώρα. Δεν μπορείς να ξέρεις ποτέ. Το σίγουρο είναι ότι πράττουμε σύμφωνα με αυτά που σκεφτόμαστε.

Κ.Ω. Θεωρώ ότι κατά βάθος ξέρουνε αλλά δεν έχει τύχη να συζητηθεί ανοικτά ακόμα.[...] Εντάξει, πιστεύω η μαμά μου θα ψιλο-πει –ωχ Παναγία μου, δε θα δω εγγονάκι από σένα και το.. αυτό το περίμενε έτσι κι αλλιώς. Θα ψιλο-γκρινιάξει λίγο κι αυτά. Δε θεωρώ ότι θα υπάρχουν ακραίες αντιδράσεις, θεωρώ ότι.. ο πατέρας μου όπως είχε πει και μια φορά τότε με την πρώτη μου σχέση που κάποιες συζητήσεις είχαν γίνει ότι σήμερα η αγάπη δε γνωρίζει, ξέρω 'γω.. το 'χε αντιμετωπίσει πολύ χαλαρά.[...] (Ε.Σ. Πιστεύεις ότι άμα το 'κανες πριν κάποια χρόνια μπορεί να ήταν διαφορετικό;) Όχι, όχι, απλά.. κοίταξε ίσως η μάνα μου ίσως λίγο να το αντιμετώπιζε λίγο έτσι σαν ίωση, σαν κάτι που.. Ναι, ότι ξέρω 'γω μα θα σου περάσει, μα..[...] αλλά τώρα ειδικά πια δε νομίζω ότι έχουν και πολλά περιθώρια [...] Νομίζω ότι πιο πολύ τώρα τους ενδιαφέρει να ξέρουν ότι είμαι καλά, περνάω καλά σε μια καλή σχέση ίσως.. παρά η ανατομία της σχέσης.

Κ.Φ. Δεν τολμώ να το πω στη μητέρα μου, δεν τολμώ να το πω. Μετά πρέπει στο pride να με ξαναείδε στην τηλεόραση, γιατί πάλι μου είπε να προσέχω τις παρέες. Τώρα να τρόπος έκφρασης, έτσι; Δεν τολμάει ούτε να το πει ούτε να πει τίποτα. Κλαίει μόνη της όταν την πετύχω να κλαίει

μου λέει –παιδάκι μου, να προσέχεις τις παρέες σου. Τώρα τι επικοινωνία; [...] Της είχα πει, έχω προσπαθήσει μια δυο φορές αλλά δεν το 'χω κάνει πραγματικότητα. Βάζει τα κλάματα, στενοχωριέται και ο στόχος μου εντάζει δεν είναι να στενοχωριέται.[...] Το χειρότερο πράγμα είναι το να μην μπορείς να μιλήσεις ελεύθερα στο σπίτι σου. Είναι πάρα πολύ δύσκολο γιατί το φορτώνουν, οι γονείς, μαζί με τα συναισθηματικά τους, δηλ. ακόμα κι όταν δε σου λένε τα κλασικά που λένε στην αρχή όταν τ' ανακαλύψουν -θα σ' αποκληρώσω, θα πας να με πεθάνεις, κτλ/. ακόμα κι όταν δε στα λένε όλα αυτά, οτιδήποτε κάνεις τους στενοχωρείς πάρα πολύ μόνο και μόνο γιατί δεν είσαι το παιδί που θα 'θέλανε. Και φορτώνεται πάρα πολύ συναισθηματικά και είναι η μεγαλύτερη καταπίεση γιατί είναι στο χώρο που υποτίθεται θα έπρεπε να ένιωθες ασφαλής, να μην τολμάς να πεις –α! η Μαρίτσα να 'ρθει να πιει καφέ μαζί μας. Είναι φρίκη. Πρέπει να ζήσεις την αληθινή σου ζωή μακριά απ' αυτό το σπίτι, δε χωράς σ' αυτό το σπίτι. Μόνη σου ελπίδα να έχεις αφορμές να φύγεις όσο γίνεται νωρίτερα.[...] αυτό είναι το χειρότερο.

Κ.Δ. Στους γονείς μου ειδικά ποτέ δεν ειπώθηκε αυτό. Από ένα σημείο και μετά, επειδή δεν είναι αφελής, σίγουρα σ' αυτή τη φάση, σ' αυτή την ηλικία πλέον υποψιάζονται.. έχουν εικόνα. Αποφεύγουν να ρωτήσουν ευθέως. Είναι σα να.. δε ρωτάω γιατί δε θέλω να μάθω την αλήθεια.[...] Δηλ. καταλαβαίνω ότι η διαπαιδαγώγηση που έχουν, η ηλικία, τα βιώματα που έχουν δεν μπορούν να το δεχτούν. Έχουν άλλες εικόνες, για 'κείνους είναι κάτι.. που τους προκαλεί αηδία, είναι αμαρτία, είναι πράγματα που δεν μπορούν να τα χωρέσουν στο μυαλό τους.. που συνήθως τα ρίχνουν και στους άλλους. Δηλ. το οτιδήποτε είχε σχέση με μένα όταν γινόταν.. όταν γινόταν νύξη, ήταν ότι με παρέσυραν οι παρέες μου [...] ότι η πολύ παρέα με το συγκεκριμένο άτομο φταίει που δεν έχω βρει κάτι άλλο.[...] Θα ήθελα να ξέρουν για μένα γιατί αυτό δημιουργεί μια τεράστια απόσταση[...] κάποια στιγμή σε κάποια κουβέντα η μάνα μου παλιά όμως, πολύ παλιά, φοιτήτρια ήμουνα, είχε πει την εξής κουβέντα: «Καλύτερα το παιδί σου να σου βγει φονιάς παρά πούστης.» οπότε λέω οκ τώρα. Δηλ. θεωρούνε, θεωρούν στο ότι είναι πολύ

χειρότερο σαν προσβολή για την τιμή της οικογένειας ή την τιμή τους το παιδί τους να είναι ομοφυλόφιλο παρά να είναι εγκληματίας. Έτσι, έχουν μεγαλώσει. Τότε, τώρα μπορεί να μην.. τώρα έχει συμβιβαστεί με κάποια πράγματα, έχουν δεχθεί ότι το ζητούμενο είναι να είναι ευτυχισμένος ο άλλος, να είναι ευτυχισμένο το παιδί σου και λιγότερο το αν θα παντρευτεί ή δε θα παντρευτεί ή αν θα κάνει παιδιά ή δε θα κάνει. Τώρα είναι αλλιώς τα πράγματα αλλά είναι αλλιώς γενικά.

Κ.Ζ. Η μητέρα μου δεν το ξέρει. Είναι η μοναδική που δεν το ξέρει γιατί δεν είμαστε πάρα πολύ κοντά, σχεδόν καθόλου. [...] επειδή σου λέω λόγω του χωρισμού δεν είχαμε ιδιαίτερες επαφές ποτέ, ούτε εγώ αισθάνθηκα ποτέ πολύ κοντά. Και γενικά θεωρώ εφόσον δεν είναι στο καθημερινό μου περιβάλλον κι εφόσον έχει διαλέξει και μία άποψη που θεωρεί ότι όλα είναι αμαρτία, το να της πω κάτι το μοναδικό πράγμα που θα της προσθέσει είναι Παναγία μου, που απέτυχα σα γονιός, κτλ. τα οποία τα θεωρώ βλακείες. Κατάλαβες; Τώρα να κάτσω ν' αδειάσω εγώ το κεφάλι μου πλέον για να γεμίσω το δικό της, δεν το κάνω. Εφόσον δεν είναι στο καθημερινό μου πεδίο, δεν βρίσκω λόγο να προβώ σε δηλώσεις. Δε με περιορίζει σε κάτι ούτε της έλεγα ποτέ τα προσωπικά μου.

Η κυρία Θ. επέλεξε να κάνει *coming out* στους γονείς της από πολύ νωρίς αφού είχε παρακολουθήσει εκπαιδευτικό πρόγραμμα διαχείρισης των γονεϊκών αντιδράσεων στην Αγγλία όπου σπούδαζε. Στην περίπτωσή της οι γονείς ήταν πολύ δεκτικοί.

Κ.Θ. Ναι, αφού γύρισα από Αγγλία κι αυτό για να ξεμπερδέψω απ' τα πολλά πολλά.. που θα έφερνε μία σιωπή. [...] 5 χρόνια εκπαιδευτήκα.. στο πώς ν' αντιμετωπίζω αυτή την κατάσταση κρίσης και 5 χρόνια άκουγα το καλύτερα το λες, ξεμπερδεύεις απ' το αφήνεις να ζει ο άλλος στο ροζ συννεφάκι του μα γονείς είναι, μα οτιδήποτε και αναβολή στην αναβολή να δικαιωνίζεις ένα ψέμα, το οποίο δεν εξυπηρετεί κανέναν[...] Ο πατέρας μου λίγο προβληματίστηκε αλλά ξεπροβληματίστηκε και ξεμπερδέψαμε και μ' αυτό, δεν του 'μεινε κι αυτονού κανένα κουσούρι,

να τον τρέχουμε.[...] Για φαντάσου; Θα μπορούσε. Θα μπορούσε ακόμα να οικτίρει τον εαυτό του μήπως αυτός το έχει κάνει λάθος κάπου; Ξεμπερδεσα μ' αυτό.[...] Είχα μία οικογένεια όπου.. το δέχτηκαν.[...] Η μητέρα μου μού είπε –εγώ σ' αγαπάω, παιδί μου είσαι, εγώ σε μεγάλωσα, μην μπλέξεις.

Η κυρία Π. επέλεξε να το αποκαλύψει στους γονείς της μόλις το συνειδητοποίησε, στην ηλικία των 16 και γιατί δεν άντεχε να ζει στο ψέμα και στην υποκρισία μέσα σε δύο κόσμους. Οι γονείς της σοκαρίστηκαν και αντέδρασαν πολύ αρνητικά διώχνοντάς τη από το σπίτι. Η κυρία Π. δεν επέστρεψε ουσιαστικά ποτέ στο σπίτι της παρόλο που εν καιρώ η μητέρα της προσπαθούσε. Μετά από πολύ καιρό η μητέρα της τελικά την αποδέχτηκε, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι συμφωνούσε με τις επιλογές της.

Κ.Π. [...] στα 16 μου όταν το είπα στην μητέρα μου, στον πατέρα μου και στην αδερφή μου.. καταλαβαίνεις ότι υπήρξε ένα σοκ, έτσι; Δεν είπαν μπράβο παιδί μου, τι καλά που έκανες και χαίρομαι πάρα πολύ για σένα. Τσα –ίσα, τους ήρθε ένα μικρό σοκ αλλά θεωρώ ότι εντάζει, εκτός από το πρώτο σοκ που εντάζει βέβαια ήταν και κάπως.. σκληρό ας πούμε, η μητέρα μου δεν το άντεξε καθόλου, ο πατέρας μου καλά σηκώθηκε κι έφυγε κι είπε- μάζεψε την κόρη σου και δεν ξέρω τι θα την κάνεις/ (Ε.Σ. Η μητέρα σου απλά σοκαρίστηκε; Και μετά η στάση της ως προς εσένα;) Σοκαρίστηκε και είπε ότι το σπίτι αυτό δεν μας χωράει όλες και όλους, δηλ. δεν είναι δυνατόν, ας πούμε.. και καταλάβαινα παρ' ότι ήμουν πολύ μικρή, καταλάβαινα ότι είναι.. έξω απ' αυτή [...] Τελοσπάντων, πάντως ήταν κάτι έξω από την ίδια, οπότε δεν μπορούσε και να το χειριστεί [...] Και σηκώθηκα κι έφυγα απ' το σπίτι μου. Έζησα κάποια χρόνια μόνη μου και μετά εξαιτίας κάποιων οικογενειακών συνθηκών.. ξανά-συναντηθήκαμε τελοσπάντων παρ' ότι μ' έψαχναν οι δικοί μου.. δηλ. δεν είναι ότι έφυγα και είπαν -αχ εντάζει ευτυχώς απαλλαχθήκαμε/ συνέχισαν, μ' έψαχναν ας πούμε και σε φίλες και φίλους και συμμαθητές και συμμαθήτριες κι αυτά. Δεν, δεν, δεν με βρήκανε με την έννοια ότι εγώ τηλεφώνησα στην αδερφή μου και της είπα ότι ξέρεις δε θέλω να με ψάξετε, αφήστε με, είμαι καλά, αν μου συμβεί κάτι θα σας ειδοποιήσω

και αφήστε με. [...] ένιωσα ότι χρειάζονται καιρό για να το δούνε πρώτα λίγο.. μόνοι τους, ας πούμε. και να δούνε τι μπορούν να κάνουν γι' αυτό. Και είπα μόνο στην αδερφή μου ότι -θα σου δώσω ένα νούμερο που μπορείς να με παίρνεις, αλλά μόνο εσύ και δε θέλω να το δώσεις στους γονείς μας γιατί δεν θέλω, πραγματικά δεν. [...] η αδερφή μου μια στο τόσο μ' έπαιρνε, μου 'λεγε -ξέρεις, η μαμά ξέρω 'γω ρώταγε πως θα 'σαι, που να 'σαι./ Της έλεγα -και μην ανησυχείς εγώ και συνεχίζω το σχολείο και κάνω αυτό κι εκείνο και δουλεύω./ Εντάξει, οπότε έφταναν τα νέα στο σπίτι, δεν είναι ότι..[...] Στην ουσία από τότε δεν επέστρεψα ποτέ, δεν ξανα-ήμουν στο σπίτι σπίτι. Πια είχα αυτονομηθεί, είχα σταθεί στα πόδια μου και προχωρούσα. Με δυσκολίες και όχι ίσως με τη δύναμη που έχω αποχτήσει στα χρόνια, αλλά βεβαίως πια ήταν ξεκάθαρο ότι εγώ δεν επιστρέφω στο σπίτι, έχω τη ζωή μου, είναι δική μου, την αγαπάω και άμα με αγαπάτε και με θέλετε και με σέβεστε, δεχτείτε τη. Δε θέλετε; Δε με πειράζει καθόλου εμένα, εγώ θα τη συνεχίσω τη ζωή μου, δεν παύω τη ζωή μου για σας. [...] Πέρασαν χρόνια και έφτασε πραγματικά η μητέρα μου νομίζω εντέλει να με αποδεχτεί και λέγοντάς μου για μία φορά βέβαια ότι -χαίρομαι πάρα πολύ που είσαι με τις γυναίκες/ Και το θεωρώ.. ίσως το πιο σημαντικό κομμάτι της σχέσης μας παρόλες τις αντιθέσεις, [...] καταφέραμε και η μία και η άλλη να δεχτούμε αυτό που είναι και να νιώθουμε καλά επειδή η άλλη νιώθει καλά.. [...]

Τα αδέρφια έχουν ,επίσης, ποικιλία αντιδράσεων από δεκτική, ουδέτερη έως και απορριπτική. Μόνο πέντε από τις επτά κυρίες (η κυρία Τ. δεν έχει αδέρφια) το έχουν αποκαλύψει στα αδέρφια τους. Οι κυρίες Δ. και Θ. αναφέρουν θετική αντιμετώπιση, οι Π. και Ζ. ουδέτερη, ενώ η κυρία Φ. χαρακτηρίζει την αδερφή της πολύ ομοφοβική.

Κ.Θ. Η αδερφή μου δεν είχε πρόβλημα, είπε -ζωή σου είναι, κάνε ό,τι θέλεις.

Κ.Δ. Η αδερφή μου.. η αδερφή μου είναι πολύ προοδευτικό άτομο, πολύ δεκτικό.. υποψιαζόταν όλα αυτά τα χρόνια, δεν είχε κάνει καμία

αναφορά καμία νύξη. Το τι συνέβαινε μ' εμένα και το συγκεκριμένο άτομο ειπώθηκε αφότου είχε τελειώσει. -Καλά, μου είπε, το ήξερα. [...] Δεν καταλαβαίνει γιατί δεν είναι στη θέση μου, στη θέση των άλλων ατόμων της ίδιας κατάστασης μ' εμένα γιατί.. πως βλέπουμε τα πράγματα.. γιατί νιώθουμε την απόρριψη ή την καταπίεση απ' το κοινωνικό σύνολο γιατί είναι ένας τύπος αρκετά δεκτικός οπότε σου λέει -τι πρόβλημα έχεις; Σ' αρέσει η τάδε, οκ, καλά να περνάς!/ ότι δεν υπάρχει λόγος να νιώθεις ότι είσαι μειονότητα ή ότι καταπιέζεσαι. Εκφράσου ελεύθερα. Ποιος σ' εμποδίζει;/ Δεν μπορεί να καταλάβει ποιος μ' εμποδίζει. Ναι.. θεωρώ ότι δεν μπορεί να το καταλάβει, έχει κάθε καλή πρόθεση αλλά δεν μπορεί να το καταλάβει γιατί δεν το βιώνει σαν κατάσταση.

Κ.Π. Ούτε θετική, ούτε αρνητική. Απλώς ήταν, πώς να στο πω; Μια συμφωνία μεταξύ μας [...] Ακριβώς, ήταν ανάμεσα στις δύο αδερφές μια συμφωνία, ένα χρεωστούμενο ας πούμε[...]

Κ.Ζ. Ο αδερφός μου το αντιμετωπίζει λίγο αμήχανα. Πιστεύει ότι είναι αρρώστια κι ότι άμα πάρω τα συγκεκριμένα χάπια θα μου περάσει. Ναι, αντιβιοτικά, ας πούμε, για γκείλα.. για ομοφυλοφιλία. Γενικά, ήταν πάρα πού διακριτικός πάντα.[...] Αλλά γενικά και με μια προηγούμενη κοπελιά που έμενα που 'χε έρθει να μας δει ήταν πάρα πολύ άνετος.

Κ.Σ. Όχι.. είναι και νωρίς είναι και μικρές. Κάποια στιγμή θα γίνει κι αυτό, είναι και θέμα χρόνου, κάποια στιγμή θα τ' αντιμετωπίσω κι αυτό απλά θέλει το χρόνο του.

Κ.Ω. Με την αδερφή μου έχω πολύ καλή σχέση αλλά..[...] Εντάξει, η Μαρία πιστεύω, η Μαρία είχε καταλάβει εντάξει.. είναι αυτό που σου λέω, δεν είναι χαζός ο κόσμος, δεν έχεις να κάνεις με κρετίνους. Πιστεύω ότι ξέρει, απλά περιμένει και την τελική επιβεβαίωση από μένα, την οποία θα την έχει σύντομα, ας πούμε. Δηλ. στην επόμενη καλή σχέση θα το μάθει.

Κ.Φ. [...] η αδερφή μου επίσης πολύ ομόφοβη, πάρα πολύ ομόφοβη δε θέλει να το συζητάει αλλά την πειράζει πάρα πολύ, σα να της το κάνω αυτό αυτηνής, το κάνω επίτηδες.

❖ Coming out στο φιλικό περιβάλλον

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι λεσβίες και οι γκέι επιλέγουν να κάνουν *coming out* πρώτα στους πολύ κοντινούς φίλους και φίλες, αφού αξιολογήσουν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της πράξης αυτής λαμβάνοντας υπόψη τις αντιλήψεις των φίλων τους για το συγκεκριμένο σεξουαλικό προσανατολισμό, την οικειότητα και τα όρια της φιλίας τους, όπως και τον προσανατολισμό των ίδιων. Ακόμα και τότε όμως υπάρχει η πιθανότητα να μην είχαν προβλέψει τις αντιδράσεις τους. Έτσι, μπορεί να αποδειχθούν πιο δεκτικοί και ανοιχτοί ή πιο απόλυτοι απ' όσο είχαν προβλέψει (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998).

Στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχουσες το έχουν αποκαλύψει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο σε κοντινούς ή/και όχι τόσο στενούς φίλους και φίλες. Αξιοσημείωτο είναι ότι παρόλο που το είχαν συνειδητοποιήσει σχετικά νωρίς, κάποιες από τις συμμετέχουσες δεν έκαναν *coming out* στους/τις φίλες-ους τους αμέσως αλλά τα τελευταία περίπου 5-10 χρόνια (κυρίες Δ. και Ω.) και μέχρι τότε είχαν ένα ετεροφυλοφιλικό προφίλ είτε δίνοντας ανδρικό όνομα στη σύντροφό τους όταν αναφέρονταν στη σχέση τους (Κ.Ω.) είτε παρουσιάζοντας τη σύντροφό τους ως κολλητή τους. (Κ.Δ.). Αυτές οι συμπεριφορές αποτελούν ενδείξεις εσωτερικευμένης καταπίεσης, αφού σύμφωνα με τα βιβλιογραφικά δεδομένα για τις λεσβίες υπάρχει υψηλή συσχέτιση εσωτερικευμένης καταπίεσης με χαμηλό επίπεδο αποκάλυψης του σεξουαλικού προσανατολισμού, και διατήρηση ετεροφυλοφιλικού προφίλ (Szymanski, Chung & Balsma, 2001).

Κ.Τ. Το ξέρουν 2-3 φίλοι κολλητοί και κανένας άλλος.[...]

Κ.Σ. Αλλά μέσα σε 3-4 μέρες μαζί της ξαφνικά όλα ήταν εύκολα, έπιασα όλους μου τους φίλους με τη σειρά, τον έβγαζα έναν έναν για καφέ αυτό. Έτσι είμαι, αυτό είμαι και σε μια φάση με μια δυναμική ότι δε με νοιάζει.

πολύ σιγουριά για τον εαυτό μου..[...] ενώ ουσιαστικά δεν είχα καθίσει να δώσω χρόνο στον εαυτό μου να το σκεφτεί.. να το εμπεδώσω.. ναι, να το συνειδητοποιήσω.. δεν είχα καθίσει να σκεφτώ ναι αυτό είσαι, οκ, πρέπει να το δώσεις και στους άλλους να το αποδεχτούν και να επιχειρηματολογήσεις γι' αυτό παραδείγματος χάρη..

Κ.Δ. [...] με φίλες, παιδικές φίλες.. τα τελευταία χρόνια όμως.. Πριν 5-6 χρόνια.. πριν 5-6 χρόνια.. χονδρικά, έτσι;[...] το έμαθαν και σε μία σχετικά προχωρημένη ηλικία, δεν το έμαθαν στα 20 ή στα 25, το έμαθαν στα 35.[...] Όλο αυτό το διάστημα ήταν η φίλη μου, η κολλητή μου. Ως κολλητή μου την ήξεραν όλοι, ως τέτοια τη δέχτηκαν. [...] Δεν ξέρω αν έκαναν δεύτερες και τρίτες σκέψεις γιατί οι περισσότερες παρέες μας ήταν ζευγάρια ετερόφιλων, δηλ. βασικά δεν είχαμε επαφές με άλλα ζευγάρια ομοφυλόφιλων. Ήταν όλες μας οι παρέες ετερόφιλοι κι εμείς λειτουργούσαμε παρουσία των τρίτων σα να 'μαστε δύο πολύ καλές φίλες.[...]

Κ.Ω Τώρα εντάζει ανοιχτά δεν το ξέρανε μέχρι και πριν από 5 χρόνια που το πρωτο-μοιράστηκα με τις κολλητές μου, οι οποίες κάναμε παρέα, ήταν ζευγάρι αλλά δεν είχαμε μιλήσει ανοιχτά.. τότε μιλήσαμε ανοιχτά. Πριν μόνο με τα άτομα με τα οποία είχα σχέση. [...] Μέχρι πριν από 5 χρόνια ήμουν εντελώς, εντελώς απομονωμένη, ήταν η προσωπική μου ζωή ήταν προσωπική, δεν τη συζητούσα με κανένα. [...] Όχι.. δε συζητούσα.. συζητούσα απλά μιλούσα πάντα για κάποιον τύπο, για τον τάδε ή έλεγα, έδινα ένα ψεύτικο όνομα –α! έπαιζα/ [...] δε μιλούσα για την πραγματικότητα άλλαζα το όνομα.

Κ.Π. [...] δεν μπήκα ποτέ στη διαδικασία ,αν θέλεις, να πω στη δουλειά –για σας είμαι λεσβία/ ούτε στις όποιες φίλες και φίλους γνώριζα – με λένε Π. και είμαι λεσβία/ Ερχότανε όσο φυσικά μιλούσαν εκείνες ή εκείνοι για τις φίλες τους και για τους φίλους τους, έτσι έλεγα εγώ –η φίλη μου η Μαρία/ και φιλιόμουν με τη Μαρία, τη Παναγιώτα, την Αθανασία [...] Ναι, το θεωρούσα και αυτονόητο δικαίωμά μου δηλαδή ότι πως τολμάς εσύ να λες ότι εγώ δεν μπορώ να μιλήσω για τη σχέση μου. και γιατί

πρέπει εγώ να κρύψω τη σχέση μου; γιατί να υποκρίνομαι αυτό που εσύ θέλεις να είμαι; Εγώ είμαι αυτό που είμαι και άμα σου κάνει καλώς, άμα δε σου κάνει δεν πειράζει, χιλιάδες γυναίκες, χιλιάδες φίλες, φίλοι προχώρα κι εγώ προχωράω. Και θεωρώ ότι είναι και ,πώς να στο πω, λίγο αυτό που ξανα-είπα σχιζοφρενικό, δηλ. το να λες άλλα, να κάνεις άλλα, να ζεις με άλλο τρόπο και παράλληλα να παρουσιάζεις κι έναν άλλο τρόπο μου φαίνεται έτσι πολύ σχιζοφρενικό για μένα πέρα απ' την υποκρισία, πέρα απ' τον.. ότι θα μ' έβαζε πάρα πολύ βαθιά στο καβούκι μου και σε καμία περίπτωση δεν ήθελα να ζήσω στο καβούκι μου. Και τελοσπάντων θα με εμπόδιζε σαν προσωπικότητα, σαν αυτό που είμαι, σαν αυτό που θέλω να κάνω. Οπότε δεν ετέθη θέμα ,ας πούμε, αχ όχι δε θα το πω ή θα το πω σιγά και μαλακά.[...]

Κ.Ζ. Κοίταξε να δεις, τα άτομα τα οποία έκανα παρέα όταν ήμουν αρραβωνιασμένη μ' αυτό το παιδί ήταν στρείτ άνθρωποι [...] ήταν ετεροφυλόφιλα άτομα, τα οποία ήταν αυτό που λέμε κοινωνικές επαφές. Δε θα έλεγα ότι έκανα αρπαχτή με μία κοπέλα ή με 2 ή με 5 ή με 15. Δε θα το ανέφερα αυτό το πράγμα, γιατί το τι κάνω εγώ με το πουλί μου δε νομίζω ότι είναι θέμα συζήτησης σ' ένα δείπνο. [...] Τώρα πλέον απ' τη στιγμή που έπεσε ο χωρισμός κι εγώ άρχισα να βγαίνω με τη συγκεκριμένη κοπελιά.. πήγα σε μερικούς -ξέρεις κάτι; Γνώρισα ένα άλλο άτομο./ -α! ναι; Πως τον λένε;/ -τον λένε Κατερίνα..

Οι αντιδράσεις των ετεροφυλόφιλων φίλων στην αποκάλυψη του σεξουαλικού προσανατολισμού ήταν: πολύ θετική (Κ.Τ., Κ.Δ, Κ.Σ., Κ.Ω., Κ.Π.), σοκ, (Κ.Π.) αμηχανία (Κ.Ζ.), αποφυγή όποιας συζήτησης (Κ.Δ., Κ.Σ.), άρση φιλίας (Κ.Θ., Κ.Π.), ότι το είχαν καταλάβει (Κ.Θ.), ότι δεν έχουν βρει τον κατάλληλο άντρα ακόμα (Κ.Σ.) ή προβληματισμός ως προς το ότι κάτι φταίει και δεν είναι ετεροφυλόφιλες (Κ.Σ.). Φαίνεται ότι για κάποιους ετεροφυλόφιλους ο λεσβιακός σεξουαλικός προσανατολισμός είναι σοβαρός λόγος για να διαλύσουν μία φιλία, ακόμα κι αν αυτή είναι μακροχρόνια και πολύ στενή. Οι αρνητικές και πολύ ακραίες αντιδράσεις καταδεικνύουν την ύπαρξη ετεροσεξισμού στην ελληνική κοινωνία.

- Κ.Τ. *Θα έλεγα πολύ καλή, πολύ θετική, αναμενόμενη. [...] Ευτυχώς αυτό, δεν έχασα τους πολύ δικούς μου ανθρώπους. Με στήριζαν και με στηρίζουν. Δεν είναι και πολλοί αυτοί, είναι 2-3, δυο κολλητές, ένας κολλητός, αυτοί.*
- Κ.Π. *[...] κάποιον σοκαρίστηκαν και κάποιες και την κάνανε ή δε μου μιλήσανε. [...] Με μεγάλη μου χαρά οι περισσότερες φίλες μου μείνανε, δηλ. δεν.. ακόμα κι αν δεν το δεχόντουσαν. Πώς να στο πω; Δηλ. μπορεί να μην τους άρεσε ρε παιδί μου, αλλά όπως δεν θα τους άρεσε π.χ. το να μεθάω ή ότι είμαι ψηλή ή έχω κατσαρά μαλλιά, κάπως έτσι σε μένα δόθηκε ότι ακόμα κι αν δε συμφωνώ εγώ ρε παιδί μου, οκ και υπό αυτή την έννοια δε χρειάστηκε, πώς να στο πω; να τους και να τις σοκάρω άμεσα, έγινε.. πως να στο πω; μ' ένα τρόπο τελείως.. ναι, έτσι.. είμαι ψηλή, ξανθιά, ξέρω 'γω χοντρή και είμαι λεσβία και είμαι και ξέρω 'γω.. Παναθηναϊκός.. και είμαι και φωτογράφος και δεν ξέρω και τι άλλο είμαι, ας πούμε.*
- Κ.Δ. *Θετική ήταν η αντίδραση.. θετική.. αλλά είναι άτομα που με ξέρουν από μικρή, με ξέρουν.. και το έμαθαν και σε μία σχετικά προχωρημένη ηλικία, δεν το έμαθαν στα 20 ή στα 25, το έμαθαν στα 35. Επομένως, δεν υπήρχαν τα περιθώρια ούτε να προσπαθήσουν να μ' επηρεάσουν, ούτε να μ' αλλάξουν γνώμη.. ούτε ν' αποδείξω ότι είναι κάποια, ας πούμε, επιπολαιότητα ή.. Από κάποια φίλη έχω ένα παράπονο, μία απ' αυτές, όπου όταν το έμαθε, απ' τη στιγμή που το ήξερε πλέον δε με ρώτησε τι κάνω, πως περνάω.. δεν είχα χωρίσει ακόμη τότε, δε με ρωτούσε τι κάνει η φίλη μου, δηλ. είναι σα να το άκουσε εκείνη τη στιγμή και μετά δεν ξαναειπώθηκε παρόλο που ξαναβρισκόμαστε, μιλάμε, είναι σα να πέρασε απ' το μυαλό της, οκ τ' ακούσαμε, τελείωσε. Όπως ρωτάς κάποιον, τον βλέπεις και ρωτάς τι κάνει, τι κάνει ο άντρας σου, τι κάνει η γυναίκα σου, δηλ. ρωτάς όταν ξέρεις ότι είναι ζευγάρι με κάποιον. Αυτό το 'χω σαν παράπονο ότι δε με ρώτησε ποτέ τι κάνει η τάδε, είναι καλά ή περνάτε καλά, πως περνάτε.*

Κ.Θ. [...] κάποιους φίλους τους έχασα, κάποιες φίλες μάλλον. Κάποιες φίλες τις έχασα. Κάποιες φίλες δεν τις έχασα.[...] Ήτανε σπάνιες και ακραίες περιπτώσεις ένας άντρας, μία γυναίκα. [...] απομακρύνθηκαν αμέσως. Δεν απομακρύνθηκαν σιγά σιγά, απομακρύνθηκαν αμέσως και καλά κάνανε.[...] Ναι, η γνώμη τους ήταν πολύ αρνητική και να σου πω την αλήθεια αν δεν απομακρυνόντουσαν και οι ίδιοι, επειδή ήταν πολύ αρνητική η γνώμη, δε νομίζω ότι εγώ θα καθόμουνα. Θα απομακρυνόμουνα.[...] οι περισσότεροι..[...] ήτανε εντάξει, λέγανε – Καλά εντάξει, δε μας λες και τίποτα καινούριο. Δεν το βλέπαμε πως συμπεριφέρεσαι;/ Και μάλιστα, τι μου είχε πει ένας φίλος μου, είμαστε και καλά φιλαράκια.. λέει –Καλά για μα**κες μας πέρασες; Δεν ξέραμε; Περιμέναμε πότε θα μας το πεις. Ευτυχώς το ‘πες./ Δηλαδή ο κόσμος καταλαβαίνει. Ο κόσμος γύρω μας καταλαβαίνει.

Κ.Ζ. [...] όσοι δεν είχαν επαφή μ’ εμένα από προηγούμενα χρόνια, δεν ήταν πολύ κοντινά μου άτομα, ξέρεις με κοιτάγανε έτσι, είχε αυτή την αμηχανία, το εεεε, ξέρεις.. Ναι, τι εννοείς; Τι εννοώ; Τον λένε Κατερίνα. Και εντάξει, δεν μπορώ να πω ότι το.. το τρώγανε λίγο περίεργα, σηκώνανε ένα φρύδι, οι περισσότεροι τραβάνε τις κοπελιές τους πιο κοντά μην Θεός φυλάξει τις φάει το αρπαχτικό. Εντάξει, δεν μπορώ να πω ότι σόκαρα ιδιαίτερα τον κόσμο απ’ την άποψη ότι είμαι απ’ τα άτομα που λένε όλοι -τα περιμένω όλα από σένα.

Κ.Σ. [...] όταν έπιασα τους φίλους μου και τους το είπα, δεν περίμενα τίποτα.. -στο κάτω κάτω εγώ σας το λέω και δε με νοιάζει τι αντίδραση θα έχετε.. ήμουν σε φάση- στο λέω τώρα και περίμενα, περίμενα ετοιμοπόλεμη, [...]αλλά αυτές οι συγκεκριμένες δύο φίλες μου το πήραν.. και δεν είναι τυχαίο που είναι και φίλες από τα παιδικάτα μου.. πολλά χρόνια. [...] πραγματικά μ’ άρεσε πάρα πολύ η αντίδρασή τους, χάρηκαν καταρχήν για μένα, χάρηκαν για μένα [...] ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσε να μου τύχει [...] μια καλή μου φίλη στην αρχή είχε μια σχετικά αρνητική αντίδραση, ήταν της άποψης ότι η ομοφυλοφιλία είναι κοινωνική παθολογία ή ότι φταίνε οι ορμόνες, δηλ. ή θα είσαι λάθος της φύσης ή θα είσαι παθολογία του συστήματος. Και μετά άρχισε να βλέπει πως

έβρισκα τον εαυτό μου, πως ξεκλείδωνα πράγματα από μέσα μου, με είδε ερωτευμένη που πριν δεν με είχε δει έτσι ποτέ, ποτέ.[...] Δύο άλλες φίλες είναι αρνητικές πολύ στη φάση ότι ,και γι' αυτό δεν μπορώ να κάνω κάτι, νιώθουν άσχημα, δεν μπορούν να το συζητάνε, δηλ. έρχονται σε πολύ δύσκολη θέση. Προς στιγμήν έχω συμβιβαστεί στο να μην τις φέρνω σε δύσκολη θέση να το συζητάω..[...] Απλά δεν μπορώ να καταλάβω γιατί κάποιοι άλλοι προσπαθούν, από φίλους μου, να εξηγήσουν γιατί εμένα μου αρέσουν οι γυναίκες.. λένε φταίνε οι ορμόνες, φταίει κάτι απ' την οικογένεια ένα πρότυπο κάτι..[...] Δεν βρήκες τον κατάλληλο. Να σε ρωτήσω εσένα κάτι.. προσπαθείς εσύ αγάπη μου να εξηγήσεις γιατί σου αρέσουν οι άντρες; Όχι αυτό είναι φυσιολογικό. [...] Κάθεται να εξηγήσει στον εαυτό της τι ορμόνες δούλεψαν και τι έπαιξε ρόλο στο να της αρέσει ο συγκεκριμένος; Όχι! Γιατί προσπαθεί να εξηγήσει τη δική μου σεξουαλικότητα και τη δική μου προτίμηση

Κ.Ω. Η κολλητή μου το 'μαθε πριν 2-3 χρόνια..[...] το πήρε πάρα πολύ καλά. Καλά είναι κι ένας απίστευτος τύπος. Το πήρε τέλεια. Είναι αυτή, που σου λέω, που ήταν έγκυος, που ήθελε να πάμε στο gay parade. [...] την κυκλοφορώ σε μπαρ, σε τέτοια. Είναι πάρα πολύ άνετη. Οι άλλες οι κολλητές που είναι γκέι εντάζει το ζέρουνε. Κι αυτές βέβαια, σου λέω, τα τελευταία 5 χρόνια γίνανε οι κουβέντες. Σε γενικές γραμμές αυτά. Ο κολλητός μου, ο κολλητός μου τότε τον έχω παντρέψει, του 'χω βαφτίσει και τη μικρή κι αυτός πιστεύω ότι το ξέρει, χωρίς να 'χουμε.. το ξέρει σίγουρα.. εννοείται. Κι αυτός με στηρίζει πάρα πολύ. (Ε.Σ. Η αντίδραση;) Τίποτα. Η αντίδραση ήταν να μου δώσει να βαφτίσω το παιδί. [...] κάνει τα πάντα για να μου δείξει πόσο με στηρίζει, από παιδί καλά είμαστε μαζί απ' το σχολείο.. αδέρφια, δεν είμαστε μόνο φίλοι.

Κ.Φ. [...] μένουν πια από ετερόφιλους φίλους μένουν πολύ λίγοι ή ουσιαστικά από παλιούς φίλους μένουν πολύ λίγοι.

Η κυρία Θ. θεωρεί δεδομένο ότι κάποια ετεροφυλόφιλα άτομα από το φιλικό περιβάλλον δε θα αποδεχτούν το να είναι λεσβία και θα απομακρυνθούν εντελώς.

Αυτή η δήλωση είναι σημαντική υπό την έννοια ότι δηλώνει την ύπαρξη στην ελληνική κοινωνία ετεροσεξισμού, μη δεκτικότητας σε νέες ιδέες και απόψεις, και της σπασμωδικής απόρριψης της ιδέας ότι δεν είναι όλες οι γυναίκες ετεροφυλόφιλες, που καταρρίπτει το *coming out* κάποιας φίλης.

Κ.Θ. Και αυτό το θεωρώ ότι είναι κανόνας του παιχνιδιού, κάποιο κόσμο θα χάσεις, κάποιο κόσμο δε θα χάσεις.[...] Για κάποιο κόσμο όταν του γκρεμίζεις την εικόνα που έχει φτιάξει για σένα, την έχει φτιάξει αυτός δεν του την έφτιαξες εσύ, όταν τους γκρεμίζεις αυτή την εικόνα τους χαλάς τα πάντα.[...]. Δε θα συνέλθουν. Ειδικά όταν έχουνε μεγαλώσει [...] συντηρητικά.. ποιος ξέρει τι στο καλό μπορεί να λεγότανε σ' εκείνη την οικογένεια, είναι κι αυτό.[...] Δηλαδή ο κόσμος καταλαβαίνει. Ο κόσμος γύρω μας καταλαβαίνει. Τώρα αν δε θέλει να δεχτεί αυτό που καταλαβαίνει, είναι άλλο θέμα και δεν είναι δικό μου πρόβλημα, είναι δικό τους. Θέλουνε να το συζητήσουμε, να το.. το οτιδήποτε, να το αναλύσουμε; Σ' αυτή τη βάση, ναι να μπω στη διαδικασία, αλλιώς δεν μπαίνω στη διαδικασία ν' απολογηθώ, όχι δεν έχω ν' απολογηθώ γιατί δε θεωρώ ότι κάνω κάτι κακό, δε θεωρώ ότι κάνω κανένα έγκλημα και δε θεωρώ ότι ενοχλώ και κανέναν.

Μία φίλια κρίνεται από την πλήρη αποδοχή και το σεβασμό όλων των πτυχών του άλλου και της άλλης. Οι λεσβίες έχουν και ένα λόγο παραπάνω για να επιθυμούν αυτά τα στοιχεία στις στενές φιλίες τους και να τις κρίνουν βάση αυτών. Έτσι, αρκετές επιλέγουν να μιλήσουν για το σεξουαλικό προσανατολισμό από την αρχή σε νέες παρέες ανεξάρτητα σεξουαλικού προσανατολισμού.

Κ.Θ. Από την άλλη όμως ξέρεις ότι ο κόσμος που θα σχολίαζε αρνητικά τη σεξουαλικότητά μου δε θα καθόμουνα εγώ και πολύ να τον έχω φίλο ή φίλη, δείχνει και έλλειψη σεβασμού. Δηλ. με ξέρουν τόσα χρόνια άμα πια είναι αυτό άσε δε χρειάζεται.[...] εν πάση περιπτώσει φίλοι είμαστε άμα έχουμε μεγαλώσει από μικρά παιδιά με ξέρεις και σε ξέρω. Τώρα να μάθεις και ένα πράγμα παραπάνω γιατί τώρα είμαι δυνατή να στο

εμπιστευθώ και να μου το πετάξεις μ' αυτό τον τρόπο και τόσο αρνητικά στη μούρη, ε ναι επειδή είμαι ανάποδος άνθρωπος κι αναποδιάζομαι πάρα πολύ εύκολα δε θα θέλω να σε ζέρω για να τελειώνει.[...] Αυτό που μ' ενδιαφέρει είναι να έχω αρμονικές σχέσεις από κει κι ύστερα είναι στρέιτ, δεν είναι στρέιτ, είναι τ' οτιδήποτε απ' τη στιγμή που δε μ' ενοχλεί, δε βλέπω να ενοχλεί και κανέναν άλλον, που δε βλέπω να έχει κάποια παραβατική συμπεριφορά γιατί παίζει κι αυτό ρόλο Βλέπω ότι με σέβονται, βλέπω ότι δεν έχουν παραβατική συμπεριφορά, εντάξει. Δε θα βάλω και τον κόσμο σ' ένα κανάλι και σ' ένα κλισέ. Δεν υπάρχει και κανένας λόγος. Και το βασικότερο όταν υπάρχει αμοιβαίος σεβασμός τα υπόλοιπα λύνονται.

Κ.Τ. Είναι δυνατόν ένας κολλητός σου ή μια κολλητή σου να μη σε αποδεχτεί λέγοντάς του αυτό το πράγμα;[...] Είναι δυνατόν. Αν όμως είναι αληθινός φίλος και κολλητός..[..]

Κ.Ζ. Είναι πως το πουλάς αυτό το πράγμα. Δηλ. εγώ ήμουν πάντα του στυλ ότι έπαιρνα μια απόφαση ότι θα κυκλοφορήσω με μια γλάστρα με ορτανσίες στο κεφάλι γιατί έτσι μου αρέσει και ζύπνησα το πρωί και γειά σας παιδιά, αυτό είναι. Και έτσι έκρινα και τους φίλους μου, γιατί δε μου άρεσε να είμαι σε στενό κλοιό. Δηλ, όποιος το 'τρωγε αυτό και δεν αναφέρωμαι μόνο σε σεξουαλικό προσανατολισμό, αναφέρωμαι σε οτιδήποτε..[...]

Όμως, η κυρία Π. περιγράφει ότι από την εμπειρία της, αρκετές λεσβίες προτιμούν πρώτα να κερδίσουν την εμπιστοσύνη και το σεβασμό για τις άλλες πτυχές του εαυτού τους και μετά να αποκαλύψουν κι αυτή, ακόμα και σε λεσβίες. Η κυρία Ω. αναφέρει κάτι παρόμοιο, ότι δηλαδή επιλέγει να μην το πει όταν πρόκειται για μη οικεία, ετεροφυλόφιλα άτομα. Ίσως, σε κάποιες περιπτώσεις όντως αυτή η συμπεριφορά να υποδηλώνει ενοχή, όπως θεωρεί και η κυρία Π., φόβο απόρριψης ή να είναι έκφραση εσωτερικευμένης καταπίεσης.

Κ.Π. *Αντίθετα, πάρα πολλές φίλες μου και συνομήλικές μου λεσβίες μπήκαν σ' αυτό το τρυπάκι ,ας πούμε, ότι να με γνωρίσουνε πρώτα, να με δουν σαν χαρακτήρα, σαν άνθρωπο, σαν προσωπικότητα και εφόσον θα γίνω αποδεκτή και παραδεκτή, τότε να έρθει ,ας πούμε, και το κακό μου κομμάτι, το ασυγχώρητό μου κομμάτι. Άλλη μια ενοχική συμπεριφορά, αν και ακούγεται καλή. Πρώτα, αποδεικνύω στις άλλες και στους άλλους το τι καλό παιδί που είμαι αλλά εντάζει τώρα είμαι και λεσβία, συγχωρέστε με, έχω τόσα άλλα καλά, κάντε κι εσείς λίγο πίσω, βάλτε λίγο νερό στο κρασί σας.[...]*

Κ.Ω. *Σε στρέιτ παρέα; [...]* όχι, δε μου βγαίνει να το πω, για ποιο λόγο; Γιατί να το πω; Έτσι στα ζεκάρφωτα; Όχι, πρέπει να κερδίσει ο άλλος την εμπιστοσύνη μου για να μου βγει να το πω.

Επίσης, μέσα από τα λόγια της κυρίας Π. δίνεται έμφαση στη σημασία της αποκάλυψης της σεξουαλικής ταυτότητας στο κοινωνικό περιβάλλον για την υγιή λειτουργία του εαυτού.

Κ.Π. *Ναι, το θεωρούσα και αυτονόητο δικαίωμά μου δηλ ότι πως τολμάς εσύ να λες ότι εγώ δεν μπορώ να μιλήσω για τη σχέση μου. και γιατί πρέπει εγώ να κρύψω τη σχέση μου; γιατί να υποκρίνομαι αυτό που εσύ θέλεις να είμαι; Εγώ είμαι αυτό που είμαι και άμα σου κάνει καλώς, άμα δε σου κάνει δεν πειράζει, χιλιάδες γυναίκες, χιλιάδες φίλες, φίλοι προχώρα κι εγώ προχωράω. Και θεωρώ ότι είναι και ,πώς να στο πω, λίγο αυτό που ξανα-είπα σχιζοφρενικό, δηλ. το να λες άλλα, να κάνεις άλλα, να ζεις με άλλο τρόπο και παράλληλα να παρουσιάζεις κι έναν άλλο τρόπο μου φαίνεται έτσι πολύ σχιζοφρενικό για μένα πέρα απ' την υποκρισία, πέρα απ' τον.. ότι θα μ' έβαζε πάρα πολύ βαθιά στο καβούκι μου και σε καμία περίπτωση δεν ήθελα να ζήσω στο καβούκι μου. Και τελοσπάντων θα με εμπόδιζε σαν προσωπικότητα, σαν αυτό που είμαι, σαν αυτό που θέλω να κάνω. Οπότε δεν ετέθη θέμα ,ας πούμε, αχ όχι δε θα το πω ή θα το πω σιγά και μαλακά.*

❖ Coming out στο επαγγελματικό περιβάλλον

Η αποκάλυψη του σεξουαλικού προσανατολισμού στο επαγγελματικό περιβάλλον εκ πρώτης όψεως μπορεί να γεννά ερωτήματα σχετικά με τη σημαντικότητα της. Εντούτοις, οι άνθρωποι στις δυτικές κοινωνίες ένα μεγάλο μέρος της καθημερινότητάς τους το αφιερώνουν στην εργασία. Στο επαγγελματικό περιβάλλον δημιουργούνται αναπόφευκτα διαπροσωπικές σχέσεις που μπορεί να οδηγήσουν άλλοτε σε ένα υψηλό βαθμό οικειότητας και συμπάθειας με διεύρυνση των σχέσεων εκτός του δεδομένου πλαισίου, και άλλοτε σε τυπικές συμπεριφορές για λόγους ευγένειας, διατήρησης θετικού κλίματος και για την διευκόλυνση της συνεργασίας. Ως εκ τούτου, τίθεται το δίλημμα της αποκάλυψης της λεσβιακής ταυτότητας στους συναδέλφους και στους ανωτέρους.

Πριν προβούν σε λύση του διλήμματος, οι λεσβίες έχουν να συνυπολογίσουν πολλούς παράγοντες και τις ενδεχόμενες συνέπειες. Από ψυχολογική σκοπιά, η αποκάλυψη έχει συσχετιστεί με καλύτερη ψυχική υγεία και αυξημένη συναδελφικότητα, ενώ η απόκρυψη με αρνητική επίδραση στην επαγγελματική ικανοποίηση και απόδοση, και στην ψυχική κατάσταση συνολικά (Button, Chrobot-Mason & Diclementi, 2001).

Όμως, η αποκάλυψη ενέχει πολυάριθμους και σοβαρούς κινδύνους. Είναι γεγονός ότι στο χώρο της εργασίας έχουν καταγραφεί φαινόμενα διακρίσεων, παρενοχλήσεων σεξουαλικών και λεκτικών κατά των ατόμων με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό. Επίσης, υπάρχουν σαφή δεδομένα που δείχνουν ότι η αποκάλυψη μπορεί να έχει σοβαρές αρνητικές συνέπειες στη δουλειά όπως αύξηση του στρες λόγω της κοινωνικής θέσης μειονότητας, διακρίσεις (π.χ. απόλυση, απώλεια αξιοπιστίας και σεβασμού), και χαμηλότερο μισθό, από τις οποίες δεν μπορούν να προστατευτούν πλήρως από το νομικό καθεστώς της εκάστοτε κοινωνίας (Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Button, Chrobot-Mason & Diclementi, 2001).

Στην Ελλάδα, υπάρχει πλέον νόμος για την ίση μεταχείριση ανεξαρτήτως πλέον και του γενετήσιου προσανατολισμού (Hermeia the InfoSharer, 2005). Η εφαρμογή του και ο βαθμός προστασίας που παρέχει έμπρακτα τίθονται υπό αμφισβήτηση αφού δεν έχουν διερευνηθεί ακόμα, και όπως μας περιγράφουν οι συμμετέχουσες, οι διακρίσεις και οι παρενοχλήσεις συμβαίνουν αρκετές φορές. Οι κυρίες Π., Θ. και Ζ. επιλέγουν να αποκαλύψουν το σεξουαλικό τους προσανατολισμό. Η κυρία Π. έχει

δεχθεί προσωπικά επανειλημμένα τέτοιου είδους αντιμετώπιση στο επαγγελματικό περιβάλλον και συγκεκριμένα: έχει απολυθεί, έχει αποκλειστεί από δυνατότητες επαγγελματικής ανέλιξης, έχει δεχθεί στιγματισμό από συναδέλφους, σεξουαλική παρενόχληση και μείωση της διαγωγής της από το διευθυντή της σχολής. Έχει δεχθεί όμως και θετική αντιμετώπιση.

*Κ.Π. Από συναδέλφισσες δεν πολύ-αντιμετώπισα με την έννοια ότι τους ήταν και ψιλό-αδιάφορο. Από συναδέλφους δυστυχώς όμως αντιμετώπισα σεξουαλική παρενόχληση. Και από τα αφεντικά μου δε πολύ περισσότερο, από τους άνδρες αφεντικά.[...] Αλλά το πιο σκληρό κομμάτι που αντιμετώπισα και απ' τις συναδέλφισσες και από προϊσταμένες και προϊσταμένους και συναδέλφους και αφεντικά ανεξαρτήτως του φύλου τους ήτανε ότι όταν ,ας πούμε, έσκαγε μια καινούρια συναδέλφισσα αμέσως έτρεχαν να την ειδοποιήσουν ότι κοίτα, πρόσεχε αυτή είναι λεσβία. Κι αυτό το θεωρώ πολύ έτσι κακό, βίαιο και ρατσιστικό.[...] με τις συναδέλφισσες και με τους συναδέλφους εκ των πραγμάτων περνούσα 8 ώρες τη μέρα απ' τη ζωή μου. Δεν μπορεί τώρα την άλλη που την έχεις απορρίψει ,ας πούμε, ή του αλλουνού που δεν του κάθεται να σου φέρεται με τον καλύτερο τρόπο π.χ. έτσι; Και βέβαια θα 'χε και συνέπειες σε προαγωγές, σε διασυνδέσεις, σε, σε, σε. (Ε.Σ. Οπότε το είδες ότι κάπως εκεί θα μπορούσες να είχες ανελιχθεί πιο γρήγορα;) Ναι, είναι σίγουρο. Είναι σίγουρο ότι θα μπορούσα να έχω.. (Ε.Σ. Είτε αν ήσουν άντρας είτε αν ήσουν ετερόφυλη;) Ετερόφυλη, ναι, ναι. Βέβαια, είναι σίγουρο ότι θα είχα ανελιχθεί, γιατί έτσι κι αλλιώς πολλές φορές μάλιστα κι ένα αφεντικό μου το 'πε και στα ίσια ότι ξέρεις δεν πρόκειται όσα χρόνια και να μείνεις στην εταιρεία μην περιμένεις να πάρεις παραπάνω θέση απ' αυτή που είσαι ούτε λεφτά και βέβαια τον αποχαιρέτιστα εννοείται. Αλλά θέλω να σου πω ότι.. πώς να στο πω; Απ' τη μια λες μπράβο για το θάρρος που είχε να το πει και ευθέως, απ' την άλλη λες γ**ώ το κέρατό μου ,ας πούμε, δουλεύω όσο δουλεύουν όλες και όλοι, τις ίδιες ικανότητες, τα ίδια προσόντα και μου το λες και μες στη μούρη μου παλιόκαφρε ότι δε θα πληρωθώ ποτέ κι ότι δε θα πάρω ποτέ προαγωγή για το γεγονός ότι είμαι λεσβία; Δηλ. όπα κάτσε καλά, ,ας πούμε.[...] Άλλο αφεντικό μου είπε ότι καλά αυτή ήταν και*

καλή περίπτωση, μ' ερωτεύτηκε και μου 'πε ότι δεν μπορώ να το αντέξω να σε θέλω και να ξέρω ότι δεν μπορώ να σ' έχω και άρα δε θέλω να σε απολύσω, δε σε απολύω αλλά να το ξέρεις.[...] Του 'πα -σ' ευχαριστώ/ ευγενέστατος, με αποζημίωσε και για 6 μήνες μετά και μου είπε -sorry, θα ψάξω να σου βρω κάπου αλλού/ Και όντως με έστειλε αλλού. Άλλο αφεντικό ,ας πούμε, όταν ερχόταν η γυναίκα του, τη βούταγε και την έκρυβε από 'δω κι από κει μην τυχόν και, ξέρω 'γω, λες και.. σαν να 'ναι αρρώστια ο λεσβιασμός και άμα περάσει δίπλα μου θα κόλλαγε λεσβιασμό. Βέβαια, δεν ήταν αυτό, φοβόταν ότι θα της την πέσω. Και λες -σιγά ρε κα****όζη ,ας πούμε, εντάξει όπα, δεν έχεις παντρευτεί.. ξέρεις τη θεά, που και θεά να 'τανε, μπορεί να μη μου 'κανε, σκέψου και την περίπτωση αυτή ότι να μην ήταν του γούστου μου.[...] σε μία δουλειά που όταν το δήλωσα, με διώζανε. Με διώζανε, κάνανε Δ.Σ. και μου το ανακοινώσανε και επισήμως. Βέβαια, στο χαρτί έλεγε λόγω ,ναι.. είχα καθυστερήσει 2 ώρες κάπου.. μ' είχανε στείλει κάπου και υποτίθεται άργησα παραπάνω [...] κι αυτό ήταν λόγος απόλυσης. Αλλά επίσημα μου είπαν αυτό. Και στη σχολή όταν τελείωσα, επίσης ο.. ο διευθυντής της σχολής με κάλεσε γιατί ήμουνα απ' τις πολύ καλές μαθήτριες και μου είπε ότι δεν μπορώ να σου μειώσω τους βαθμούς σου αλλά αυτό που μπορώ να σου κάνω είναι να σου μειώσω τη διαγωγή και θα στη μειώσω. Όταν του είπα γιατί, μου είπε γιατί είσαι λεσβία, μάλλον ούτε καν με είπε λεσβία, -ξέρεις, μου λέει, για τη σχέση σου/ Και δυστυχώς δεν το.. δηλ. δεν υπήρχε γραμμένο γιατί εννοείται αν υπήρχε κάπου γραμμένο θα τον ζετίναζα. Εννοείται και στην απόλυση και στον διευθυντή της σχολής. Αλλά δυστυχώς αυτά δε λέγονται κι απ' την άλλη δυστυχώς δεν υπάρχουν και προστατευτικοί νόμοι στο σκ**ο-κράτος που ζούμε. Και τότε και τώρα. Και να πάω να πω ότι ο άλλος το είπε, είμαι λεσβία αλλά αυτός το είπε προσβλητικά κι αυτό με υποτιμά, θα μου πούνε -αφού είσαι, τι σε προσβάλλει;/ [...] Δεν μπορείς να ισχυριστείς απέναντι στο νόμο ναι μεν εγώ είμαι και καλά κάνω και το χαίρομαι που είμαι αλλά αυτός το είπε υποτιμητικά και με προσβάλλει στο σεξουαλικό προσανατολισμό, στο γενετήσιο.. πως το λένε με τους νομικούς όρους. Αντίθετα στη Γερμανία ξέρω 'γω ή στην Αγγλία οποιαδήποτε λέξη εσύ θεωρείς ότι σε υποτιμά ακόμα κι αν είσαι.. με είπε ο άλλος γυναίκα που

είσαι γυναίκα αν πας στο δικαστήριο και υποστηρίζεις ότι με πρόσβαλλε θα δικαιωθείς κατά ένα μεγάλο ποσοστό κι ας σε είπε και τι να σου πω, ας πούμε τριαντάφυλλο.. θεωρητικά δεν είναι προσβλητικό.[...] Εντάξει, να μην λέω μόνο τα κακά, υπήρχαν και συναδέλφισσες που γίναμε και φίλες και ζέροντας και η οικογένειά τους έμαθε κι ο άντρας τους και τα παιδιά τους και μια χαρά.

Οι κυρίες Θ και Z δεν έχουν παρόμοιες εμπειρίες με την κυρία Π, αλλά αντιθέτως έχουν δει θετική αντιμετώπιση. Η κυρία Θ αναφέρει ότι οι πιο συνηθισμένες αντιδράσεις συναδέλφων ήταν ένα σοκ στην αρχή και μετά το ξεπερνούσαν, ή άνεση δηλώνοντας ότι το είχαν καταλάβει. Η κυρία Z αναφέρει την περίπτωση ενός διευθυντή ο οποίος έδινε περισσότερες επαγγελματικές ευθύνες και ευκαιρίες στις γυναίκες γιατί τις θεωρούσε πιο ικανές εκ φύσεως.

Κ.Θ. Προβλήματα στη δουλειά μου δεν είχα, σε κανένα επαγγελματικό περιβάλλον.[...] Θα σε ρωτήσουνε, κοίταξε σ' ένα επαγγελματικό περιβάλλον.. αργά ή γρήγορα γνωρίζεσαι με τον κόσμο, πιάνεις και παραπάνω κουβέντα. Ε η μία κουβέντα θα φέρει τη άλλη. Ε εκεί πια ξεμπερδεύεις.[...] Κάποια στιγμή με ρωτάνε, θέλοντας και μη με ρωτάνε –εσύ τι κάνεις;/ ε τι θ' αρχίσω τώρα; Μετά από όλη αυτή την προϊστορία, έκανα κρα να απενοχοποιηθώ, τώρα θα χωθώ σε μία ντουλάπα; Θ' αρχίσω να σκαρφίζομαι και να επινοώ διάφορους γκόμενους, αρραβωνιαστικούς, δεν ξέρω 'γω τι; Ε για φαντάσου τώρα το γελοίο του θέματος.[...] Με ενδιαφέρουν οι αρμονικές συναδελφικές σχέσεις απ' το τι κάνεις εσύ στην προσωπική σου ζωή.[...] Έχω δει αντιδράσεις απ' το έχουν μείνει αποσβολωμένοι, να κάνουν ότι δεν το έχουν ακούσει μετά δεν είχαν πρόβλημα.[...] Είναι το πρώτο σοκ μετά δεν έχουνε πρόβλημα.[...] Υπήρχε σοκ, υπήρχε το – α! καλά το είχαμε φανταστεί./ Υπήρχε κι ένα –δε μας λες και τίποτα καινούριο./ Διάφορες αντιδράσεις ανάλογα με το τι σκεφτότανε.[...] Βρίσιμο; Ποτέ.[...] Το αρχικό σοκ μπορεί να τους κράταγε καμιά βδομάδα, στη βδομάδα πάνω το 'χανε λύσει. Εντάξει, να σου πω; Ήταν και λογικό. Τους έβγαζες απ' το ροζ συννεφάκι τους. Τους δίνεις χρόνο να συνέλθουν.[...] Δεν είδα. Δεν είδα να μείνει. Δεν είδα να με αμφισβητούν τουλάχιστον σαν

επαγγελματία. Δεν είδα τίποτα τέτοιο. Εντάξει, πες ότι έπεσα εξ απαλών ονύχων και ήταν αυτό. Απ' την άλλη, όμως, προιδεάζω και τον άλλον. Δε θα με δουν να φορέσω γόβα.. δικτυωτό καλτσόν, φούστα και δε συμμαζεύεται.

Κ.Ζ. Και στον εργοδότη μου επειδή τα λέγαμε πιο χύμα το είχα πει. [...] η τελευταία εμπειρία που είχα με πολυεθνική, επειδή ο ιδιοκτήτης πίστευε ότι οι γυναίκες μπορούν να εισχωρήσουν πολύ περισσότερο στο χώρο του εμπορίου, ίσως τις θεωρούσε πιο πανούργες κι αυτά, όλες οι.. όλα τα εργοστάσια τα δικά μας κι όλες οι εταιρείες κεφάλια ήταν οι γυναίκες, δηλ. ξεκινούσαν από ένα σημείο περισσότερο τις κοπέλες προωθούσε και όχι, ξέρεις, με αξιολόγηση το ποια θα κάτσει στα γόνατά του, κατάλαβες; Δηλ. ο τύπος ήταν 60 φεύγα, 70 έρχομαι και είχε αυτή τη γραμμή ρε παιδί μου, ότι ξέρεις κάτι; Ένας άντρας είναι πιο strict ή να στο πω λαϊκιστή πιο μπουνταλάς στο να.. στις αποφάσεις του και στα.. δηλ. δε δούλευε το μυαλό του.. το ίδιο, ίσως.. αυτή την έκφραση χρησιμοποιούσε, ότι είναι πιο πανούργες και πιο αδίστακτες όταν είναι καριερίστες και δεν έχουν το κεφάλι τους αλλού.

Ένα σημαντικό μέρος των λεσβιών προτιμά να μην αποκαλύπτει σε συναδέλφους ή ανωτέρους τη σεξουαλική της ταυτότητα, παρόλο που σε όλους τους άλλους τομείς της ζωής τους μπορεί να έχουν κάνει *come out*. Φαίνεται ότι για κάποιες αυτό το *come out* είναι τόσο δύσκολο όσο για άλλες η αποκάλυψη στους γονείς. Η απόκρυψη της σεξουαλικής ταυτότητας από το εργασιακό περιβάλλον έχει κι αυτή τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της. Είναι βέβαιο ότι κατ' αυτόν τον τρόπο αποφεύγονται όλα τα προαναφερθέντα προβλήματα σχετικά με διακρίσεις και στιγματισμό. Όμως, οι προεκτάσεις του διχασμού ανάμεσα σε ιδιωτική και δημόσια ζωή που επιφέρει η απόκρυψη, είναι συχνά πηγή άγχους και εσωτερικής σύγκρουσης. Ενδεικτικά αναφέρονται μερικές από τις προεκτάσεις της απόκρυψης: δεν μπορούν να πάνε με τη σύντροφό τους σε επαγγελματικές εκδηλώσεις, ούτε να έχουν τη φωτογραφία της στο γραφείο τους όπως οι περισσότεροι ετεροφυλόφιλοι συνάδελφοι, ούτε να δημοσιοποιήσουν και να γιορτάσουν ανοιχτά κάποιο σημαντικό γεγονός (π.χ. επέτειος), ή να μοιραστούν τα συναισθήματά τους για το χωρισμό τους.

Επιπροσθέτως, μελέτες δείχνουν ότι το να παρουσιάζονται και να συμπεριφέρονται ως ετεροφυλόφιλοι-ες στον επαγγελματικό χώρο έχει σημαντική συσχέτιση με κατάθλιψη, εχθρικότητα, άγχος, χαμηλή αυτοεκτίμηση, υψηλά ποσοστά κατάχρησης εθιστικών ουσιών, ασθενή σωματική υγεία και εσωτερικευμένη καταπίεσης (Ettorre, 1980; Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998; Szymanski, Chung & Balsma, 2001).

Έξι από τις συμμετέχουσες (Κ.Δ., Κ.Ζ., Κ.Θ., Κ.Π., Κ.Σ., Κ.Τ.) θεωρούν πολύ πιθανό να υπάρχουν αρνητικές επιπτώσεις αν κάνουν *come out* στον επαγγελματικό τους χώρο, και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι Κ.Δ., Κ.Σ. και Κ.Τ. δεν έχουν προβεί σε μία τέτοια ενέργεια ποτέ μέχρι τη δεδομένη χρονική στιγμή. Η κυρία Ω. επίσης δεν έχει κάνει ποτέ αυτού του είδους *coming out*. Αξιοσημείωτο είναι δε ότι η κυρία Π. δηλώνει ότι αρκετές φορές επέλεξε να μην πει οτιδήποτε γιατί είχε ανάγκη το μισθό, ενώ άλλες φορές που το έκανε δούλευε και αλλού ακριβώς για να μπορεί να είναι ελεύθερη και να μη συμβιβάζεται.

Κ.Τ. *Ούτε η οικογένεια, ούτε η δουλειά [...] Εγώ νιώθω πάρα πολύ ανακουφισμένη αφότου είδα με τα μάτια μου το νόμο. [...] Ε πριν δεν ήμουν ανακουφισμένη.. ένιωθα να τρίζει η καρέκλα μου...[...] Ναι, κυρίως στον εργασιακό χώρο.. χωρίς να σημαίνει ότι είχα κάνει κάτι κι ένιωθα να τρίζει η καρέκλα μου αλλά ξέρεις και με την υπόνοια και μόνο ότι κάτι μπορεί να πουν, ήμουν πιο επιφυλακτική. Τώρα αν θες δε διστάζω να πω και τη γνώμη μου στους συναδέλφους μου όταν ανοίγεται σχετική κουβέντα..*

Κ.Δ. *Θεωρώ ότι στη δουλειά, για να το πω αλλιώς, θα είχα άλλη αντιμετώπιση αν ήξεραν ποιες είναι οι ερωτικές μου επιλογές και άλλη απ' αυτή που έχω τώρα.. που μπορεί να υποθέτουν [...] Υποθέτουν επομένως, γιατί τι πιο φυσικό σ' αυτή την ηλικία ή να έχω παντρευτεί ή να έχω κάποια σχέση. Άρα υποθέτουν. Αν όμως ήξεραν –ναι ρε παιδιά, εγώ έχω αυτή την επιλογή/ δε θα είχα αυτή την αντιμετώπιση.[...] Με το καλημέρα σας.. θα υπήρχε ευθέως η διαφορά στην αντιμετώπιση. Θα υπήρχε ίσως στο ύφος, στα βλέμματα, σε αστεία πίσω απ' την πλάτη σου. Ενδεχομένως.. ενδεχομένως εκεί που θα έπρεπε να υποστηρίζεις τη γνώμη σου για κάποια πράγματα να μην τη λάμβαναν και τόσο στα σοβαρά υπόψη τους. Με κάποιες ατάκες του στυλ τι μιλάς εσύ τώρα.. δε*

νομίζω.. πιστεύω ότι θα άλλαζε η αντιμετώπιση κάπως. Αν το έκανα τώρα, επειδή με έχουν γνωρίσει σαν άνθρωπο.. θα τους κακοφαίνονταν αλλά πιστεύω θα είχα καλύτερη αντιμετώπιση κι όταν λέω καλύτερη.. θα με σεβόντουσαν περισσότερο σαν άνθρωπο, ενώ αν δε με ήξεραν και με το καλημέρα σας μάθαιναν κάποια πράγματα για την ερωτική μου ζωή δε θα με σεβόντουσαν σαν προσωπικότητα, σαν άνθρωπο όπως και δε θα μου έδιναν την ευκαιρία να με μάθουν.[...] Άρα, θα το μοιραστώ με αυτούς που θέλω και όταν βρεθεί η κατάλληλη στιγμή.[...]

Κ.Ω. Δηλ. στη δουλειά, ας πούμε, σε κάποιους συναδέλφους, ειδικά σε δύο που είναι αγόρια, άντρες μου βγαίνει περισσότερο να το πω και σ' αυτούς είναι το πιο πιθανό να το πω, δηλ. το γυροφέρνω το πράγμα, το γυροφέρνω. Είναι θέμα χρόνου νομίζω. Έχει ωριμάσει αρκετά, δηλ. όπου να 'ναι το σύκο θα πέσει. Ναι, κάπως έτσι.

Κ.Σ. [...] είναι δύσκολο για το εργασιακό περιβάλλον, δηλ. εγώ το βλέπω από εκείνη τη γυναίκα στους συναδέλφους κρυβόταν ή είχε επινοήσει έναν..[...] Είναι δύσκολο πιστεύω, είναι δύσκολο. Καταρχήν, και το Σύνταγμα το ίδιο δε σε προστατεύει.[...] Ναι, και για εντελώς τυχαίους λόγους, έτσι; [...] Δούλευα σ' ένα.. ως υπάλληλος γραφείου.[...] Έκανα κάποια τηλεφωνήματα αλλά πρόσεχα να μη φαίνεται το φύλο και αν είναι καθαρά ερωτικό, μιλούσα λες και ήταν κάποια φίλη μου. Ή θα μπορούσε να έρθει και να είναι κάποια φίλη μου.

Κ.Π. Είναι δύσκολο η αλήθεια είναι και είχα την ψώρα μέσα μου όπως προείπα και επίσης είναι αλήθεια ότι σε κάποιες δουλειές δεν το είπα πια, δηλ. ειδικά όταν είχα εξαιρετική ανάγκη από χρήματα δε μιλούσα καθόλου, ας πούμε. Πήγαινα στη δουλειά, καλημέρα, καληνύχτα, τίποτ' άλλο, τίποτα όμως, δηλ. τίποτα, καμία συναναστροφή, τίποτα. Τίποτα γιατί θα έπεφτα μετά στην άλλη σχιζοφρένεια [...] Και η αλήθεια είναι ότι δεν το είπα σε κάποιες δουλειές.[...] Ναι, ανάλογα μάλλον με το πόσο ήμουν εξαρτημένη οικονομικά. [...] από κάποια στιγμή, νομίζω απ' τα 30 και μετά το δήλωνα ανεξαρτήτως.. τελοσπάντων, αποδεχόμενη τις συνέπειες.. ίσως γιατί ήδη από κει είχα μια 5αετία στη

δουλειά, πάντα δηλ. όταν δούλευα είχα 2-3 δουλειές, οπότε δε μ' ένοιαζε δηλ. και να μ' έδιωχνε η μία, θα με κράταγε η άλλη και να μ' έδιωχνε η άλλη, θα είχα βρει μια άλλ..Κατάλαβες, πάντα δικτυωνόμουνα ώστε να.. Να μην είμαι εξαρτημένη από μία θέση εργασίας, ας πούμε, ώστε να μπορώ να είμαι αυτό που είμαι. Μπορεί ν' ακούγεται εγωιστικό ίσως, αλλά έτσι εγώ ένιωθα ότι θέλω να είμαι αυτό που είμαι.[...] Δεν το θεωρώ εγωιστικό γιατί κάποιες άλλες φορές που έχουμε συζητήσει με άλλες και επιστημότισσες και φίλες και.. -καλά κι εσένα ο εγωισμός σου ρε παιδί μου πια/ Δεν είναι θέμα εγωισμού, είναι θέμα ζωής, τι αποφασίζεις να κάνεις στη ζωή σου.

Κ.Ζ. Δηλ. το αν εμένα θα ενοχλεί τον εργοδότη μου το γεγονός ότι είμαι λεσβία και μένω με γυναίκα, που ναι μεν να υπάρχει νόμος ότι θα πρέπει να μου πληρώνει ένα επίδομα παραπάνω θα το κάνει αλλά αυτό δε σημαίνει ότι θα του αρέσει ή ότι θα μ' ανελίζει στην εταιρεία επαγγελματικά επειδή ο νόμος το αναγνωρίζει. Χέ**κε. Αυτός είναι μεγαλωμένος ότι ξέρεις κάτι; άμα έχεις, συγγνώμη που θα το πω, μου**κι πρέπει να βρεις έναν τυπά και να κάνετε παιδάκια για να ζήσετε *happy ever after* ή πρέπει να του κάτσεις.. ή πρέπει να 'σαι πιο υπό, γιατί η φύση σου είναι πάρα πολύ εύθραυστη, κατάλαβες; Δε θα σου δώσει ποτέ ηγεσία, γιατί θα σου 'ρθει περίοδος κι εσύ θα βάλεις τα κλάματα.

Μία παράμετρος που επηρεάζει το αν θα κάνουν *come out* είναι και το είδος του επαγγέλματος, κάτι που στη διεθνή βιβλιογραφία δεν έχει καταγραφεί. Τρεις από τις συμμετέχουσες (Κ.Θ., Κ.Σ. και Κ.Ω.) αναφέρουν ότι για κάποια επαγγέλματα (π.χ. καθηγήτρια, αστυνομικά) η κοινωνία είναι πιο αυστηρή, δεν αφήνει περιθώρια για 'μη-ετεροφυλόφιλο' σεξουαλικό προσανατολισμό και κανένα υπάρχων νομικό πλαίσιο δεν μπορεί να τις προστατεύσει. Οι λεσβίες (και οι γκέι) που ασκούν αυτά τα επαγγέλματα φαίνεται ότι προσαρμόζονται στις κοινωνικές επιταγές απόλυτα και - λαμβάνοντας υπόψη τη βιβλιογραφία για τέτοιες συνθήκες- ενδέχεται να βιώνουν σε υπερβολικό βαθμό εσωτερική σύγκρουση, ενοχές, άγχος αποκάλυψης και γενικά τα περισσότερα από τα συμπτώματα της εσωτερικευμένης καταπίεσης (Szymanski,

Chung & Balsma, 2001). Το φαινόμενο αυτό αποτελεί έκφραση απόλυτης κυριαρχίας της ετεροφυλόφιλης ομάδας επί της μειοψηφικής ομάδας με ομόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό, και από την πλευρά της δεύτερης, έκφραση πλήρης αποδοχής των ορίων που τους έχουν επιβληθεί (Tappan, 2006).

Κ.Θ. *Εξαρτάται που δουλεύεις και πως το βλέπεις και πως το έχεις διαχειριστεί. Ε, υπάρχουν επαγγέλματα τα οποία εξακολουθούν να είναι ευαίσθητα.[...] Ναι, στον δικό μου τον κλάδο δεν υπάρχει θέμα. Αν ήμουν εκπαιδευτικός ενδεχομένως να υπήρχε. Όντως είναι ένα θέμα που ακόμα απασχολεί και πραγματικά δεν καταλαβαίνω γιατί μία λεσβία καθηγήτρια ή δασκάλα θα πρέπει σώνει και καλά να κοιτάζει να αποπλανήσει τις μαθήτριές της.[...] Δεν ξέρω τι γίνεται στα σώματα ασφαλείας. Δεν μιλάνε και δεν έχω συναντήσει εύκολα. Δηλ. πολύ πιο εύκολα έχω συναντήσει μία καθηγήτρια ή έναν καθηγητή ή έναν δάσκαλο που είναι γκέι παρά έναν που είναι συνταγματάρχης ή είναι στην αστυνομία. Δεν ξέρω. Όχι ότι δεν υπάρχουν.. υπάρχουν απλά εκεί πρέπει να κρύβονται... πραγματικά πρέπει να κρύβονται πολύ περισσότερο, είναι τ' ότι διακινδυνεύουν μία καριέρα. Αυτό το καταλαβαίνω. Ότι δεν έχουν εναλλακτική γιατί διακινδυνεύουν μία καριέρα. Μπορεί και να 'χουνε βρει τρόπους να το 'χουνε διαχειριστεί. Υπάρχει κόσμος που δεν ξέρω τι κάνει. Η ένας πολιτικός, να σου πιάσω κι άλλο.. ένας γιατρός; [...] Πρέπει, πρέπει, πρέπει στα σώματα ασφαλείας, στην πολιτική. Επειδή έχει τύχει να συζητήσω με καθηγητές και ειδικά καθηγήτριες ναι ξέρω ζορίζονται, δεν ξέρουν τι να κάνουνε αλλά απ' την άλλη δε θέλουν να χάσουν και τη θέση τους. Τα φασκελοκουκουλώνουν, προσέχουν.*

Κ.Ω. *[...] αν μάθουνε ότι η φίλη μου που ναι καθηγήτρια αν μαθευτεί στο σχολείο, ναι. Ακραία αντίδραση του στύλ μαζεύονται οι γονείς έξω από το σχολείο με μαύρες σημαίες και απαιτούνε να φύγει απ' το σχολείο.*

Κ.Σ. *Ε ναι θα είναι πιο δύσκολο. Θα σου φέρω ένα παράδειγμα, μπορεί ένας καθηγητής αν αντιληφθεί κάτι τέτοιο να σε απομακρύνει απ' τις τάξεις.[...]*

Στην ελληνική πραγματικότητα είναι αρκετά σύνηθες να γίνεται συζήτηση σχετικά με τις λεσβίες ή τους γκέι στο πλαίσιο το συναδελφικό, της παρέας ή το οικογενειακό, που ακόμα και αν αρχίσει με σοβαρό ύφος πάντα θα καταλήξει σε ανέκδοτα με πρωταγωνιστές γκέι, και σπανιότερα λεσβίες. Όταν όμως μία λεσβία είναι παρούσα σε ανάλογη συζήτηση και με τη συγκεκριμένη κατάληξη, ποια στάση επιλέγει; Υπερασπίζεται το δικαίωμα στο σεξουαλικό προσανατολισμό ή αποστασιοποιείται; Σίγουρα σημαντικός παράγοντας για την επιλογή είναι το αν γνωρίζουν οι παρευρισκόμενοι το σεξουαλικό προσανατολισμό της και στην περίπτωση που δεν το γνωρίζουν, αν η ίδια θέλει να αποκαλυφθεί και να το υπερασπιστεί ή να το υπερασπιστεί αποκρύπτοντας το. Από τις συμμετέχουσες, οι κυρίες Δ., Σ. και Τ. επιλέγουν να το υπερασπιστούν ακόμα και αν δεν το γνωρίζουν οι γύρω τους για τις ίδιες. Η κυρία Δ. επισημαίνει ότι αυτού του είδους οι συζητήσεις αποτελούν καλή ευκαιρία για *coming out* και να αλλάξουν οι ετεροσεξιστικές αντιλήψεις.

Κ.Δ. *Σχετικά με αυτό το θέμα, σε συζητήσεις εννοείται ότι υπερασπιζόμουν την ελευθερία επιλογής του κάθε ατόμου. Θεωρώ όμως ότι ίσως θα έπρεπε, ίσως θα ήταν καλή αφορμή, δεν ξέρω αν ήταν.. δεν ξέρω.. σαφώς υπερασπίζομαι τα άτομα της ίδιας κατηγορίας μ' εμένα σε συζητήσεις. Θεωρώ ότι είναι λίγο όμως, ότι δεν αρκεί αυτό όταν δεν εκφράζεσαι να πεις -ρε παιδιά κι εγώ είμαι έτσι. Με κάνετε παρέα. Να λοιπόν ένα άτομο που το ξέρετε καθημερινά. Δεν είναι έτσι όπως τα νομίζετε τα πράγματα./ [...] Κάποιο ανέκδοτο ή κάποιο αστείο.. προέκυψε κάποιο αστείο μεταξύ προϊσταμένων μου κάποια στιγμή που έβγαζα φωτοτυπίες, δεν ήμουν.. δε συμμετείχα.. δε συμμετείχα εγώ οπότε να συμπληρώσω ή να αφαιρέσω κάτι, απλά το άκουσα και δεν είπα τίποτα γιατί δεν ήμουν στη παρέα.. οπότε να κάνω κάποια κίνηση ή να πω κάτι. Θα ήταν εντελώς ξεκάρφωτο να πω το οτιδήποτε.. απλά με ενόχλησε σαν αστείο.*

Κ.Σ. *Ημασταν ένα βράδυ είχαμε βγει παρέα, γνωστοί, γνωστοί γνωστών και άγνωστοι προς εμένα.. και είχε ανοίξει μια κουβέντα για τους ομοφυλόφιλους και για το πως προβάλλονται μέσ' από τις ταινίες.. εξέφρασα μία άποψη χωρίς να πω ανοιχτά ότι είμαι, ότι αν είναι*

δυνατόν το παρουσιάζουν οι ταινίες ότι οι ομοφυλόφιλοι ή πρεζάκια πρέπει να 'ναι ή αποβράσματα της κοινωνίας.[...] ότι οι γυναίκες είναι νταλίκες, έτσι, νταλικέρισες, κτλ και ότι οι άντρες είναι οι κραγμένοι, οι αδερφάρες.. και ότι οι λεσβίες είναι χυδαίες και σου την πέφτουν [...](Ε.Σ. Οι υπόλοιποι περίπου τι στάση είχαν;) Θετική ως προς αυτό. (Ε.Σ. Ως προς αυτό που είπες εσύ;) ναι ναι.. [...](Ε.Σ. Γενικά, στις συζητήσεις παίρνεις θετική στάση παρόλο που αυτό μπορεί να..) Ναι.. γενικά θα 'θελα να μπορούσα να βγω και να πω ότι είμαι in..

Κ.Τ. Τώρα αν θες δε διστάζω να πω και τη γνώμη μου στους συναδέλφους μου όταν ανοίγεται σχετική κουβέντα.. [...] τα 'μαθες, τι έγινε στις ειδήσεις, στην εφημερίδα άκουσες εκείνο δυο λεσβίες εκείνο, δυο ομοφυλόφιλοι.. [...] εξαρτάται ποιος το λέει αυτό το πράγμα.. αν το πει κάποιος κατ' εμέ άγνωστος, δε θα κάτσω ν' ασχοληθώ.. αν το πει άτομο που εκτιμώ όμως, θα κάνω μια κουβέντα μαζί του.. θα προσπαθήσω όταν βρεθεί η κατάλληλη ευκαιρία ή θα τη δημιουργήσω εγώ ώστε να του πω δεν είναι ακριβώς έτσι τα πράγματα όπως τα λες..[...] κι αν ξέρω για παράδειγμα ότι ο άλλος είναι γρόνθος, δε θα ασχοληθώ μαζί του..

Η κυρία Θ. δεν προσπαθεί καθόλου να κρύψει τη σεξουαλική της ταυτότητα και σχεδόν όλοι με τους οποίους συναναστρέφεται έχουν γνώση ως προς αυτό, και φαίνεται ότι τη σέβονται και αποφεύγουν να αναφέρουν προσβλητικά ανέκδοτα. Αρκετές είναι οι φορές που με αφορμή την παρουσία της και την άνεσή της να μιλάει γι' αυτό, εκφράζουν απορίες για πτυχές της καθημερινότητας των λεσβιών, όπως για τη σεξουαλική επαφή.

Κ.Θ. Κοίταξε, ανέκδοτα όταν είμαι εγώ μπροστά.. αποφεύγονται ή και να ειπωθεί κάτι αμέσως, αμέσως λένε συγγνώμη, με κοιτάνε και λένε συγγνώμη.[...] Ναι, -γαμώτο ναι είσαι κι εσύ εδώ, ρε παιδί μου. Συγγνώμη./ Εγώ συνήθως γελάω με τέτοια ανέκδοτα γιατί έχω ακούσει όλων των ειδών τα ανέκδοτα [...] Το ότι ο κόσμος γύρω μου έχει απορίες και κατά καιρούς έρχονται και λένε – μα πως αυτό και πως

εκείνο;/ για πράγματα, σου μιλάω, για πάρα πολύ απλά.. [...] Όπως –μα τι κάνουνε δύο γυναίκες; [...] Δηλ. οι γυναίκες τα πάνε μία χαρά, έχουνε μάθει πια. –γιατί;/ -γιατί έχουν μυαλό και χρησιμοποιούν τη φαντασία τους ενώ εσείς δεν τη χρησιμοποιείτε τη φαντασία σας./ να πέφτει γέλιο τώρα εκεί πέρα. Αλλά ρωτάνε, ο κόσμος πραγματικά έχει απορίες, οι οποίες δεν του έχουν λυθεί, δεν έχει κοιτάξει να τις λύσει και όταν βρίσκουνε το γκέι στην παρέα κι έχουμε όρεξη να μας λύσει τις απορίες μας.. αρχίζουμε να.. ναι, ναι μα όντως έτσι γίνεται, του πετάμε ό,τι μας έρθει και να βρεθεί στη.. Να τ' απαντήσεις, να τους καλύψεις.. και να σου πούνε πάμε τώρα στην επόμενη ερώτηση και κάπου θα πέσει και το ανέκδοτο και θα γελάμε. Θα πούνε –ωχ, συγγνώμη είσαι κι εσύ εδώ.[...]

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι για την θετική προσαρμογή στο *coming out* και στις επιπτώσεις του -ανεξάρτητα από τους δέκτες- έχουν καταγραφεί μία σειρά βοηθητικών παραγόντων. Αναλυτικότερα, για τη θετική ψυχολογική και κοινωνική προσαρμογή είναι σημαντικό η λεσβία να:

- Έχει χαμηλό επίπεδο εσωτερίκευσης των αρνητικών στερεοτύπων για τον λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό και να απορρίψει εντελώς της ιδέα ότι η ομόφυλη ερωτική έλξη είναι ‘ασθένεια’.
- Αντιλα τα πλεονεκτήματα του σεξουαλικού προσανατολισμού.
- Αποδέχεται πλήρως το σεξουαλικό της προσανατολισμό (συναισθήματα, σκέψεις) και να μην προσπαθεί να τον αλλάξει.
- Συμμετέχει και να ενσωματωθεί στην λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλοφιλική κοινότητα, ή/και να συναναστρέφεται στενά με άλλα άτομα από την κοινότητα.
- Έχει υποστηρικτικό δίκτυο που να αποτελείται από γκέι, λεσβίες ή/και αμφιφυλόφιλες-ους.

(Hunter, Shannon, Knox & Martin, 1998)

Εν κατακλείδι, το *coming out* σε όλα τα επίπεδα (οικογενειακό, φιλικό, επαγγελματικό) είναι καθοριστικής σημασίας για την αποδοχή του εαυτού, τον

περιορισμό των συμπτωμάτων εσωτερικευμένης καταπίεσης και στη διαμόρφωση θετικής λεσβιακής ταυτότητας. Όμως, στην ετεροσεξιστική ελληνική κοινωνία υπάρχουν αρκετοί παράγοντες που δυσκολεύουν την πραγματοποίησή του και με πολύ σοβαρές εν δυνάμει συνέπειες ψυχολογικές και κοινωνικές. Οι συμμετέχουσες περιέγραψαν ένα εύρος στα επίπεδα που έχουν κάνει *coming out*, και κάποιες παρουσίασαν ενδείξεις εσωτερικευμένης καταπίεσης.

ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΤΙΓΜΑΤΟΣ

και

ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, το στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας που επιβαρύνει την ψυχοκοινωνική κατάσταση των λεσβίων υποδιαιρείται στην αντίληψη κοινωνικού στίγματος, την εσωτερικευμένη καταπίεση και την πραγματική αντιμετώπιση διάκρισης και βίας (θυματοποίηση). Οι Szymanski και Chung δεν έχουν συμπεριλάβει στην κλίμακα Lesbian Internalized Homophobia Scale (LIHS) την αντίληψη κοινωνικού στίγματος και τη θυματοποίηση. Εντούτοις, στην παρούσα έρευνα κρίθηκε απαραίτητο να διερευνηθεί η ύπαρξη κοινωνικού στίγματος, όπως και θυματοποίησης.

Αμφότεροι αυτοί οι τύποι στρες μαζί με την εσωτερικευμένη καταπίεση συνιστούν ένα φαύλο κύκλο όπου ο ένας επηρεάζει και διαμορφώνει τον άλλο. Η λεσβία αντιλαμβάνεται ότι κοινωνικά ανήκει σε μία μειοψηφία μη αποδεκτή από την πλειοψηφία, όπου αν δε συμβιβαστεί με αυτό και δε βρει τρόπους να ενσωματωθεί απόλυτα στο ευρύτερο σύνολο θα βιώνει την προκατάληψη και τις διακρίσεις (θυματοποίηση) συχνά και πολύ έντονα (αντίληψη κοινωνικού στίγματος) και με δυσάρεστες ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις. Ως εκ τούτου, δημιουργεί προστατευτικούς τρόπους ενσωμάτωσης (π.χ. ετεροφυλοφιλικό προφίλ στη δουλειά) μειώνοντας έτσι και την πιθανότητα να γίνει δέκτης διακρίσεων και προκατάληψης (αντίληψη κοινωνικού στίγματος). Όμως, το να συμπεριφέρεται συνεχώς προστατευτικά υπό το

φόβο της θυματοποίησης σημαίνει ότι περιορίζει τον εαυτό της, τις ανάγκες και τα θέλω της, και έχει σοβαρές επιπτώσεις και προεκτάσεις στην ψυχική και σωματική της υγεία (εσωτερικευμένη καταπίεση). Σε γενικές γραμμές, αυτοί οι τρεις τύποι στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας έχουν συνδεθεί με προβλήματα ψυχικής υγείας όπως ενοχές, σεξουαλικής λειτουργίας, αυτοκτονικές τάσεις, κατάθλιψη, ψυχοσωματικής φύσης (π.χ. διαταραχές ύπνου, διάρροια, διατροφής, πονοκεφάλους) και επιδείνωση των διαπροσωπικών σχέσεων.

Είναι σημαντικό λοιπόν να δούμε αν οι συμμετέχουσες θεωρούν πιθανό να βιώσουν διακρίσεις και προκατάληψη (αντίληψη κοινωνικού στίγματος), αν λειτουργούν προστατευτικά για προληπτικούς λόγους (αντίληψη κοινωνικού στίγματος) ή επειδή έχουν εμπειρία θυματοποίησης και δεν επιθυμούν να επαναληφθεί (θυματοποίηση), και αν υπάρχουν εκφράσεις εσωτερικευμένης καταπίεσης λόγω του κοινωνικού στίγματος ή/και της θυματοποίησης. Επίσης, θα περιγραφούν οι διάφορες εκδηλώσεις ετεροσεξισμού στην ελληνική κοινωνία ως προς τις λεσβίες, αλλά και συγκριτικά με τους γκέι, όπως τις έχουν βιώσει οι συμμετέχουσες.

I. Αντίληψη Κοινωνικού Στίγματος

Η αντίληψη κοινωνικού στίγματος αφορά τις προσδοκίες του ίδιου του ατόμου ότι θα βιώσει προκατάληψη και διάκριση και συχνά το οδηγεί στην αποφυγή συμπεριφορών και συναναστροφών υπό τις οποίες ενδέχεται να επαληθευτούν αυτές οι προσδοκίες. Αυτό το θέμα προσεγγίστηκε μέσα από τις εξής ερωτήσεις: «τι σημαίνει για σένα το να είσαι λεσβία στην ελληνική κοινωνία» και «ποια πιστεύεις ότι είναι η στάση της ελληνικής κοινωνίας για τον λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό».

Για τις κυρίες Δ., Θ., και Φ. το να είναι λεσβίες στην ελληνική κοινωνία σημαίνει ότι είναι δέκτες στίγματος. Η Κ.Δ. δίνει έμφαση στις επιπτώσεις αυτού του στίγματος όσον αφορά τη στέρηση δικαιωμάτων και τους καθημερινούς περιορισμούς που συνεπάγεται αυτό το στίγμα. Η Κ.Θ. επισημαίνει ιδιαίτερα την ανάγκη για εξάλειψη του στίγματος, ενώ η Κ.Φ. τον καθοριστικό ρόλο της Εκκλησίας στη διατήρηση αυτού του στίγματος.

Κ.Δ. Στην κοινωνία που ζούμε κι έτσι όπως έχουν τα πράγματα μού στερεί κάποια δικαιώματα, κάποια δικαιώματα που εάν είχα σχέση με κάποιο άτομο του άλλου φύλου θα μπορούσα να τα χαρώ χωρίς κανένα πρόβλημα. Μου στέρησε ευτυχισμένες γιορτές γιατί ήμουν πάντα στο δίλημμα αν στις γιορτές θα πάω στους γονείς μου και να κάνουμε όλοι μαζί οικογένεια με την αδερφή μου, τ' ανίψια, κτλ. ή αν θα μείνω να κάνω με τη φίλη μου. Όπου ό,τι και να επέλεγα πάντα κάτι θα έλειπε, δηλ. πάντα υπήρχε ένα έλλειμμα. Μου στέρησε το να χαρώ και να ζήσω καλύτερα τα χρόνια που ήμουν με τη φίλη μου γιατί δεν μπορέσαμε να ζήσουμε αυτό που μας συνέβαινε. Θέσαμε πολλούς περιορισμούς και δεν κάναμε την επανάστασή μας όταν θα έπρεπε να διεκδικήσουμε τα αυτονόητα δικαιώματά μας και αυτό είχε ένα κόστος. Δηλ. το ότι δεν είμαστε μαζί τώρα, δεν είναι μόνο ότι.. δεν είναι μόνο θέμα χαρακτήρων είναι ότι δεν κάναμε και κάποια πράγματα όπως θα έπρεπε να γίνουν στον καιρό τους. Δεν μ' ενοχλεί. Δεν μ' ενοχλεί. Απλά μου στερεί.. μου στερεί κάποια πράγματα.[...] Μου στερεί.. μπορεί να το στερώ κι εγώ απ' τον εαυτό μου έτσι όπως μεγάλωσα. Δεν είναι.. δεν ξέρω αν φταίει η κοινωνία που μου τα στερεί ή αν εγώ πλέον τα υιοθέτησα και τα στερώ εγώ απ' τον εαυτό μου.[...] Θεωρώ ότι αν ζούσα σε κάποια άλλη χώρα.. θα βίωνα αυτά που συμβαίνουν πιο ελεύθερα.

Κ.Θ. Μάλλον η ελληνική κοινωνία θα πρέπει ν' αρχίσει να λέει, ν' αναρωτιέται -α! Έχουμε κι άλλου είδους σεξουαλικότητες βρε παιδί μου. Μήπως τελικά να είμαστε πιο ελαστικοί και να μην είμαστε έτσι με παρωπίδες. Γιατί έτσι κι αλλιώς υπάρχουνε που υπάρχουνε ας το παραδεχτούμε ότι υπάρχουνε [...] Στο κάτω-κάτω τι πάμε να κάνουμε; Να καναλιζάρουμε την ανθρώπινη σεξουαλικότητα; Μα δεν καναλιζάρεται. [...] Ας το δούμε, να το παραδεχτούμε και ας πάψουμε πλέον να ασχολούμαστε με το τι κάνει ο καθένας στο κρεβάτι του, γιατί το τι κάνει ο καθένας στο κρεβάτι του είναι μια πάρα πολύ μικρή δραστηριότητα της ζωής του, σημαντική μεν αλλά μικρή αν σκεφτείς πόσους άλλους χρόνους τρώμε για άλλα πράγματα. Και εν πάση περιπτώσει ας δεχόμαστε τους διπλανούς και τις διπλανές μας έτσι όπως

είναι κι όχι έτσι όπως θα θέλαμε να είναι. Αυτό ακούγεται και λίγο χριστιανικό αλλά δεν είναι καθόλου, δεν πάει έτσι.

Κ.Φ. Σημαίνει πολλά. Περισσότερα αρνητικά. Στην ελληνική κοινωνία το αν είσαι λεσβία είναι χειρότερο απ' το να είσαι άθεη και δεν είναι τυχαίος ο συσχετισμός γιατί εκεί είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα. Μια θρησκεία που πιστεύει ότι κουμαντάρει, που όντως κουμαντάρει, το ελληνικό κράτος, και είναι πάνω απ' το Σύνταγμα και που πιστεύει ότι μπορεί να ορίζει τα πάντα ακόμα και τον επιστημονικό σκοταδισμό και τα πάντα.

Οι κυρίες Σ. και Π. δίνουν την πολιτική οπτική του θέματος, καθώς αναφέρουν ότι το να είναι λεσβίες στην ελληνική κοινωνία σημαίνει ότι πρέπει να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους και την ισότιμη θέση τους.

Κ.Σ. Σημαίνει για μένα ότι χρειάζεται.. χρειάζεται δουλειά από μας τις ίδιες για ν' αλλάξει η κοινωνία και ο τρόπος που μας βλέπει η κοινωνία.

Κ.Π. Ναι, τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο. Απλώς με κάνει η ελληνική κοινωνία πιο μάχιμη. Αυτό.

Η κυρία Ω. θεωρεί ότι δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτό, γιατί δεν έχει έκδηλη λεσβιακή ταυτότητα προς την κοινωνία, άρα δε σημαίνει γι' αυτή κάτι διαφορετικό. Η κυρία Ω. έχει επιλέξει να ενσωματωθεί απόλυτα δημιουργώντας ετεροφυλοφιλική κοινωνική ταυτότητα, κάτι που ενδέχεται να είναι προέκταση της αντίληψης κοινωνικού στίγματος.

Κ.Ω. Ναι, εξαρτάται πάλι. Ας πούμε, δεν ξέρω αν το 'ξεραν όλοι τι θα σήμαινε. Τίποτα. Νομίζω ότι στη δική μου την περίπτωση, ας πούμε, περισσότερο οι άνθρωποι με κρίνουν για άλλα χαρακτηριστικά μου, άλλες ιδιότητές μου παρά για τη σεξουαλικότητά μου που δεν την ξέρουν και πολύ πολύ κιόλας. Εντάξει με κρίνουν γιατί είμαι καλή στη δουλειά μου, γιατί είμαι καλό παιδί όπως λένε κι ότι έχω καλό χιούμορ, για

τέτοια πράγματα.. Δεν μπορώ να σου πω τι σημαίνει γιατί δεν είμαι.. ίσως αυτό μπορούν να στο απαντήσουν οι γυναίκες οι οποίες είναι πιο out, κατάλαβες; Δηλ. εγώ είμαι ακόμα μέσα in the closet, οπότε είναι δύσκολο να σου πω.[...] Δεν έχω.. γιατί δεν έχω, ξέρεις, δε με αντιμετωπίζουν ως γκέι γυναίκα αυτό τον καιρό, κατάλαβες; Εκτός από τους φίλους μου τους πολύ κολλητούς που το ξέρουν που με αντιμετωπίζουν πολύ φυσιολογικά και για τον κολλητό μου που σου 'πα τον κουμπάρο μου, αλλά δεν μπορώ να σου πω γιατί στην ουσία δεν είμαι out, οπότε δε δικαιούμαι, δεν νομιμοποιούμαι να πω γι' αυτό το πράγμα.

Η ελληνική κοινωνία εμφανίζεται να στιγματίζει το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό μ' ένα μοναδικό τρόπο για τα βιβλιογραφικά δεδομένα. Καταρχήν, οι συμμετέχουσες αναφέρουν ότι η ελληνική κοινωνία θεωρεί ανύπαρκτο τον εν λόγω σεξουαλικό προσανατολισμό, λόγω του οικογενειοκεντρικού της χαρακτήρα και κατ' επέκταση θεωρεί ότι η δημιουργία οικογένειας είναι ο απώτερος στόχος της ζωής για κάθε γυναίκα και κάθε άντρα.

Κ.Τ. [...] στις γυναίκες δεν βλέπουν καν ότι υπάρχει γυναικεία ομοφυλοφιλία, δεν υπάρχουμε καν εμείς.

Κ.Θ. Κοίταξε, εξακολουθεί ακόμα η ελληνική κοινωνία να λέει ότι δεν υπάρχουν.

Κ.Δ. Για τις γυναίκες θεωρώ ότι τις αντιμετωπίζει σα να μην υπάρχουν, σα να μην υπάρχει η γυναικεία ομοφυλοφιλία.[...] Για τις γυναίκες συμπεριφέρεται σαν να μην υπάρχουν. Ίσως είναι πιο δυσδιάκριτη η παρουσία τους. Ίσως οι γυναίκες μπορούν να περνάνε πιο απαρατήρητες ενώ σε κάποιους άντρες είναι πολύ πιο ορατό ενδεχομένως, δεν ξέρω. Ή δε θέλει να το σκεφτεί καθόλου η κοινωνία σαν ενδεχόμενο. Δεν ξέρω.

Κ.Π. [...] η Ελλάδα ακόμα να τυρβάξει ότι δεν υπάρχουν λεσβίες και δεν είναι έτοιμη η κοινωνία

Επίσης, οι κυρίες Ζ., Δ., Θ. και Σ. επισημαίνουν πως για την Ελληνίδα δε νοείται να μη θέλει να παντρευτεί και να γεννήσει τα δικά της παιδιά, κι αυτό είναι τόσο άρρηκτα συνδεδεμένο με τη γυναίκα που αυτόματα ο λεσβιασμός οδηγείται στην ανυπαρξία. Όταν γίνεται αντιληπτή η ύπαρξή του, δικαιολογείται ως αντίδραση στην απόρριψη των ανδρών. Επιπλέον, στην περίπτωση που τεθεί θέμα μητρότητας των λεσβιών, η ελληνική κοινωνία σοκάρεται και είναι κάθετα αντίθετη.

Κ.Ζ. Δηλ. σε κρούσματα που έρχονται και μου την πέφτουν πιο χοντρά και πιο επίμονα και είμαι στη φάση –ξέρεις κάτι ρε φίλε; Να σου πω κάτι για να σου γλιτώσω χρόνο, χρήμα και μια επερχόμενη ξεφτίλα; Δε θα συμβεί never ever ποτέ./ - Μα γιατί; Δεν είμαι καλός; Δεν είμαι χρυσός; Δε σ' αρέσω;/ - Όχι δεν είναι αυτό. Θα ήθελα πάρα πολύ να σ' εξυπηρετήσω αλλά μ' αρέσουν τα κοριτσάκια./ -Πλάκα κάνεις;/ -Όχι, ρε παιδί μου, δεν κάνω πλάκα./ -Πλάκα κάνεις;! Ε καλά κάποια στιγμή εσύ δε θες να παντρευτείς να κάνεις παιδιά;/ -Ναι, μπορεί να παντρευτώ αλλά θα παντρευτώ με γυναίκα./ -Και πως θα κάνετε παιδιά;/ -Με τον κλασικό τρόπο./ -Δηλ. τι; Μπορείτε να αφήσετε η μία την άλλη έγκυο;/ -όχι ρε παιδιά αλλά γι' αυτό υπάρχουν και οι τράπεζες σπέρματος, υπάρχει κι ένας φίλος σου που θέλει να κάνει το ψυχικό και να σου δώσει αυτός αυτό που εσένα σου λείπει όσον αφορά την αναπαραγωγή του είδους./ - Ε και τι; Τι σημαίνει αυτό; Πως θα το μεγαλώσεις το παιδί σου;/ Δηλ. δεν το τρώνε ιδιαίτερα αλλά δεν θεωρώ ότι δηλώνουν απέχθεια πάνω στην πράξη, αλλά το αντιμετωπίζουν σαν ανεμοβλογιά. [...] Θα περάσει. Θα πάρεις τα σωστά φάρμακα και θα περάσει [...] Η ότι πιστεύουν ότι η προτίμησή σου στις γυναίκες έγκειται στο ότι υπάρχει κάποιος στη ζωή σου που σε πλήγωσε θανάσιμα.. το οποίο το θεωρώ πάρα πολύ χαζό γιατί οι άντρες για μένα δεν είχαν βαθμό δυσκολίας [...]

Κ.Δ. [...] θεωρούν ότι όσες είναι ομοφυλόφιλες δεν είναι ωραίες άρα επειδή δεν αρέσουν στους άντρες, άρα γι' αυτό καταλήγουν κάπως έτσι [...] εντάξει αυτό είναι για να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα στο μυαλό κάποιων. Δεν μπορούν να βρουν μια ερμηνεία, δεν μπορούν να δεχθούν ότι έχω επιλογές αλλά προτιμώ τη συγκεκριμένη. Άρα, πρέπει να δώσουν μια εξήγηση γιατί συμβαίνει αυτό. Συμβαίνει γιατί απογοητεύτηκε απ'

τους άντρες ή γιατί την εξαπάτησαν ή την πλήγωσαν ή δεν αρέσει στους άντρες, ή το ένα ή το άλλο. Αυτά τα δύο συνήθως. [...] Δε νομίζω ότι ισχύει αυτό όμως. Δεν ισχύει. Υπάρχουν πολλές γυναίκες οι οποίες είναι πολύ ωραίες που κάλλιστα θα μπορούσαν να έχουν όποιον άντρα θέλουν. Επίσης, δεν μπορείς να κάνεις έρωτα με κάποιο άτομο του ίδιου φύλου επειδή έχεις απογοητευτεί απ' τους άντρες. Δεν έχει καμία σχέση το ένα με το άλλο. Ακόμα κι αν αποπειραθείς κάτι τέτοιο, είναι κάτι που δε θα σε κρατήσει αν δε σε εκφράζει ή δεν σε καλύπτει.

Κ.Σ. Είναι και οι νόμοι της φύσης. Η φύση ορίζει γυναίκα-άντρα για την αναπαραγωγή, κι εγώ έρχομαι να σου πω αυτό που είχε πει ο Βαλιανάτος όμως. -Είναι παρά φύση, του λέει, γιατί η φύση ορίζει ότι η γυναίκα βρίσκεται με τον άντρα για να αναπαραχθούν./ -Αν είναι έτσι, λέει, τότε κάθε φορά που εσείς συνουσιάζεστε με τη γυναίκα σας και δεν έχετε σκοπό την αναπαραγωγή είστε παρά φύση./ Έτσι δεν είναι;

Κ.Θ. [...] προτιμά να κάνει τα στραβά μάτια ειδικά άμα η λεσβία αποφασίσει να γίνεται και μητέρα, παθαίνει σοκ, εκεί είναι που παθαίνει σοκ. [...] αρχίζουν αμέσως, αμέσως τα γλαφυρά –και τι πρότυπα θα έχει αυτό το παιδί; Ναι! [...] Τι πρότυπα θα έχει αυτό το παιδί; Μα το παιδί δε θα ζήσει απομονωμένο σε μία βουνοπλαγιά με τη μαμά του και την καλή της να μη βλέπει τίποτ' άλλο. [...] αν είναι θέμα παιδιού ακόμα δυσκολεύεται η ελληνική κοινωνία να δεχτεί ότι και μία λεσβία μπορεί να είναι μία θαυμάσια μητέρα και μάλιστα μπορώ να σου πω ότι ξεχνάει τα ανομολόγητα που γίνονται σε άλλες οικογένειες, ξαφνικά δεν υπάρχουνε όχι ότι τα σκέφτεται και την προβληματίζει. Εξακολουθεί να είναι ένα θέμα ταμπού η.. τα ανομολόγητα που μπορεί να γίνουν σε μια οικογένεια όπου είναι πατέρας, μητέρα και τα παιδιά. Κωφαίνει, όσο μπορεί κωφαίνει. Φαντάσου ότι τώρα τους καταρρίπτεις όλα αυτά τα πρότυπα, τους ρόλους, τα στερεότυπα [...] Κάποια στιγμή θα τα δεχτεί αναγκαστικά θα τα δεχτεί γιατί κάθε κοινωνία εξελίσσεται Κάποια στιγμή θα τα δεχτεί. Τώρα πότε θα τα δεχτεί.. όταν αποφασίσουν πια όλες οι λεσβίες που έχουνε γίνει μητέρες και έχουνε παιδιά σε διάφορες ηλικίες μα τ' αποκτήσανε μέσα από ένα ετερόφυλο γάμο, μα τ'

αποκτήσανε μετά, μα όπως στο καλό αποκτηθήκανε να βγουν και να πουν είμαστε κι εμείς εδώ και μη μας αμφισβητείτε γιατί θα σας πάρει ο διάολος τον πατέρα και τη μάνα.

Η Εκκλησία και ο χριστιανισμός γενικότερα -που είναι η κυρίαρχη θρησκεία στην Ελλάδα- ενισχύουν τον οικογενειοκεντρικό χαρακτήρα της κοινωνίας και τη σημαντικότητα της αναπαραγωγής, και διαιωνίζουν το στιγματισμό των λεσβιών (και των γκέι) με την απορριπτική θέση που εκφράζουν οι εκπρόσωποί του.

Κ.Φ. Χειρότερο κομμάτι στην Ελλάδα είναι η θρησκεία, γιατί όλα τα άλλα που είναι ένα σημαντικό επίσης είναι η εκπαίδευση το κόβει η ίδια.[...] Η Εκκλησία, η αυτό-ονομαζόμενη Εκκλησία βγαίνει και δίνει τους αφορισμούς της από καθ' έδρας ότι ας πούμε η ομοφυλοφιλία είναι κουσούρι κι όλος ο κόσμος το καταπίνει αμάσητο, η πλειοψηφία των απληροφόρητων που τους κρατάει η ίδια η Εκκλησία απληροφόρητους.

Κ.Π. Γιατί υπάρχει η Εκκλησία όπως προείπα, υπάρχει η πολιτική με την ευρύτερη της έννοια όχι την κλειστά κομματική που λέει ότι αν απελευθερωθούν οι γκέι κι οι λεσβίες κι οι αμφί κι οι τρανς κι οι εκδιδόμενες και όλο τελοσπάντων το κομμάτι που αφορά τη σεξουαλικότητα θα καταστραφεί η οικογένεια. Και τι είναι η οικογένεια τελικά; Ένα μύθος και μισός και κανείς δεν ανταποκρίνεται σε αυτό που εκείνοι προβάλλουν ως πρότυπο οικογενειακό, όταν το 80% με επίσημο στατιστικό γυναίκες και άντρες παντρεμένοι έχουν τουλάχιστον μια παράλληλη σχέση εκτός από τον και την σύζυγο [...] εγώ προσωπικά πιστεύω ότι απλώς υπάρχει ένα πολιτικό συμφέρον στο ότι δεν θέλουν να δώσουν δικαιώματα στις λεσβίες, τους γκέι, τις αμφί και τους τρανς και τις τρανς. Και αυτό γιατί θα σημαίνει και όπως εκείνοι το αντιλαμβάνονται γιατί αυτό είναι το κακό, ως μία παράλυση του κράτους και όλων των ιδεολογημάτων γύρω από την πατρίδα, τη θρησκεία και την οικογένεια και ό,τι συμβολίζει για την καθεμία και τον καθένα, κατά συνέπεια δεν θέλουν.. Άρα, είναι ένα ολόκληρο σύστημα που δεν θέλει ν' αλλάξει γιατί; Γιατί θεωρεί ότι θα καταρρεύσει ας

*πούμε.[...] βγαίνουν οι παπάδες κι οι διάφοροι και ευτυχώς λιγοστοί από την κοινωνία και λένε ότι.. θα καεί ,ας πούμε, η ελληνική οικογένεια άμα παντρευτούν οι γκέι κι οι λεσβίες αλλά δεν έχουν πραγματικά λόγο να το λένε αυτό γιατί δε θα εμποδιστεί η υπόλοιπη.. δηλ. άμα η ετερό θέλει να κάνει οικογένεια, δε θα την εμποδίσω εγώ.
[...]*

Επιπροσθέτως, οι κυρίες Γ., Ζ., Δ., Σ., Π. και Ω επισημαίνουν μία άλλη πεποίθηση που επικρατεί: ότι η γυναικεία σεξουαλικότητα υπάρχει μόνο μέσα από το ανδρικό σώμα.. Έτσι, αρκετές φορές έχουν δεχτεί προτάσεις από άνδρες είτε για σεξουαλική συνεύρεση μαζί με τη σύντροφό τους -να συμμετέχουν δηλαδή και οι τρεις-, είτε για να βιώσουν την απόλυτη σεξουαλική ικανοποίηση, που μόνο ένας άνδρας μπορεί να προσφέρει.

Κ.Τ. [...] τη γυναικεία ομοφυλοφιλία τη δέχονται στο κρεβάτι όταν είναι να τους συμφέρι ή να τους εξυπηρετήσει σε κάτι, έτσι ναι, το γουστάρουν και το θέλουν.

*Κ.Ζ. Υπάρχει η κατηγορία που το βλέπει σαν προκαταρκτικό για να τον καν**σει περισσότερο, λες και άλλο τρόπο δεν είχες παρά να έχεις μία γκόμενα μπροστά να τη φιλάς.[...] Ότι το κάνεις γι' αυτόν. Υπάρχουν αυτοί που το βλέπουν σαν φορ πλέι κι ότι θα φάει κι αυτός απ' την πίτα.[...] όλοι θυμούνται να σου πουν μια ιστορία για κάποια λεσβία που γνωρίσανε, που μετά έγινε.. μετά αφού τους πή**ξε έγινε στρέιτ και δεν ήθελε ξανά ποτέ να πάει ποτέ με γυναίκα [...]*

Κ.Δ. Υπάρχει μόνο σε κάποιες ερωτικές ταινίες που πωλούνται στα βιντεοκλάμπ και δεν ξέρω 'γω τι και είναι ανεκτή μέχρι εκείνου του σημείου που αποβλέπει στο να προκαλέσει τον άντρα, μέχρι εκείνο το σημείο. Ίσως έχουν εξοικειωθεί και μ' αυτό σαν εικόνα, άρα το αποδέχονται, δεν το θεωρούν καν ομοφυλοφιλία γυναικεία.

Κ.Σ. [...] άλλοι που μου λένε ότι οι γυναίκες είναι κάτι το ερεθιστικό, άμα δεις δυο άντρες αηδία. Εκπέμπουν και μια φαντασίωση [...]

Κ.Π. [...] υπάρχει και μια ηδονοβλεπτική ματιά στην ερωτική περίπτωση ανάμεσα σε δύο γυναίκες. Και υπάρχει μια φαντασίωση ,ας πούμε... έτσι ανδρική η οποία βάση των στατιστικών προέχει, δηλ. το πρώτο πράγμα που λένε σε φαντασίωση οι άντρες συνήθως είναι είτε να πάνε με δύο γυναίκες ταυτόχρονα και άμα είναι και λεσβίες ακόμα καλύτερα.[...] στο παρελθόν άνδρες που ήξεραν ή έβλεπαν ότι είμαι λεσβία πολλές φορές μου πρότειναν χρήματα να μου δώσουν για να με παρακολουθήσουν να βρίσκομαι με την όποια φίλη μου, χωρίς απαραίτητα να συμμετέχουν. Αν συμμετείχαν το ποσό ανέβαινε, αν υπήρχε δηλ. μια πρόταση να πάμε παρεούλα το ποσό ανέβαινε ,ας πούμε. Κι αυτό είναι μια βία.

Κ.Ω. Ίσως, δεν μπορούν να καταλάβουν.. δεν μπορούν να καταλάβουν ακριβώς και τι γίνεται. Ίσως θεωρούν ότι.. ε δεν μπορούν να γίνουν και πολλά, ε τι να κάνουν τώρα δύο γυναίκες. Δεν είναι και πολύ.. δεν το συναντάνε και πολύ, δεν το βλέπουνε, έτσι; Κακά τα ψέματα πάντα παίζει αυτό στις ερωτικές φαντασιώσεις των αντρών, δηλ. δεν έχω γνωρίσει άντρα που να μη λέει - φέρε και τη φίλη σου./ Πάντα παίζει, δηλ. και παίζει σε μια παραλλαγή, σαν ένα παιχνίδι ερωτικό περισσότερο. Το βασικό για μένα είναι ότι οι περισσότεροι δεν μπορούν να φανταστούν τι γίνεται, δηλ. θεωρούν ότι είναι κάτι.. μια ημι-σεξ κατάσταση; Είναι κάτι

Η γυναίκα στην ελληνική κοινωνία θεωρείται εκ φύσεως πιο συναισθηματική και διαχυτική στη συμπεριφορά της και γι' αυτό της επιτρέπεται να συνάπτει στενές φιλικές σχέσεις με άλλες γυναίκες, οι οποίες να χαρακτηρίζονται από τρυφερότητα και αγάπη. Αυτή η αγάπη όμως ποτέ δεν πρέπει να μεταβάλλεται σε ερωτική.

Κ.Ω. [...] στην Ελλάδα έχουμε και μία γλώσσα σώματος λίγο περίεργη, δηλ. το να βγω με κάποιον αγκαζέ δεν είναι ντε και καλά κακό, έτσι; και δυο φίλοι μπορούν να 'ναι αγκαλιά και χεράκι-χεράκι. Ειδικά τα μικρότερα

κορίτσια απ' ό,τι βλέπω στο σχολείο περπατάνε χεράκι-χεράκι χωρίς να 'χουν.. φίλες, απλά.

Κ.Π. Το χέρι ή η αγκαλιά, όχι τόσο γιατί.. πώς να στο πω; είναι και σύνηθες μεταξύ των γυναικών να έχουν μία τρυφερότητα είτε είναι ξαδέρφες είτε είναι φίλες μπορούν και να περπατάνε ,ας πούμε, αγκαζέ. Αλλά αν το πιάσιμο του χεριού είναι τέτοιο αυτό που σου δείχνω... ανάμεσα δηλ. στα χέρια, δεν είναι τόσο συνηθισμένο και άρα αυτό μπορεί να τους προϊδεάσει στο ότι είσαι λεσβία κι εκεί μπορεί να υπάρχει και κάποια αντίδραση [...]

Κ.Ζ. [...] ξέρεις και στην Ελλάδα το βλέπουν λίγο πιο light ανάμεσα στα κοριτσάκια. [...] Δηλ. το να πάρω εγώ μια κοπελίτσα να κυκλοφορώ χέρι-χέρι στην ηλικία των 17 χρονών είναι κάτι που ο άλλος το τρώει πάρα πολύ ωραία στο κεφάλι του απ' το να δει 2 αγόρια να το κάνουν. [...] είναι κολλητές.

Μία εσφαλμένη εντύπωση που φαίνεται να υπάρχει είναι ότι οι λεσβίες έχουν πολύ προκλητική συμπεριφορά, παρενοχλώντας αρκετές φορές σεξουαλικά ετεροφυλόφιλες γυναίκες.

Κ.Π. Κι αυτό δυστυχώς είναι ένας μύθος που αναπαράγεται ότι οι λεσβίες τη πέφτουν, οι λεσβίες κυνηγάνε τις γυναίκες. Και δεν αμφιβάλλω ότι αν θα μου άρεσε μία γυναίκα δε θα.. δεν είναι ότι δε θα την πλησίαζα ερωτικά, αλλά δε σημαίνει ότι κι επειδή είναι γυναίκα, ντε και καλά..[...] γιατί 'ντάζει, έλεος και κριτήρια έχω και αισθητική έχω. Δεν αισθάνομαι για όλες τις γυναίκες ερωτικά όπως και όλες οι γυναίκες δεν αισθάνονται για όλους τους άντρες ερωτικά, κάτι.. κάτι υπάρχει, ξέρω 'γω, κάτι γίνεται, κύματα, χημεία, κοινά σημεία, κοινά ενδιαφέροντα, κάτι τελοσπάντων σε προσελκύει σε μια γυναίκα.

Κ.Σ. [...] πολλοί στρέιτ λένε ότι οι λεσβίες ή οι γκέι είναι χυδαίοι και θα στην πέσουν και είναι προκλητικοί κι επιμένουν.

Κ.Δ. [...] υπάρχει η αντίληψη στην κοινωνία ενδεχομένως ότι οι ομοφυλόφιλοι όταν δουν τον οποιονδήποτε του ίδιου φύλου τους αρέσει και τους την πέφτει.[...] Ούτε σημαίνει, αυτό που είχαμε πει νωρίτερα, ότι επειδή μου αρέσουν τα άτομα του ίδιου φύλου, οι γυναίκες, ή ξέρω 'γω το πρώτο μου ζητούμενο είναι το ερωτικό στοιχείο οπότε όποια γυναίκα δω μου αρέσει άρα.. υπάρχει μια αντίληψη στην κοινωνία ότι όλοι οι ομοφυλόφιλοι έτσι και δουν, την πέφτουν στα άτομα του ίδιου φύλου.. Ναι, όποιος και να 'ναι, ωραίος, άσχημος, καλός, κακός, ότι άπαξ και είναι του ίδιου φύλου άρα κινδυνεύει. Δεν είναι έτσι, είναι λανθασμένη αντίληψη.

Συγκριτικά με το παρελθόν, οι συμμετέχουσες Κ.Δ., Κ.Π. και Κ.Τ. παρατηρούν αλλαγή στη νοοτροπία των νεότερων γενεών με τάσεις για μεγαλύτερη αποδοχή, ανεκτικότητα και ύφεση των στενών ετεροσεξιστικών αντιλήψεων.

Κ.Τ. Αν μιλάμε για πριν από 10 χρόνια, σίγουρα η αντίδραση θα ήταν διαφορετική απ' ότι τώρα. Θεωρώ ότι κάτι έχει αλλάξει, μπορεί να είναι ελάχιστο ή λίγο αλλά είναι αισθητό αυτό που έχει αλλάξει πλέον στην ελληνική κοινωνία..[...] Ότι είναι πιο ήπια.. και μάλιστα χαίρομαι τις νέες γενιές, τα καινούρια παιδιά από 18 έως 25, 27..αυτά τα σημερινά νέα παιδιά που είναι πιο ανοιχτά σε αρκετά πράγματα και καλά κάνουν.. έτσι πρέπει να 'ναι οι νέοι κάθε εποχής. Σίγουρα σήμερα είναι καλύτερα τα πράγματα απ' ότι στο παρελθόν.

Κ.Δ. [...] η κοινωνία στο μεγαλύτερο βαθμό της είναι συντηρητική, συνεχίζει να είναι συντηρητική. Απλά επειδή αλλάζουν οι εποχές δείχνει μια ανοχή και μια ανεκτικότητα. Θεωρώ ότι στα κρίσιμα σημεία αυτός ο συντηρητισμός θα εκδηλωθεί και θα εκφραστεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.[...] Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.. μια κατακραυγή ας πούμε για κάποιο φιλί ομοφυλόφιλων στην τηλεόραση, ή αν δει κάποιο ζευγάρι ομοφυλόφιλων να περπατάει στο δρόμο χέρι-χέρι ή αγκαλιά ή ν' ανταλλάσσουν κάποιο φιλί το πιθανότερο είναι ότι θα γίνουν κάποια

σχόλια, ειρωνικά σχόλια από τους πιο ηλικιωμένους όμως, όχι απ' τα νέα παιδιά. Κι όταν λέω παιδιά μιλάω της ηλικίας από 16, 17 μέχρι.. μέχρι 25, 30. Από 30 και πάνω αρχίζουν να μειώνονται αυτοί που είναι ανεκτικοί σε ό,τι διαφορετικό.

Κ.Π. Σήμερα, εντάζει τουλάχιστον οι νεότερες γενιές ,ας πούμε, από μένα ίσως και μετά, και ακόμα οι πιο νέες γενιές σαφώς και συναναστρέφονται ανοιχτά με λεσβίες και γκέι.[...] κι έχουν καταρριφθεί μια σειρά μύθων ,ας πούμε, ότι θα στην πέσει η άλλη, θα σε φάει, θα κολλήσεις.

Εντούτοις, οι συμμετέχουσες διακρίνουν μεγάλη διαφοροποίηση στη στάση της ελληνικής κοινωνίας όσον αφορά τους γκέι. Οι γκέι δέχονται την κατακραυγή από την ευρύτερη κοινωνία, όμως το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι είναι ορατοί και δεν αμφισβητείται η ύπαρξή τους όπως συμβαίνει με τις λεσβίες. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στη θέση του άνδρα και στον κοινωνικό του ρόλο στην Ελλάδα.

Κ.Δ. Για τους άντρες ξέρουμε ότι δεν είναι αποδεκτοί, προκαλεί ειρωνικά σχόλια. [...] Μπορεί τελικά, μπορεί δεν ξέρω, υποθετικά μιλάμε, μπορεί για τους άντρες να υπάρχει μεγαλύτερη αντίδραση είτε αν πρόκειται για ειρωνεία, ή αν πρόκειται για κάποιες χειρονομίες ή πράξεις.[...] για τους άντρες όσο αποδεκτό και να μην είναι, η κοινωνία γνωρίζει ότι υπάρχουν.

Κ.Ζ. Βλέπω ότι.. τους βλέπουν σαν ένα βάζο που αν σπάσει δεν έχει κόλλημα. Δηλ. αν πας, είσαι αδερφή και το αδερφή είναι τρελή βρισιά, δηλ. αυτός είναι τρύπιος, κατάλαβες; Δεν υπάρχει επιστροφή απ' αυτό.[...] τι σημαίνει άντρας στο μυαλό όλων μας ότι ο άντρας πρέπει να είναι έτσι, γιουβέτσι, ο άντρας ποτέ δεν κλαίει, πρέπει να 'ναι ο δυνατός. Δεν μπορώ να το καταλάβω αυτό το πράγμα, δηλ. μου φαίνεται πάρα πολύ χαζό το να μετράς αυτό που γενικά θεωρείται τι είναι άντρας απ' το πόσο ο άλλος πρέπει να ικανοποιείται σεξουαλικά. Πάντως το βλέπουν σαν ζημιά, κάτι μη αναστρέψιμο.

Κ.Τ. *Όπως και με τους άντρες, τους άντρες ομοφυλόφιλους τους αποδέχονται περισσότερο απ' τις γυναίκες ομοφυλόφιλες.[...] Στους άντρες όμως το αποδέχονται ότι είναι ομοφυλόφιλοι παρά το σαρκασμό, παρά την αποδοκιμασία..[...] Πιο εύκολα αποδέχονται ένα ζευγάρι αντρών ομοφυλόφιλων παρά ένα ζευγάρι γυναικών, δηλ. τη μεγαλύτερη αποδοκιμασία θα την δεχτεί, θα την εισπράξει το γυναικείο ζευγάρι. Θεωρώ ότι είναι πιο αυστηρή η κοινωνία απέναντι στις γυναίκες ομοφυλόφιλες παρά στους άντρες.[...] Είναι απόρροια κι αυτό της ανδροκρατούμενης κοινωνίας μας. Είναι άνδρας, λέει, μπορεί να κάνει ό,τι θέλει.[...] εγώ έτσι θεωρώ τουλάχιστον ότι δέχονται με μεγαλύτερη επιείκεια τους άνδρες ομοφυλόφιλους παρά τις γυναίκες. Το βλέπεις αυτό και από την καθημερινή ζωή, πόσα γκέι μπαρ υπάρχουν και πόσα μπαρ υπάρχουν για γυναίκες. Το βλέπεις από τα πάντα, απ' τα sex shops μέχρι όλο το μάρκετινγκ που αναπτύσσεται γύρω απ' την ομοφυλοφιλία.*

Κ.Σ. *[...] δε μας βλέπει η κοινωνία γιατί ειδικά οι γυναίκες είναι πιο κλειστές, δηλ. οι άντρες το 'χουν κατακτήσει λίγο καλύτερα, οι γυναίκες είναι πολύ κλειστές. [...] ζέρεις συνήθως τα πιο προκλητικά σχόλια είναι για τους άνδρες, γιατί οι άνδρες είναι ποτισμένοι με αυτό το ρόλο του βαρβατάντρα που έχει την αντρίλα.[...]*

Κ.Ω. *[...] θεωρώ ότι είναι πολύ πιο ανεκτικοί στις γυναίκες απ' ότι στους άντρες. Αυτό είναι σίγουρο.*

Κ.Θ. *Κοίταξε, έτσι κι αλλιώς.. αγόρια είναι έχοντε γαλουχηθεί όπως όλα τα αγόρια, όπως όλοι οι Έλληνες, όπως κι εμείς γυναίκες είμαστε έχουμε γαλουχηθεί όπως όλες τις γυναίκες. Βέβαια, εξαρτάται σε τι οικογένεια έχουμε μεγαλώσει.[...] Ακριβώς, ναι μα δεν έχει σημασία αν είναι γκέι ή ετερόφυλο ένα αγόρι. Μεγαλώνει με κάποια συγκεκριμένα πρότυπα, γαλουχείτε μ' ένα συγκεκριμένο τρόπο γιατί είναι αγόρι. [...] Οι άντρες έχοντε γαλουγηθεί με τη νοοτροπία του αρπακτικού, θα βγούνε έξω, μ' αυτή τη σεξουαλική πανσπερμία, δε θ' αφήσουνε τίποτα όρθιο. Οι*

γυναίκες έχουν γαλουγηθεί για πιο μαζεμένα. Αν είχαν γαλουγηθεί και οι γυναίκες με τον ίδιο τρόπο και τη νοοτροπία του αρπακτικού, θα είχαμε κι εμείς ψωνιστήρι. Λογικό είναι, αλλά είναι πως σε μεγαλώνουν από μικρή. [...]. Τη γυναίκα την έχουν μάθει... να είναι μέσα και να μαζεύει οικογένειες, σπίτι, χωράφι, παιδιά.

Κ.Π. [...] ο άνδρας είναι πρώτα, η γυναίκα μετά, ο γκέι είναι πιο μετά, η λεσβία είναι ακόμα πιο μετά. [...] η οπτική μας προσδιορίζεται μέσα απ' το κρεβάτι μας και βέβαια μέσ' απ' τη διάσταση του φύλου μας, που δεν είναι άσχετη επίσης απ' το κρεβάτι. Το πώς δηλ. συμπεριφερόμαστε στο κρεβάτι μας είναι άμεσα συνδεδεμένο με το πώς συμπεριφερόμαστε και βλέπουμε τον κόσμο και στον κόσμο, έτσι; Δηλ. οι άντρες που βλέπουν ακόμα και το κρεβάτι τους κατακτητικά και η διείσδυση είναι μια κατάκτηση, έχουν μια στάση και ευρύτερη στον κόσμο, στη καθημερινότητά τους, στη δουλειά τους, στις αποφάσεις τους. Αντίστοιχα οι γυναίκες που είναι αυτές που υποδέχονται τους άντρες μέσα τους είναι αυτές που είναι πιο υπομονετικές, πιο, πιο, πιο, τελοσπάντων έχουν μία άλλη στάση ζωής και οπτική ζωής και αντίστοιχα οι λεσβίες με τους δικούς τους ας πούμε όρους έχουν μία άλλη οπτική στα πράγματα

Κατά την άποψη της κυρίας Π., η πλειοψηφία του πληθυσμού αν και δεν συμφωνεί και δεν αποδέχεται εξ ολοκλήρου το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό, δεν έχει ρατσιστική, ακραία απορριπτική στάση για τις λεσβίες

Κ.Π. [...] από έρευνες και μέσα απ' την τηλεόραση και μέσα απ' το ραδιόφωνο ακούμε και βλέπουμε ότι η πλειονότητα των ανθρώπων είναι από το -τι με νοιάζει εμένα, δε με πειράζει, άμα εκείνοι θέλουν και εκείνες σπανιότερα, καλά κάνουν, εμένα μη με πειράζουνε/ μέχρι και το -είναι καλό, ναι, γιατί όχι, και είδες στο εξωτερικό συμβαίνει κι εκείνο συμβαίνει και τ' άλλο, και θα χαρούμε να συμβεί κι εδώ και γιατί όχι, κι αυτοί κι αυτές έχουν δικαιώματα, κτλ./ Στην ουσία δηλ είναι ελάχιστες οι φωνές που λένε όχι, [...] και κάψτε τους και σταυρώστε τους. Αν

σκεφτείς ότι κι ο Καρατζαφέρης που θεωρείται κάπως πιο εθνικόφρων περισσότερο από πολλούς άλλους, βγήκε και είπε –βεβαίως, έχουν δικαιώματα οι γκέι/ άσχετα με το πώς και το τι, δημόσια δηλώνει ότι ναι. [...] Η κοινωνία θεωρώ ειδικά η ελληνική κοινωνία θεωρώ ότι είναι πραγματικά απ’ τις πιο ανοιχτές κοινωνίες, δηλ. ακόμα και με τις πιο σκληροπυρηνικές που κάθομαι και μιλάω έτσι σ’ ένα καφενείο, πώς να στο πω; βλέπεις ότι όταν εσύ μπορείς να παρουσιαστείς ως αυτό που είσαι είναι εντάξει, καλά. Μπορεί να μη σου πει μπράβο.. [...] αν εγώ παρουσιάζομαι σα λεσβία ακόμα κι αν η άλλη -ρε παιδί μου ,μού πει, ε εντάξει δεν είναι και τόσο σωστό/ ή – καλά αφού είσαι εσύ λεσβία ρε παιδί μου αλλά τώρα να κάνεις και παιδί, κι άμα γίνει κι αυτό λεσβία;/ και της λες –και που ‘ναι το κακό; δηλ. τ’ ότι είμαι εγώ λεσβία είναι κακό και άρα το παιδί άμα βγει λεσβία είναι κακό; γιατί είναι κακό ,ας πούμε, και γιατί αποδέχεσαι εμένα και δεν μπορείς να δεχτείς ότι θα γεννηθεί ένα παιδί και θα ‘ναι λεσβία;/ [...] το συζητάνε και κάπως ακούνε κι αυτό που λες. Και θεωρώ ότι πραγματικά μέσα από ένα διάλογο σε όλα τα επίπεδα και τα πεδία βέβαια θα μπορούσε να γίνει δεκτό πραγματικά σε ελάχιστο χρόνο. [...]

Όπως περιγράφηκε από τις συμμετέχουσες, η ελληνική κοινωνία έχει μία σειρά στερεοτύπων και προκαταλήψεων για τις λεσβίες που πηγάζουν από τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας και τη σημαντικότητα της οικογένειας, και δημιουργούν την βασική ιδέα περί ανυπαρξίας λεσβιών. Οι συμμετέχουσες απ’ τη μεριά τους έχουν επίγνωση του βάρους του κοινωνικού τους ρόλου ως γυναίκες και του κοινωνικού στίγματος ως λεσβίες, το οποίο ίσως να έχει διαφοροποιηθεί λόγω της μεταβολής των αντιλήψεων στις νέες γενιές, αλλά απέχει ακόμα από την πλήρη αποδοχή, την ισότητα και την ενσωμάτωση.

II. Θυματοποίηση

Ο ετεροσεξισμός συχνά καταλήγει να εκδηλώνεται με διακρίσεις και βία εναντίον γκέι και λεσβιών, ένα συχνό φαινόμενο στις δυτικές κοινωνίες. Συγκεκριμένα για τις λεσβίες, τα βιβλιογραφικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι είναι

πιο πιθανό να βιώσουν «ιδιωτικού τύπου» παρενόχληση ή βία, για παράδειγμα στο σπίτι ή στη δουλειά. Η θυματοποίηση και ο φόβος της θυματοποίησης συνιστούν έναν ακόμα τύπο στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας.

Στο κεφάλαιο του *coming out* στο επαγγελματικό περιβάλλον αναφέρθηκαν διακρίσεις λόγω του λεσβιακού σεξουαλικού προσανατολισμού. Εν προκειμένου, οι συμμετέχουσες περιγράφουν περιστατικά βίαιων συμπεριφορών που βίωσαν προσωπικά ή κάποιο γνωστό τους πρόσωπο. Σε προσωπικό επίπεδο οι εμπειρίες τους περιλαμβάνουν λεκτική και ψυχολογική βία. Καμία από τις οκτώ συμμετέχουσες δεν έχει δεχθεί σωματική βία, στην πλειοψηφία τους όμως θεωρούν πολύ πιθανό να συμβαίνει σε κάποιες λεσβίες από μέλη της οικογένειας, κάτι που το στηρίζουν στο ότι έχουν ακούσει ή γνωρίζουν προσωπικά λεσβίες- θύματα σωματικής βίας. Καθ' όλη τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας, δεν γνώρισα καμία λεσβία που να έχει δεχθεί σωματική βία, αλλά οι περισσότερες –εκτός από τις συμμετέχουσες- ανέφεραν με βεβαιότητα ότι συμβαίνουν. Επισημάνθηκε η ύπαρξη τέτοιων περιστατικών κυρίως σε επαρχιακές πόλεις και όχι σε μεγάλα αστικά κέντρα. Ίσως αυτό να εξηγεί γιατί δε γνώρισα προσωπικά καμία. Ωστόσο, ενδέχεται αυτές οι λεσβίες να είναι πλήρως απομονωμένες από τη λεσβιακή και γκέι κοινότητα, να κρατούν κρυφή τη λεσβιακή τους ταυτότητα και να είναι ενσωματωμένες στην ετεροφυλοφιλική κοινωνία.

Αρχικά, θα γίνει αναφορά στα προσωπικά βιώματα των συμμετεχόντων. Οι κυρίες Ζ., Π. και Ω. έχουν δεχθεί λεκτική βία σε δημόσιους χώρους. Στη βιβλιογραφία, επισημαίνεται ότι οι ετεροφυλόφιλοι άνδρες συνολικά έχουν πιο αρνητικές απόψεις από τις ετεροφυλόφιλες γυναίκες. Η κυρία Π. επιβεβαιώνει αυτή τη διαφυλική διαφοροποίηση προσθέτοντας και τη διαφορά ότι οι γυναίκες έχουν πιο συντηρητικές απόψεις ενώ οι άνδρες είναι πιο ανοιχτοί στη συζήτηση. Η κυρία Ζ. έχει αντίθετη εμπειρία, όπου οι γυναίκες είχαν αρνητικές αντιδράσεις ενώ οι άνδρες όχι.

*Κ.Ω. Βία ασκείται και με τα λόγια, έτσι δεν είναι; Αυτό υφίσταται, μπορεί να..
ναι. Αυτό ναι.. σίγουρα.. αλλά αυτό δεν μπορείς να το γενικεύσεις.
Πιστεύω ότι περισσότερο, σου είπα, αν είσαι εκπαιδευτικός.[...] όταν..
στην πρώτη, πρώτη μου σχέση μια φορά είμαστε, περπατάγαμε στο
δρόμο αγκαλιά, δε θυμάμαι που πήγαμε, κάτι κάναμε και περνούσε ένας
τύπος που κάτι μας φώναζε, μας πέταξε μια βρισιά.. αλλά αυτό μιλάμε*

εν έτη 1984, δηλ. μιλάμε για 23 χρόνια πίσω. Εντάξει, φαντάζομαι ότι και τώρα θα μπορούσε να συμβεί το ίδιο [...]

Κ.Π. [...] η λεκτική βία είναι πάρα πολύ συνηθισμένη ακόμα και σήμερα. Μπορεί να μη με πούνε παλιολεσβία, γιατί ίσως είναι και ξεθωριασμένος [...] αλλά με πολλούς και διάφορους τρόπους και υποτιμούν και προσβάλλουν ,ας πούμε.[...] Και βέβαια, το κράξιμο συνήθως υπάρχει από τους άντρες κι αυτό δεν το θεωρώ τυχαίο. Οι γυναίκες μπορεί να κάνουν κανένα -τσου τσου τσου ,ας πούμε, και παπαπα τι 'ναι αυτά;/ Να τινάζουν κανά ρούχο [...] Μπα το ντροπή δεν το κάνουνε, κανένα τσουτσουτσου και πολλές φορές δεν κοιτάνε καν, δηλ. μόλις συνειδητοποιήσουν ότι φιλιέσαι με μια γυναίκα γυρίζουν το βλέμμα και συνεχίζουν το δρόμο, από την άλλη τελείως, ξέρεις σα να μην το είδαν. Οι άντρες αν αντιδράσουν είναι αυτοί που θα πουν – ντροπή, ξέρω 'γω, παλιο-λεσβίες, ανώμαλες/ ή ό,τι τους έρθει στο νου. Κι αυτό βέβαια είναι άμεσα συνδεδεμένο με το φύλο και την εκπαίδευση που λέγαμε πριν, τα πρότυπα και πως αντιδράει μια γυναίκα απέναντι σ' ένα πράγμα. Αντιστρόφως, όμως, στις συζητήσεις και πώς να στο πω; στη διαπραγμάτευση οι γυναίκες είναι εκείνες που είναι πιο συντηρητικές. [...] Ναι, πιο δύσκολα ας πούμε, σου λέει –τι 'ναι αυτά τα πράγματα, πω πω δε γίνεται, τσου τσου τσου./[...] Ενώ οι άντρες φαίνεται ότι κάποια στιγμή μπορεί να πουν και –εντάξει ρε παιδί μου, σιγά./ ξέρεις. Όχι, δε μιλάμε για αποδοχή ούτε ο ένας ούτε η άλλη. Αλλά ότι εντάξει, ξέρεις. Ίσως και.. όχι ίσως, είμαι σίγουρη ότι ένα μεγάλο κομμάτι αυτού οφείλεται πέρα απ' το ότι οι άντρες είναι πιο έξω στα πράγματα και είναι πιο οικείοι σε παράξενα πράγματα, από την άλλη υπάρχει και μια ηδονοβλεπτική ματιά στην ερωτική περίπτωση ανάμεσα σε δύο γυναίκες.

Κ.Ζ. Μπορώ να πω ότι περισσότερη.. περισσότερη φρίκη στο βλέμμα βλέπω από γυναίκες.. πιο μεγάλης ηλικίας. Δηλ. περισσότερο θα με στραβοκοιτάξει, αν υποθέσουμε ότι εγώ είμαι στην πλατεία Συντάγματος και είμαι χέρι-χέρι με την κοπελιά μου κι είναι όλα μαγικά και φιληθούμε, οι άντρες θα είναι λίγο ξαφνιασμένοι και πολύ μπορεί να

χαμογελάσουν. [...] Ενώ οι γυναίκες.. και οι πιο μεγάλοι, κυρίως οι πιο μεγάλοι μπορεί να χαμογελάσουν αν δεν είναι πάρα πολύ του Θεού. Οι γυναίκες πιστεύω οι μικρές θα αισθανθούν πάρα πολύ άβολα και οι μεγαλύτερες θα σε κοιτάζουν ως βδέλυγμα, ξέρεις ντροπή και αίσχος. Αλλά το γεγονός της απέχθειας θα το εκλάβω περισσότερο από γυναίκες κάποιας ηλικίας, μεγάλες[...] Η ντροπή σας ή οτιδήποτε έχει συμβεί πάρα πολλές φορές αυτό το πράγμα. Εντάξει, λίγο τη βλέπω με κάποια συμπάθεια την κυριούλα των 60 χρονών, η οποία θα γυρίσει, θα με κοιτάξει στραβά και θα μου πει –Ντροπή σας./ Γιατί παίζουν 2 παράγοντες στο κεφάλι μου. Παίζει ο παράγοντας θρησκεία κι ο παράγοντας μέγλωμα από γονείς. [...] Μου ‘χει συμβεί, μου ‘χει συμβεί.. ν ‘ακούσω ντροπή σας ή αίσχος ή θα σας κάψει ο Θεός, κτλ.

Η εμπειρία της κυρίας Δ. σχετικά με λεκτική βία προέρχεται από το οικογενειακό περιβάλλον, και συγκεκριμένα από το γαμπρό της. Δεν μας περιγράφει ενδελεχώς την κατάσταση και την αντίδρασή της κυρίως γιατί συνέβη πριν από αρκετά χρόνια.

Κ.Δ. Είναι σε διάσταση η αδερφή μου, όμως σε κάποιο καβγά που έγινε μεταξύ μας πριν από.. πόσα χρόνια να πω τώρα; Πριν από 15 χρόνια; Μπορεί πριν από 15 χρόνια. Μέσα σ’ όλους τους χαρακτηρισμούς που άκουσα ήταν και η λέξη λεσβία για μένα. Λεσβία με την έννοια ότι σε.. ναι την αρνητική. Απ’ το γαμπρό μου είχα αρνητικά σχόλια και για τις παρέες μου.. και για τις παρέες μου.. και κάποιο ταξίδι που είχα πάει με τη φίλη μου, αν επρόκειτο για το μήνα του μέλιτος. Δηλ. κάποια ειρωνικά σχόλια. Θεωρώ ότι ήταν αρκετά συντηρητικό άτομο και δεν περίμενα κάποια αποδοχή. (Ε.Σ. Και πως αντιδρούσες;) απλά διεκδικούσα την ελευθερία των κινήσεων.

Η κυρία Ζ. δίνει έμφαση στον τρόπο που χειρίζεται τους θύτες λεκτικής βίας και στη σημαντικότητα του για τις διαστάσεις των βίαιων συμπεριφορών, υποδηλώνοντας έτσι ότι αν η λεσβία έχει θετική ταυτότητα και την υπερασπίζεται, ο

κοινωνικός περίγυρος αναγκάζεται να τη σεβαστεί σε αντίθεση με την περίπτωση που η λεσβία διακατέχεται από ενοχές και εσωτερικευμένη καταπίεση.

Κ.Ζ. Θεωρώ ότι ο άλλος χοροπηδάει στο χώρο σου εξαρτάται με τον αέρα που του δίνεις. Δηλ. αυτό που σου 'λεγα ότι ο φόβος για το τι είσαι, για το κάτι που κάνεις, ο φόβος είναι κάτι που βρωμάει, όπως τα σκυλιά τον μυρίζονται, τον μυρίζονται κι οι άλλοι.[...] Κι αυτό βγαίνει και μετέπειτα σε οποιονδήποτε τομέα πιστεύω στη ζωή σου. Δηλ. αν εγώ δείξω, εμένα δε μου 'χουν τύχει extreme περιστατικά στο δρόμο και πίστευέ με είμαι πάρα πολύ out, δηλ. θα φιληθώ με την κοπελιά μου οπουδήποτε μου έρθει στο κεφάλι μα αυτό λέγεται κεντρική πλατεία, μα αυτό λέγεται μαγαζί το οποίο δεν είναι γκέι friendly, οπουδήποτε.. στον ηλεκτρικό, στο μετρό, οπουδήποτε. Τώρα αν με στραβοκοιτάξει κάποιος και πάρω χαμπάρι ότι ξέρεις πάει να μπει στα δικά μου τα χωράφια, εφόσον δεν προσβάλω τη δημόσια αιδώ κι είναι απλά ένα φιλί, ένα φιλί που δε θα το κακολογούσανε σ' ένα ετεροφυλόφιλο ζευγάρι κι αισθανθώ ότι μου κάνουν κάποια διάκριση και στην ουσία..[...] Εκεί πέρα, θα γυρίσω, θα ρίξω ένα βλέμμα και συνήθως μετά το βλέμμα τη σβήνουνε, δεν έχω κρούσματα.. γιατί πιστεύω ότι είναι.. ξέρεις δε σε παίρνει, κάτσε κάτω! Και τη σβήνουνε, δηλ. θα έχουν ένα ύφος δυσανασχέτησης, το οποίο θα τους αφήσω να το κολατσίσουνε μόνοι τους.

Επιπροσθέτως, οι κυρίες Π. και Φ. έχουν γίνει δέκτες ψυχολογικής βίας. Η κυρία Π. οδηγήθηκε στο αστυνομικό τμήμα για αναγνώριση στοιχείων. Η κυρία Φ. για μεγάλο χρονικό διάστημα δεχόταν και η ίδια και η οικογένειά της απειλές από τον πατέρα της συντρόφου της, ο οποίος είχε βάλει ανθρώπους του να την παρακολουθούν. Η εμπειρία αυτή είχε σφοδρές ψυχολογικές συνέπειες και στη μετέπειτα ζωή της.

Κ.Π. Εδώ στην Ελλάδα έτσι άμεση σωματική βία από την αστυνομία δεν έχω πολύ-δεν. Συνήθως τις αντιμετωπίζουν τις γυναίκες και λίγο ως υποδεέστερες οπότε δεν κάνουν τον κόπο πια και να τις χτυπήσουν, πώς να στο πω; θεωρούν ότι ήδη σου 'χουνε κόψει τα ύπατα με το να σου

που να πάμε μέσα για αναγνώριση και θα δεις μωρή τι θα σου κάνω εγώ που θα το μάθει η μάνα σου κι ο πατέρας σου./ Και να δεις τι φρίκη έφαγε που το 'ξερε η μάνα μου κι ο πατέρας μου. Αυτός έμεινε.. ούτε να το σκέφτομαι δε θέλω τον καημενούλη, φαντάσου ότι τον λυπήθηκα παρ' ότι το ευχαριστιόμουνα εκείνη την ώρα, από μέσα μου έλεγα ακακομοίρη έπαθες πανωλεθρία. (Ε.Σ. Ήταν εκείνη την περίοδο που είχες φύγει απ' το σπίτι και..) Ναι, ναι και έτυχε να με δούνε στο δρόμο να κρατάω το χέρι της φίλης μου κι ήτανε και κάτι του στυλ 11 η ώρα και μου κάνει –έλα δω, που 'ναι η ταυτότητά σου; / Εγώ είχα μια ταυτότητα ακόμα δεν είχα φτάσει στα τότε 20, γιατί τότε ενηλικιώνόσουν και.. έλα δω, μέσα, πάμε παλιολεσβία, για αναγνώριση, θα σου πω εγώ τώρα και που 'ναι η μάνα σου και που 'ναι ο πατέρας σου και το ξέρει αυτά που κάνεις και που 'σαι αλήτισσα και που 'σαι έτσι και που 'σαι που**να, που 'σαι το 'να, που 'σαι τ' άλλο. Και πήραν σπίτι μου τηλέφωνο και τους είπανε –ναι, το ξέρουμε, που είναι το πρόβλημα; τι έγινε; Έκανε κάτι άλλο; / Ξέρεις το ξεπεράσανε ας πούμε. –άλλο, λέει, κάτι άλλο; / Λέει –όχι/ -Α! Οπότε που 'ναι το θέμα; Γιατί την κρατάτε; Κόρη μας είναι, λεσβία είναι, τι συμβαίνει; / - Α! Ε τότε θα την αφήσουμε./ Και βέβαια βρίζοντας μας αφήσανε, αλλά έτερον εκάτερον.

Κ.Φ. Όταν είχε έρθει μια φορά να με βρει ο μπαμπάς της, αυτηνής της μεγάλης θεάς μου, μου είχε ζητήσει σε πολύ αυστηρό ύφος, μου είχε ζητήσει να μην ξαναδώ ποτέ την κόρη του, να πάψω αυτά τα.. ανομολόγητα εγκλήματα που τα καταδικάζει και ο νόμος και η θρησκεία. Και άφηγε να υπονοηθεί αυτό ότι θα υπάρχουν και νομικές κυρώσεις φυλακές ας πούμε, τέτοια πράγματα. Δεν ξέρω ακριβώς, πάντως άφηγε να υπονοηθούν τέτοια πράγματα. κι ότι κανονίζει σχεδόν δηλ. ο ίδιος άνθρωπος.. μου ζήτησε να της πω κι εκείνης να μη με ξαναδεί. Λες και αν της το 'λεγα εγώ θα το 'κανε.. όταν του είπα –πιστεύετε ότι άμα της το πω εγώ θα το κάνει έτσι επειδή της το είπα; / Η ξέρετε οποιονδήποτε άνθρωπο άμα της το πει θα το κάνει; / μου λέει τι να σου πω; Έχεις δίκιο, δεν ακούει κανένα./ Τρομερό δηλ.[...] είναι πάρα πολύ δύσκολο και έκανα πάρα πολλά χαζά. Αυτό που λένε σα.. σα κυνηγημένο αγρίμι. Έχεις δει το κυνήγι της αλεπούς που κάνουν οι Εγγλέζοι; Έτσι, όλοι σε

κυνηγούσαν. Και τα σκυλιά ανάμεσα. Και οι φίλοι σου οι ίδιοι.. που υποτίθεται ότι τελospάντων σε καταλαβαίνανε και αυτοί.. ήταν εναντίον.[...] Μας κυνηγούσαν πάρα πολύ και πραγματικά δημιουργούσαν προβλήματα στην οικογένειά μου πολλά. Κι έφτασε στο σημείο ο πατέρας μου να μου πει, -καλά ο κόσμος είναι γεμάτος γυναίκες, δεν μπορείς να βρεις μία που να μη μας διαλύσει το σπίτι;/ Κι είχε δίκιο.[...] Ναι.. Μας παρακολουθούσαν συνέχεια και 'παιρναν συνέχεια τους δικούς μου για να τους βάλουν φτιλιές. (Ε.Σ. Αυτό πόσο κράτησε;) Το καλοκαίρι του '85 μέχρι '88, '89..δε θυμάμαι ακριβώς.. πρέπει να 'ταν το Δεκέμβρη του '89 που μου 'πε αυτή να κόψουμε τις.. απ' το τηλέφωνο μου το 'πε κιόλα άρα τ' άκουσαν σίγουρα.. γιατί τα παρακολουθούσαν.[...] Και μέσα σ' αυτά τα χρόνια χωρίζαμε 2-3 φορές το χρόνο σοβαρά, έτσι πιο σοβαρά απ' τις άλλες. Αυτό.. και τελικά αυτό μας διέλυσε. Όταν σε κυνηγάνε συνέχεια νιώθεις την ανάγκη να κρύβεσαι, νιώθεις μια ανασφάλεια.[...] Δε μ' άφησαν να το ζήσω. Το είχα ανάγκη εγώ να το ζήσω. [...] Δεν τελειώνει αυτή η σχέση. Δεν τελειώνει γιατί δεν την έζησα. Είναι σα να μου 'κοψαν τη ζωή μου στη μέση. Τελείωσε...χωρίς δικαίωμα επιστροφής.[...] (Ε.Σ. Πως πιστεύεις ότι σ' επηρέασε όλο αυτό, το να είναι τόσο καιρό να σε κυνηγάνε, να σε παρακολουθούν, να σου λένε ξέρεις κάτι αυτό που κάνεις δεν είναι σωστό και πιστεύω ότι δεν το λέγανε η μία με την άλλη, έτσι γενικότερα ότι..;) Και δε στο λέγανε μόνο μια φορά τη μέρα.. Εγώ νιώθω ότι μου κλέψανε τη ζωή μου.. αυτό που ζω τώρα είναι ένα υπόλοιπο το οποίο προσπαθώ κι εγώ επειδή δεν μπορώ ν' ανακτήσω αυτό που μου κλέψανε, προσπαθώ να κάνω κάτι για να το μειώσω γενικότερα για τους άλλους ανθρώπους, για μένα τελείωσε, γι' αυτό κάνω ό,τι κάνω.

Οι διακρίσεις και οι ετεροσεξιστικές συμπεριφορές μπορούν να εκδηλωθούν σε οποιοδήποτε περιβάλλον, όχι μόνο στο επαγγελματικό που μας περιέγραψε η κυρία Π. (βλ. κεφάλαιο *Coming out* στο επαγγελματικό περιβάλλον). Τέτοιους είδους αντιμετώπιση έχουν δεχθεί -εκτός από την Κ.Π.- οι κυρίες Θ. και Φ. Η κυρία Θ. αναφέρει ότι αρκετές λεσβίες την αποφεύγουν σε δημόσιους χώρους για να μην διακινδυνεύσουν το ετεροφυλοφιλικό προφίλ τους. Ακόμα, η εμπειρία της κυρίας Φ.

συνίσταται σε παρατήρηση από τον ιδιοκτήτη καταστήματος –το οποίο δεν ήταν αποκλειστικά για λεσβίες ή γκέι, ούτε *gay friendly*- σχετικά με την εκδήλωση τρυφερότητας προς τη σύντροφό της.

Κ.Θ. Μπορώ όμως να πω ότι ακραίες αντιδράσεις, είδα από λεσβίες που εκεί που τις έβλεπα στο μπαράκι στην παραδίπλα παρέα, έχει τύχει να τις δω σε περιβάλλον εργασίας, ούτε κι εγώ περίμενα ότι θα δουλεύανε σ' εκείνο το γραφείο που πήγα για την οποιαδήποτε χ δουλειά, έχω δει εκείνες να με αποφεύγουν. Έχω δει ακραίες αντιδράσεις από 'κείνες. Έχω δει ν' αλλάζουν πεζοδρόμιο στο δρόμο.[...] Τη μία μέρα να είμαστε και να κερνάει η μία παρέα την άλλη σφηνάκια.. δηλ. γελοίο τώρα που αναφέρεται, αλλά μια και φτάσαμε σε ακραίες συμπεριφορές να σου πω ότι περισσότερο με έχει σεβαστεί ο ετεροφυλόφιλος κόσμος συναδελφικός και κοινωνικός παρά κάποιες κυρίες.. οι οποίες είναι τόσο πια ομοφοβικές, τόσο ενοχοποιημένες γιατί μόνο έτσι μπορώ να το εξετάσω, τη μία μέρα να αλληλοκερνιόμαστε δύο παρέες τρεις, σφηνάκια, την άλλη μέρα να σε συναντήσω τυχαία στο δρόμο και να σε δω ν' αλλάζεις πεζοδρόμιο.[...]

Κ.Φ. Σ' ένα μαγαζί, που εντάζει δεν ζαναπάτησα, σ' ένα μαγαζί μου 'βαλαν χέρι γιατί, και είναι αυτό που σου 'πα πριν για τη διάκριση, γιατί καθόμουν με το χέρι στην καρέκλα της άλλης κοπέλας, δηλ. όταν ακούμπαγε πίσω με ακούμπαγε, όταν δεν ακούμπαγε, όχι. Και μου 'βαλαν χέρι γι' αυτό ενώ πίσω μου ήταν ένας παππούς που είχε μία γκόμενα στο κάθε πόδι και τα χέρια του μες στα πόδια τους. Εκεί και τους το είπα κι έκανα φασαρία και δεν ζαναπάτησα σ' αυτό το μαγαζί και το 'πα σ' όλες τις φίλες μου.

Οι κυρίες Σ. και Γ. δεν έχουν καμία εμπειρία βίαιης ή ετεροσεξιστικής αντιμετώπισης, κυρίως γιατί αποφεύγουν την έκθεση της λεσβιακής τους ταυτότητας. Η κυρία Ω. αναφέρει τον ίδιο λόγο για τον οποίο δεν της έχει συμβεί κάτι άλλο πέρα από το περιστατικό της λεκτικής βίας το 1984.

Κ.Σ. *Ακραίο δε μου έχει συμβεί γιατί ξέρεις ακόμα δεν έχει υπάρξει πλήρη έκθεση.*

Κ.Τ. *Ανοιχτά σε μένα όχι [...] Γενικά, δε δίνω αφορμές, ούτε ακραίο ντύσιμο έχω, ούτε ακραία συμπεριφορά μα επειδή είναι ο χαρακτήρας μου έτσι.. δεν προκαλώ τουλάχιστον με τρόπο έτσι ανήθικο, άτιμο, ύπουλο, πισώπλατο δεν προκαλώ.. βέβαια ο καθένας όταν με βλέπει μπορεί να πιστεύει ότι θέλει, μπορεί να του περνάει απ' το μυαλό ότι μπορεί να είμαι, μπορεί και να μην του περνάει. Εγώ δεν μπορώ να κάνω κάτι γι' αυτό ούτε ν' αλλάζω το περπάτημά μου, τη συμπεριφορά μου, το βάδισμά μου, το πρόσωπό μου..*

Κ.Ω. *Κάτι ακραίο δε μου 'χει τύχει. Δεν έχω δώσει και το δικαίωμα. Δικαίωμα με την έννοια π.χ. αν μεθαύριο πάω στο gay parade μπορεί όλοι οι περαστικοί να πουν διάφορα, με την έννοια ότι δεν είμαι out.*

Όσον αφορά τη σωματική βία, οι συμμετέχουσες κάνουν λόγο για πολύ ακραίες συμπεριφορές (π.χ. ξυλοδαρμοί, εγκλεισμοί, βιασμοί) με θύματα λεσβίες και θύτες άτομα από το οικογενειακό περιβάλλον. Τα περιστατικά αυτά φαίνεται να μην έχουν μεγάλη συχνότητα, αλλά δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε με βεβαιότητα. Η ύπαρξή τους είναι κάτι το αδιανόητο, κάτι που σε καμία περίπτωση δεν είχε προβλεφθεί στην αρχή της έρευνας για την ελληνική κοινωνία, παρόλο που υπάρχουν αντίστοιχες βιβλιογραφικές αναφορές για άλλες κοινωνίες. Επίσης, η κυρία Δ. αναφέρει την παραπομπή κάποιας φίλης της σε ψυχολόγο από τους γονείς, γεγονός που υποδηλώνει ότι υπάρχει ακόμα στην ελληνική κοινωνία η αντίληψη ότι είναι ψυχική διαταραχή και συνεπώς ιάσιμη. Είναι πολύ ενδιαφέρουσες οι περιγραφές των συμμετεχόντων τόσο για τα περιστατικά αυτά καθαυτά όσο και για τα συναισθήματα και τις απόψεις τους επ' αυτών.

Κ.Θ. *Υπάρχουν μαρτυρίες όπου μία οικογένεια ανακαλύπτει ότι η κόρη είναι λεσβία, έχει γίνει το ανομολόγητο. Δηλ. όταν μου το λέγανε δεν το πίστευα, την έχει βιάσει ο αδερφός, την έχει βιάσει ο πατέρας για να την κάνουνε γυναίκα. Οι μαρτυρίες που θα σου πω αφορούν Ελλάδα. Έχει*

φάει ζύλο η σχέση της, άλλη τώρα, έχει φάει ζύλο η σχέση της, πήγε η οικογένεια και την ζυλοκόπησε την κοπέλα θεωρώντας ότι παρέσυρε. Άλλα πάλι έτσι βίαια περιστατικά, δεν είναι πολλά, είναι λίγα, είναι όμως πολύ ακραία. Ευτυχώς που είναι λίγα. Δεν έχει συμβεί στις περισσότερες γυναίκες δεν έχουν συμβεί πάρα πολλά ακραία. Έχει γίνει να χωρίσει μία γυναίκα με τον άντρα της, δεν είχανε παιδιά, γιατί κάποια στιγμή συνειδητοποίησε, κάποια στιγμή ξέρω 'γω; Της είχε κάνει κλικ από μικρή ηλικία, ε της βγήκε. Να χωρίσει και να έχουμε τον κύριο να κυνηγάει τη σχέση της γυναίκας του, ήτανε και στα διαζύγια και σ' αυτά, τη σχέση της γυναίκας του απειλώντας την ότι θα το πει στην οικογένειά της, θα το πει στην δουλειά της. Να επικρατεί σ' αυτό το ζευγάρι μία κατάσταση πανικού.[...] Όχι είναι πράγματα που δε συμβαίνουνε συχνά. Από την άλλη όμως οι λεσβίες δεν είμαστε τόσο εκτεθειμένες όσο οι γκέι άντρες που θα πάνε στο Πεδίον του Άρεως να ψωνιστούν. Ε είναι εκτεθειμένοι ρε γαμώτο.

Κ.Ζ. [...] το θεωρώ πιθανό. Έχω ακούσει ν ιστορίες, έτσι; Κυρίως από γονείς.. από γονείς.. που εγώ δεν είχα ποτέ αυτό το πράγμα. δηλ. έχω ακούσει κοπέλα που της σπάσανε το χέρι, κοπέλα που την κοπανήσανε, που την κλειδώσανε στο δωμάτιο λες και άμα μείνει κλειδωμένη 3 μήνες θα της έφευγε η ανεμοβλογιά.. η ίωση. Δηλ. έχω ακούσει τέτοιες ακραίες συμπεριφορές, οι οποίες δε θεωρώ ότι βοηθάνε πολύ γιατί ρε μπα**μά, συγγνώμη που θα στο πω, αυτό το ρημάδι είναι το παιδί σου, το μοναδικό σου παιδί, δεν έχει άλλο. Και άλλο να κάνεις δε θα 'ναι αυτό. Δηλ. τι σ' ενδιαφέρει; Να είναι ευτυχισμένο ή να είσαι εσύ ο άρχοντας του σύμπαντος και ότι ξέρεις κάτι, ακολούθησε τα πρότυπα που του έδωσα; Εντάξει, αυτό δε σημαίνει ότι το αγνωώ, ότι δεν υπάρχει. Υπάρχουν πολύ ακραίες αντιδράσεις. Η ελληνική κοινωνία είναι τρελά ομοφοβική, τρελά.

Κ.Δ. Για κάποια φίλη ξέρω ότι την πήγαν σε ψυχολόγο για να δουν τι συμβαίνει, αν είναι κάτι προσωρινό, αν είναι κάτι που μπορεί ν' αλλάξει. Υπήρχε και.. υπήρχε και κάποια βίαιη συμπεριφορά, κάποιο χαστούκι, εντάξει, κάποια χειροδικία τελοσπάντων. Εξαρτάται απ' τη

συγκεκριμένη πράξη που μπορεί να έχεις προκαλέσει. Αν πρόκειται για μέλος της οικογένειας θεωρώ ότι σίγουρα θα υπάρχει κάποια αντίδραση και προσπάθεια αποτροπής απ' αυτό το χώρο κι απ' αυτές τις επιλογές. Αν πρόκειται για κάποιον ξένο που μπορεί να τον δεις στο δρόμο ή που δεν είναι τόσο κοντινό σου άτομο, εξαρτάται απ' το τι θα δουν και μπορεί να τους ενοχλήσει.[...] Εάν πρόκειται για άγνωστό τους, θα ήταν λεκτικά κι ειρωνικά τα σχόλια. Αν πρόκειται για μέλος της οικογένειάς τους, ανάλογα με το.. με την καλλιέργεια και την παιδεία τους.. ποικίλουν οι αντιδράσεις. Θεωρώ ότι θα προσπαθήσουν να αποτρέψουν την όποια διαφορετική επιλογή, αρχικά με το καλό και ίσως και με βιαιότητα, ανάλογα, δεν μπορώ να ξέρω.

Κ.Π. Και βεβαίως έχουν ζήσει και φίλες μου, ας πούμε, και στο εξωτερικό και βεβαίως στην Ελλάδα ,ας πούμε, πάρα πολύ βία.. σε ότι αφορά τις λεσβίες υπάρχει απ' τη μεριά της οικογένειας και άμεση, δηλ. ζύλο, κουρέματα και τέτοια, και αποκλεισμοί από περιουσίες, από οικογενειακές συγκεντρώσεις, τέτοια πράγματα και.. βία ότι –θα σε γαμήσω πουτάνα, και θα γίνεις γυναίκα, και θα βάλεις μυαλό και θα σε παντρέψω εγώ και θα δεις και θα σου κάνω και θα σου δείξω. [...] αδερφούς, αδερφές, μανάδες, θειάδες, θείους, γιαγιάδες, παππούδες, πατεράδες.. θέλω να πω.. όλη η ευρύτερη έννοια της οικογένειας θεωρεί αυτονόητο δικαίωμά της να μπορεί να επεμβαίνει και να παρεμβαίνει [...]

Μπορεί αυτά τα περιστατικά στην πραγματικότητα να αποτελούν εξαίρεση, ωστόσο η μετάδοσή τους 'από στόμα σε στόμα' στη γκέι και λεσβιακή κοινότητα είναι πολύ πιθανό να δημιουργεί το φόβο θυματοποίησης και να ενισχύει την ανασφάλεια του *coming out* στους γονείς, αφού θα θεωρείται σοβαρό ενδεχόμενο να αντιδράσουν ακραία και βίαια.

Συνοψίζοντας, στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχουσες έχουν δεχθεί λεκτική και ψυχολογική βία από άγνωστους στο δρόμο, από την οικογένεια της συντρόφου, από την αστυνομία και από το σύζυγο της αδερφής, ενώ διακρίσεις και ετεροσεξισμό από άλλες λεσβίες και από τον ιδιοκτήτη μη γκέι/ *gay friendly* μπαρ-καφετέριας.

III. Εσωτερικευμένη Καταπίεση

Κ.Π. Και να τελειώνει αυτό το παραμύθι ότι όλα φταίνε γιατί είσαι λεσβία [...] και να λένε ότι έχουν ψυχοπαθολογία οι γκέι κι οι λεσβίες αλλά δε λένε γιατί έχουν. Έχουν γιατί υπάρχει ένας ολόκληρος περίγυρος που σε κατατρέχει και προφανώς κάποια στιγμή έχεις πρόβλημα, όχι γιατί είσαι λεσβία εσύ, αλλά γιατί οι άλλοι και οι άλλες δε δέχονται ότι είσαι λεσβία.[...] Το 'χουν οι άλλοι και γύρω-γύρω σου ρημάζουν τη ζωή. Τι να πω εγώ σ' έναν άντρα που από τα 10 ,ας πούμε, η μάνα του κι ο πατέρας του του λέγανε ότι σου 'χουμε έτοιμη εμείς τη νύφη και ω του θαύματος πριν καλά καλά καταλάβει, παντρεύτηκε. Και μια κοπέλα αντίστοιχα. Και μετά το μετάνιωσε και μετά ανακάλυψε ότι είναι γκέι και μετά ανακάλυψε ότι είναι λεσβία. Και άντε τότε τι να τον κάνω εγώ αυτόν ή αυτήν ,ας πούμε, και τι χρωστάει αυτός κι αυτή και ποιος θα.. πώς να στο πω; θα απολογηθεί γι' αυτό; ποιος θα πάρει τις ευθύνες; Πότε θα σταματήσει αυτό το κακό στην Ελλάδα;

Τα λόγια της Κ.Π. περιγράφουν με μεγάλη ακρίβεια μια σημαντική διάσταση του πώς προκαλείται η εσωτερικευμένη καταπίεση στους Έλληνες γκέι και στις Ελληνίδες λεσβίες από την ετεροσεξιστική, οικογενειοκεντρική κοινωνία. Αναμφισβήτητα, οι Ελληνίδες λεσβίες είναι κοινωνικά στιγματισμένες και βιώνουν στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας.

Οι συμμετέχουσες Κ.Δ., Κ.Φ. και Κ.Ω. βιώνουν η καθεμία με το δικό της τρόπο την εσωτερικευμένη καταπίεση, και περιγράφουν διαφορετικά την προσαρμογή, τους συμβιβασμούς και τις δυσκολίες που έχουν λόγω της απόρριψης από την κοινωνία. Η Κ.Φ. αναφέρει ότι νιώθει καταδικασμένη στη δυστυχία και σε μια ζωή γεμάτη συμβιβασμούς και δυσκολίες.

Κ.Φ. Κοίτα από 20 χρονών σ' έχουν καταδικάσει να μη γίνεις ποτέ ευτυχισμένη, μετά τι άλλο;[...] (Ε.Σ. Εσύ την ευτυχία πώς την εννοείς;) Να μπορείς να ζήσεις την καθημερινότητα που θες εσύ χωρίς να σε κυνηγάνε και χωρίς να σε καταδικάζουν γι' αυτό. (Ε.Σ. Τουλάχιστον σ' αυτό το κομμάτι γιατί γενικά δυσκολίες θα υπάρχουν.) Ναι αλλά θα

είναι ανθρώπινες, τις δυσκολίες που έχει ο καθένας χωρίς να σου φορτώνουν από πάνω άλλες άδικα.

Η κυρία Δ. έχει αφομοιώσει τις ετεροσεξιστικές κοινωνικές αντιλήψεις, με αποτέλεσμα να έχει προσαρμόσει τη ζωή της σύμφωνα με αυτές, σε τέτοιο βαθμό που πλέον δεν μπορεί να διακρίνει ποιες από τις επιλογές της είναι συμβιβασμός και ποιες προσωπική επιθυμία.

Κ.Δ. (Ε.Σ. Θεωρείς ότι περιορίζεις τον εαυτό σου σε τομείς που σχετίζονται άμεσα με τη σεξουαλικότητά σου;) Έμαθα να τον περιορίζω, ναι έμαθα να τον περιορίζω. Τον περιορίζω.[...] είναι η κοινωνική κριτική η οποία έχει ενσωματωθεί μέσα μου και λειτουργεί πια σαν αυτοέλεγχος και αυτοκριτική, οπότε αυτό που.. κάποιες φορές αυτό που νομίζω ότι θέλω δεν είναι αυτό που θέλω, είναι αυτό που έχει περάσει στον εαυτό μου ότι έτσι πρέπει να το θέλω.

Για τη συμμετέχουσα Κ.Ω. υπάρχουν περιορισμοί στις επιλογές, στις δυνατότητες και στις καθημερινές στιγμές με τη σύντροφό της συγκριτικά με τον ετεροφυλόφιλο πληθυσμό. Ο μεγαλύτερος φόβος της όμως είναι να δημιουργήσει προβλήματα στην αδερφή της λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού της κυρίως όσον αφορά ενδεχόμενα ζητήματα που θα προκύψουν στο γάμο της (π.χ. στην κηδεμονία των παιδιών της).

Κ.Ω. Είναι αυτό το ότι αυτοπεριορίζεσαι εκ των πραγμάτων γιατί δεν μπορείς να πεις ή να κάνεις αυτά που θέλεις, έτσι; Δεν μπορείς να περπατήσεις στο δρόμο χέρι-χέρι, δεν μπορείς να πας σ' ένα οποιοδήποτε μαγαζί, να βγεις με την κοπέλα σου, να εκφραστείς, να πας στο σινεμά, δηλ. αυτό που για σένα είναι δυνατότητα έτσι; όταν είσαι μαζί μ' ένα παλικάρι, δεν είναι αυτονόητο για μένα. Δεν υπάρχουν αυτονόητα, αυτό είναι το θέμα. Δεν το βιώνω πολύ βαριά, γιατί σου είπα, είμαι και σε μια δουλειά που θα μπορούσα και να το πω χωρίς σοβαρές επιπτώσεις. Γενικά, δεν υφίσταμαι έντονο αποκλεισμό αλλά.. σου είπα, π.χ. δεν μπορώ να το πω

στον άντρα και στην αδερφή μου γιατί φοβάμαι ότι μπορεί πως λένε οι αστυνόμοι του ό,τι πεις θα χρησιμοποιηθεί εναντίον σου; Ε υπάρχει αυτός ο φόβος ότι κάποια στιγμή στα δύσκολα μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον μου, έτσι; Υπάρχει, δεν μπορώ να πω ότι δεν το σκέφτομαι. Άρα, δε μιλάω. Εντάξει, αυτοπεριορίζεσαι σε πολλά πράγματα. Δεν έχεις τις ίδιες δυνατότητες και τις ίδιες επιλογές που έχει ένας ετεροφυλόφιλος.. [...] Αυτοπεριορίζεσαι, αυτό είναι γεγονός.

Αντίθετα, η κυρία Θ. και η κυρία Π. δεν προσαρμόζουν τις ζωές τους στις προσδοκίες και τα όρια της κοινωνίας, και δεν βιώνουν εσωτερικευμένη καταπίεση.

Κ.Π. (Ε.Σ. Θεωρείς ότι περιορίζεις τον εαυτό σου σε τομείς που σχετίζονται άμεσα με τη σεξουαλικότητά σου;) Όχι, πια. Δηλ. ίσως στην εφηβεία μου να περιόριζα, αλλά εξελισσόμενη δεν το περιορίζω. Αν εγώ νιώσω ότι πρέπει να κάνω κάτι όσο.. πώς να στο πω; όσο απαγορευμένο και να 'ναι αυτό εγώ θα το κάνω με ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό και εν πάση περιπτώσει δηλ. αυτοί οι άνθρωποι, οι άνθρωποι να είδες τι μου 'κανες, και οι γυναίκες και οι άντρες, η ελληνική κοινωνία εντέλει έχει εξελιχθεί, μάλλον έχει παραδεχθεί την ύπαρξή μας και δεν έχει πια αυτή την έντονη υποκρισία του τσου τσου τσου ,ας πούμε, πω πω πω θα μας κάψεις ,ας πούμε, ή ξέρω 'γω τι.

Κ.Θ. Μωρέ, να σου πω, δε ζω με τα μάτια της κοινωνίας. Δηλ. αν ζούσα με τα μάτια της κοινωνίας θα έπρεπε αλλιώς να συμπεριφέρομαι γιατί με θες εσύ, αλλιώς να συμπεριφέρομαι γιατί με θέλει ο διπλανός μου [...] Ε δε γίνεται! Δε γίνεται να τους ικανοποιήσεις απ' τη στιγμή που δεν μπορείς να ικανοποιήσεις τους δικούς σου τους γονείς, τους αγαπάς και δεν το κάνεις γιατί δεν τους αγαπάς, το κάνεις γιατί δεν γίνεται. Αυτή είναι η ζωή σου, αυτή τραβάς. Αυτή είναι η ζωή μας, αυτή τραβάμε. Τώρα, τι θα πει η κοινωνία..

Εν κατακλείδι, σ' αυτή την ενότητα επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη και των τριών τύπων στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (αντίληψη κοινωνικού στίγματος, θυματοποίηση και εσωτερικευμένη καταπίεση). Συγκεκριμένα, οι συμμετέχουσες ως επί το πλείστον θεωρούν πολύ πιθανό να γίνουν δέκτες διακρίσεων και προκαταλήψεων λόγω ετεροσεξισμού, έχουν δημιουργήσει τρόπους προστασίας για να μη τους συμβεί η θυματοποίηση, δεν έχουν δεχθεί ποτέ βία λόγω ετεροσεξισμού αλλά έχουν υπόψη τους τέτοια περιστατικά, και κάποιες φαίνεται να βιώνουν εσωτερικευμένη καταπίεση λόγω του κοινωνικού στίγματος και του φόβου της θυματοποίησης.

ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΛΕΣΒΙΑΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ και **ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΕΣΗ ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΛΕΣΒΙΕΣ**

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, υπογραμμίστηκε η σημαντικότητα της συναναστροφής με άλλες λεσβίες και κατ' επέκταση της δημιουργίας αντίστοιχου κοινωνικού υποστηρικτικού δικτύου για την ανάπτυξη θετικής ταυτότητας. Όμως, ο ρόλος τους δεν περιορίζεται στην ανάπτυξη ταυτότητας, ούτε και σταματάει με την ολοκλήρωση της, αλλά συνεχίζει να είναι καθοριστικός για την ψυχική υγεία των λεσβιών σε όλη τη ζωή τους. Σύμφωνα με τα βιβλιογραφικά δεδομένα, υπάρχει σαφή συσχέτιση μεταξύ της εσωτερικευμένης καταπίεσης και της σύνδεσης με τη λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα. Συγκεκριμένα, αυξημένο επίπεδο εσωτερικευμένης καταπίεσης έχει βρεθεί ότι σχετίζεται άμεσα με απουσία ή περιορισμένη συμμετοχή στην λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλοφιλική κοινότητα, όπως και με πολύ περιορισμένο μέγεθος κοινωνικού υποστηρικτικού δικτύου από αυτή την κοινότητα.

Η σύνδεση με τη λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα περιλαμβάνει κυρίως τη συμμετοχή σε δραστηριότητες της (π.χ. φεστιβάλ περηφάνιας- *pride parade* ή *gay pride*), τη σύναψη φιλικών σχέσεων και ερωτικών σχέσεων, και τη μετάβαση σε μέρη -όπως καφετέριες, μπαρ- που είναι είτε αποκλειστικά για λεσβίες,

είτε για όλα τα άτομα της κοινότητας, ή που είναι *gay friendly* (δηλ. μέρος όπου είναι ευπρόσδεκτες—οι μαζί με τις/ τους ετεροφυλόφιλους και οι λεσβίες, γκέι, αμφιφυλόφιλοι-ες). Εύλογα, μία λεσβία με θετική ταυτότητα που συνδέεται με την κοινότητα, νιώθει άνετα κατά τη συναναστροφή της τόσο με άλλες λεσβίες όσο και γενικότερα με άτομα από την κοινότητα.(κοινωνική άνεση). Αντίθετα, μία λεσβία που ,λόγου χάρη, δε νιώθει άνετα σε μέρη αποκλειστικά για λεσβίες ή για όλα τα άτομα της κοινότητας, που όλες/οι οι φίλες/οι έχουν ετεροφυλόφιλο σεξουαλικό προσανατολισμό ή που δεν συνάπτει ερωτικές σχέσεις παρά μόνο σεξουαλικές της μιας βραδιάς είναι σαφώς απομονωμένη από την κοινότητα, δεν χαρακτηρίζεται από αντίστοιχη κοινωνική άνεση και αναμφισβήτητα εμφανίζει εσωτερικευμένη καταπίεση.

Αυτοί οι δύο παράγοντες τέθηκαν προς διερεύνηση στην παρούσα έρευνα από κοινού λόγω της μεγάλης συνάφειά τους, μέσα από τις εξής ερωτήσεις: «Πηγαίνεις σε χώρους διασκέδασης μόνο για λεσβίες ή *gay friendly*;», «Συμμετέχεις σε γκέι οργανώσεις ή/ και εκδηλώσεις (π.χ. *gay pride*);», «Ποια είναι η άποψη σου για την τάση γκετοποίησης των λεσβιών και γκέι;» και «Πως συμπεριφέρεσαι προς τη σύντροφό σου σε δημόσιους χώρους;». Επίσης, η ερώτηση «Πως βλέπεις να συμπεριφέρονται οι Ελληνίδες λεσβίες;» επιλέχθηκε με σκοπό να γίνει αναφορά στις απόψεις των συμμετεχόντων για τις άλλες λεσβίες και συνάμα να περιγραφούν κάποιες τάσεις, χαρακτηριστικά και συμπεριφορές των Ελληνίδων λεσβιών σε ευρύτερο πλαίσιο και με σημείο αναφοράς την εσωτερικευμένη καταπίεση.

Όσον αφορά την πρώτη ερώτηση, πέντε από τις συμμετέχουσες ανέφεραν ότι πηγαίνουν σε τέτοιους χώρους, ενώ οι απαντήσεις των υπολοίπων δεν κατεγράφησαν για τεχνικούς ή άλλους (π.χ. πίεση χρόνου) λόγους. Οι χώροι που είναι αποκλειστικά για λεσβίες φαίνεται ότι είναι περιορισμένου αριθμού στην Αθήνα, ανύπαρκτοι στην επαρχία, και ταυτόχρονα αυτοί που υπάρχουν δεν έχουν ποικιλία μουσικής. Πάρα ταύτα οι κυρίες Ζ., Σ., Ω. και Δ. πηγαίνουν η καθεμία για τους δικούς της λόγους (όπως οι Κ.Ζ. και Κ.Σ. για να γνωρίσουν άλλες λεσβίες, η Κ.Ω. για να νιώθει άνετα με τη σύντροφό της) ενώ η κυρία Τ. έχει πάει λίγες φορές αλλά δεν της αρέσει.

Κ.Ζ. Πηγαίνω πολύ. Πηγαίνω πολύ.. για κορίτσια υπάρχουν πολύ λίγα. Γενικά.. είναι νυφοπάζαρο, μπορώ να πω. Δηλ. είναι καμακο-μέρος, κατάλαβες; Τα κλαμπίδια που έχουμε εμείς είναι περισσότερο για το θεαθήναι. Εντάξει, θα πάω.. επειδή θα δω φίλες μου.. επειδή πηγαίνουν

κι άλλοι άνθρωποι που ξέρω. Έχω κόψει να πηγαίνω γιατί έχουν κάποιες κοπέλες ντιτζέι οι οποίες παίζουν ό,τι τους κατέβει στο κεφάλι και δεν έχουν καμία συνοχή και μου σπάνε τα νεύρα. Δηλ. απορρίπτω αυτά τα μαγαζιά όπως θα απέρριπτα κάθε άλλο μαγαζί. Ή σε περιόδους που έχω σχέση και πιστεύω ότι συμβαίνει και στα στρέιτ ζευγάρια, είναι περισσότερο.. πιο ήρεμα τα πράγματα, δηλ. η διασκέδαση έχει να κάνει περισσότερο με φίλους στο σπίτι, με ταβέρνες, μ' εκδρομές, κτλ. γιατί δεν είσαι στη διαρκή, ας μην κοροϊδευόμαστε, δεν είσαι στο ψαχτήρι, έτσι; [...] δε θα πάω σ' ένα γκέι περιβάλλον που δε θα 'χω και κανένα ενδιαφέρον! Τώρα σε περιόδους, οι οποίοι είναι ότι είμαι free και δεν έχω σχέση μπορεί να το κάνω κι εγώ αυτό, μην τρελαθούμε τώρα.. για το καμάκι ή για οτιδήποτε, αν κι οι περισσότερες σχέσεις που είχα ήταν, δηλ. από.. σε καμία σχέση από γκέι περιβάλλον.. τις γνώρισα πολύ έξω από γκέι περιβάλλον.

Κ.Δ. Ναι, πηγαίνω. Θεωρώ ότι είναι ένας συμβιβασμός γιατί από άποψη αισθητικής, μουσικής και τρόπου διασκέδασης δε με καλύπτουν οι χώροι αυτοί. Είμαι μιας άλλης γενιάς, μου αρέσει άλλη μουσική, δε με καλύπτουν. Απλά είναι ο χώρος που μπορώ να βρεθώ με άτομα που έχουν τις ίδιες επιλογές μ' εμένα. Άρα, δεν πηγαίνω συχνά, πηγαίνω περιστασιακά. Θεωρώ ότι θα μπορούσαν να είναι πολύ καλύτεροι ή να υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλία, περισσότερες επιλογές.[...] Θεωρώ ότι καλώς υπάρχουν αλλά δεν μπορεί να είναι αποκλειστικά ο μόνος χώρος διασκέδασης για κάποιον ομοφυλόφιλο. Μπορεί να έχει, να πηγαίνει και αλλού. Αν τον καλύπτει να πηγαίνει μόνο εκεί, μπορεί να είναι για ένα χ χρονικό διάστημα, δε σημαίνει ότι θα πηγαίνει για πάντα εκεί εφ' όρου ζωής. Είναι στην επιλογή του καθενός τι θα κάνει και τι θέλει να κάνει, με ποιους θέλει να είναι και πως θέλει να περνάει.

Κ.Ω. Εντάξει, πηγαίνω σε διάφορους χώρους. Μας αρέσει πολλές φορές με την παρέα μου ή με την.. κοπέλα μου σε δικούς μας χώρους εκεί να δεις ανθρώπους έτσι; και νιώθεις πιο άνετα, αλλά εξίσου έχω και παρέες, έχω.. αρκετοί απ' τους φίλους μου είναι στρέιτ οπότε πηγαίνω και στα δικά τους τα στέκια, ας πούμε, δεν πάω μόνο στα δικά μας.. που πια

είναι πολλά ευτυχώς.. έχουμε επιλογές κι εμείς.[...] Όχι, δε γνωρίζεις.. δηλ. τουλάχιστον εγώ. Δε γνωρίζω, δεν μπορώ να γνωρίζω άτομα σε μπαράκι, δε μ' αρέσει κιόλας. Απλώς, αισθάνεσαι λίγο πιο άνετα, έτσι; Δηλ. είσαι πιο ο εαυτός σου, είσαι πιο.. ή μπορεί να πηγαίνει αυτή η παρέα σου κάποιες φορές. Λίγο πολύ έχεις δημιουργήσει κάποιο στέκι[...]
 Στην επαρχία, ας πούμε, στην Κρήτη κάποιες φίλες που είναι, ένα πρόβλημα που έχουν είναι ότι δεν έχουν μέρη να πάνε ας πούμε ναι. Είναι κάποια που είναι μάλλον friendly αλλά δεν είναι ανοικτά γκέι. Οπότε εντάξει, γενικά η επαρχία έχει πρόβλημα, γενικά. Ε θα 'χει και σ' αυτό, την πιάνει και στο συγκεκριμένο θέμα ακόμα περισσότερο.

Κ.Σ. Ναι, χαλαρά. [...] Εδώ δεν υπάρχουν αυτά τα καθαρά γκέι μπαρ, όπως είναι στην Αθήνα στο Γκάζι, κράτος εν κράτη των ομοφυλοφίλων.. [...] Πήγα αρκετές φορές μόνη μου, πήγα γιατί μ' έσπρωχνε η τότε κοπέλα μου, εκείνη μου 'λεγε να πάω για ν' αρχίζω να γνωρίζω κόσμο. Πήγα δυο τρεις φορές, μιζέριασα.[...] Ε δεν είναι ότι πιο ωραίο να βγεις μόνη σου να πας για ποτό. Εσύ θα το 'κανες; [...] Να πας για ποτό μόνη σου είναι κάτι που.. είχα πάει, είχα κάτσει στο μπαρ, ήπια 5-6 ουίσκια, γνώρισα την μπαργούμαν τουλάχιστον. Ε πήγα δυο τρεις φορές μόνη μου, μετά λέω δεν ζαναπάω αλλά τι γινόταν, άλλη φορά θα πήγαινα μόνη μου, άλλη φορά θα πήγαινα μαζί της, μετά πάλι μόνη μου.[...] Τελοσπάντων, έγινε και αυτό δυο τρεις φορές, μετά άρχισα και γνώριζα κόσμο γιατί τότε ο μόνος άνθρωπος που ήξερα ήταν εκείνη, μέσω εκείνης γνώρισα κόσμο.

Κ.Τ. Εδώ το μπαρ το έκανα πριν από 3χρόνια και θα πήγαινα σε γκέι μπαρ χεράκι-χεράκι με την κοπελιά μου;; Έχω πάει όμως σε γκέι μπαρ αρκετές φορές πριν από πολλά χρόνια.. και φέτος πήγα.. και πάλι δε μου λέει κάτι.

Στην Ελλάδα, υπάρχουν αρκετές οργανώσεις (π.χ. Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδος-ΟΛΚΕ) κυρίως σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη με έντονη δράση τα

τελευταία χρόνια (π.χ. το φεστιβάλ περηφάνιας της Αθήνας). Η κυρία Π. επισημαίνει ένα απ' τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα της συμμετοχής σε αυτές τις οργανώσεις:

Κ.Θ. Αυτές οι ομάδες είναι για να σε κάνουν να αισθανθείς καλύτερα και να σου λύσουνε το οποιοδήποτε πρόβλημα φοβίας ή ενοχής σου προκαλέσανε. Όχι να σου δημιουργήσουμε καινούριες φοβίες και καινούρια συναισθήματα ενοχής. Δεν είναι αυτό το.. οι ομάδες όσες δουλεύουν στην Ελλάδα θέλουν να απελευθερώσουν, να απενεχοποιήσουν, όχι να σε κάνουν ν' αναρωτιέσαι τι θα σου ζημερώσει αύριο.

Εντούτοις, δεν εκφράζονται και δε λειτουργούν όλες οι λεσβίες μέσα από τη συμμετοχή στις διάφορες οργανώσεις και ομάδες. Οι συμμετέχουσες Κ.Θ. και Κ.Π. περιέγραψαν μεγάλη ακτιβιστική δραστηριότητα εδώ και πολλά χρόνια, η Κ.Φ. παρόλο που είναι πολύ δραστήρια στο χώρο αναφέρθηκε πολύ συνοπτικά, και η Κ.Σ. περιγράφει ενδελεχώς τη δραστηριοποίησή της που έχει ξεκινήσει εδώ και λίγο διάστημα, τονίζοντας τα πλεονεκτήματα της ενσωμάτωσης στην κοινότητα. Οι κυρίες Δ., Ζ., Τ. και Ω. δεν είναι μέλη σε κάποια οργάνωση, όμως η Ζ. συμμετέχει στα φεστιβάλ περηφάνιας και η Τ. σε ηλεκτρονική λίστα επικοινωνίας λεσβιακού διαδικτυακού τύπου.

Κ.Θ. Ξαφνικά βρέθηκα σε μία Αγγλία, όπου το φοιτητικό.. μέσα από το φοιτητόκοσμο αρχίζω να ανακαλύπτω ότι υπάρχουν οργανώσεις, υπάρχουν help lines, υπάρχουν φυλλάδια, υπάρχουν εφημερίδες, υπάρχει κόσμος. Το πράγμα κινείται. Κι άρχισα να χώνομαι εκεί.[...] Δηλ. τώρα αν δεις τη συνδικαλιστική μου πορεία, ε δεν ξεκίνησε εδώ στην Ελλάδα, είχε ξεκινήσει στην Αγγλία. Εγώ ήρθα έχοντας μυαλά άλλων οργανώσεων και άσε τι συνάντησα κι εδώ πάλι, αλλά αυτά είπαμε η Ελλάδα του σήμερα είναι η Αγγλία της δεκαετίας του '80, αρχές δεκαετίας του '80. [...]στο Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδος [...] στην Ελληνική Ομοφυλοφιλική Κοινότητα[...]

Κ.Π. *Ήδη είχα ασχοληθεί και με κινηματικά πράγματα και με γυναίκες και με λεσβίες, ήταν το Αμφι.. είχα εμπλακεί μ' ένα τρόπο και σ' αυτό, ήταν τα οικολογικά, ήταν τα γυναικεία.. [...] Δημιουργήθηκαν λεσβιακές ομάδες, υπήρξα στην πρώτη λεσβιακή ομάδα της Αθήνας τουλάχιστον.. που σε μένα είναι γνωστή [...] στη δική μου εφηβεία αυτή δημιουργήθηκε για πρώτη φορά. Δεν ήξερα κάποια άλλη. Συμμετείχα στο πρώτο λεσβιακό περιοδικό που βγήκε στην Ελλάδα, έγραφα και όχι μόνο έγραφα, και να βρούμε και λεφτά και τελοσπάντων σε όλο το κομμάτι αυτό. Φτιάξαμε μια λεσβιακή ομάδα που δούλεψε πάρα πολύ στο επίπεδο της αυτογνωσίας και της καθημερινότητας, το τι προσλαμβάνουσες έχουμε ως λεσβίες, τι μας ενοχλεί, τι μας χαλάει, τι μας φτιάχνει, τι, τι.. [...] Και παρόλ' αυτά το βρίσκω πολύ θετικό τ' ότι είτε σαν ΟΛΚΕ είτε σαν άτομο δικτυώνομαι να στο πω έτσι και σε πολλά και διαφορετικά πράγματα πια πιο επίσημα ,ας πούμε, ενώ από την εφηβεία μου λειτουργούσα έτσι, τώρα το έχω κάνει και επίσημα, δηλ. δρω σαν μέλος Μ.Κ.Ο που ασχολούνται με τα ανθρώπινα δικαιώματα γενικότερα, δρω ,ας πούμε υπέρ των μεταναστριών, δρω υπέρ του περιβάλλοντος και πολλών άλλων πραγμάτων αλλά πάντα [...] Δεν είναι πια όπως παλιότερα που ήξερα ,ας πούμε, ότι θα γίνει μία πορεία, θα γίνει μία διάλεξη, θα γίνει μία ημερίδα και πήγαινα εκεί και ίσως να 'κανα και μία παρέμβαση. Πια είμαι μέσα σ' αυτές και έχω ,όπως όλες οι Ελληνίδες άλλωστε, και άποψη και θέση, αλλά πια βάζω και τη δράση μου πιο έντονη, να στο πω έτσι, που το θεωρώ ένα πολύ θετικό στοιχείο της εποχής και το θεωρώ ότι θ' αποδώσει και έργο.*

Κ.Φ. *Κι είδα ότι είναι κρίμα να μην υπάρχουν στα ελληνικά αυτά τα πράγματα κι έτσι άρχισα τη σελίδα.. Για να υπάρχουν, άρχισα να μεταφράζω κάποια απ' αυτά. Κι έτσι μπήκα σ' αυτό το.. στη φάση που βρίσκομαι τώρα, η οποία πραγματικά δεν έχω νιώσει ποτέ καλύτερα. Νιώθω ότι είναι πολύ σημαντικό αυτό που κάνω, πιο πολύ για μένα βέβαια. Και μ' όλη αυτή τη δουλειά που κάνω.. αυτό που κάνω είναι ότι βοηθάω στην ενημέρωση εντάξει και σε άλλους ανθρώπους αλλά πιο πολύ βοηθάω τον εαυτό μου.[...] Δηλ. τώρα έχουμε βάλει το στόχο στο pride, έχουμε βάλει το στόχο να πάμε του χρόνου με τους γονείς μας στο pride.*

Κ.Σ. *Μ' έβαλε στη διαδικασία να πάω σε ομάδα, στη συνάντηση της ΛΟΑ, να γνωρίσω κόσμο, να ενταχθώ...[...] μου έδωσε βιβλία, μου έδωσε ταινίες.. όλο αυτό. Ξέρεις μετά διάβασα, είδα ταινίες, συζήτησα [...] Μετά έκανα κάποια βήματα, πήγα σε κανα δυο συναντήσεις της ΛΟΑ, πήγα στην Ερεσό το καλοκαίρι.[...] Ναι πήγα για 4μέρες, μ' εκείνη πήγαμε και κάποιους φίλους της.. γνώρισα κι από κει κι άλλο κόσμο, μέσω ίντερνετ γνώρισα κόσμο, ε τώρα πλέον γνωρίζω αρκετούς. (Ε.Σ. Αυτό το έκανες περισσότερο γιατί;) Γιατί υπάρχει μια ανάγκη και με κάποιους απ' τους φίλους μου μπορώ να μιλήσω ανοιχτά, δεν μπορούν όμως να καταλάβουν το ίδιο, όπως μπορεί να το καταλάβει μια γυναίκα.[...] Είναι αυτό ότι χρειάζεσαι να νιώσεις και μέλος μιας ολότητας, μιας ομάδας.. ότι υπάρχουν κι άλλοι σαν εσένα δεν είσαι μόνη σου, να νιώθεις άνετα γενικώς.. δηλ. [...] έχουμε ξεκινήσει κι έχουμε φτιάξει μια ομάδα, εγώ κι άλλες δυο κοπέλες..[...]*

Κ.Τ. *Όχι! [...] Όταν έχεις να μοιραστείς κοινούς στόχους και κοινές επιθυμίες είναι πολύ καλύτερα απ' το να μην έχεις κανένα να τα μοιραστείς. Απ' την άλλη πάλι δε σημαίνει ότι με όποιον ομοϊδεάτη ή συμπάσχοντα μοιράζεσαι, θα απαλυνθεί κι ο πόνος σου. Και γενικά είμαι κατά της ένταξης σε ομάδες. Έχω απόψεις και θεωρώ ότι αυτές δεν μ' εκφράζουν απόλυτα. Είμαι και έτσι απόλυτη σα χαρακτήρας. Αν δω στο μέλλον ότι κάτι με εκφράζει και συμφωνώ, να είσαι βέβαιη ότι θα το κάνω.[...] (Ε.Σ. Οπότε μετά το μπαμ άρχισες να είσαι σε κάποια ομάδα; όπως οι Σαπφίδες.. είσαι απλά μέλος και ενημερώνεσαι;) Ναι, απλά μέλος.*

Εντούτοις, τα οφέλη της συμμετοχής και ενσωμάτωσης στη λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα χάνουν κάποια από τη σημασία τους όταν η λεσβία απομονώνεται εντελώς μέσα σ' αυτήν αποκόπτοντας τους δεσμούς της με την ετεροφυλοφιλική κοινωνία. Αν και η απομόνωση μέσα στην ομάδα βοηθάει αρκετά σε προσωπικό επίπεδο δημιουργώντας την αίσθηση ασφάλειας, σε συλλογικό επίπεδο δυσχεραίνει τη διεκδίκηση ίσων δικαιωμάτων (π.χ. στο γάμο) και την εξάλειψη του κοινωνικού στίγματος.

Κ.Σ. *Απ' την άλλη είναι και το άλλο άκρο που ούτε κι αυτό μου φαίνεται σωστό και καλό, δηλαδή λένε ότι στην Αμερική υπάρχουν περιοχές και πολυκατοικίες ολόκληρες που μένουν μόνο ομοφυλόφιλοι και υπάρχουν σχολεία που είναι για παιδιά μόνο από οικογένειες εναλλακτικού τύπου, δηλ. με δύο πατεράδες ή με δύο. Κι εκεί πάλι μου κάνει κάπως.. (Ε.Σ. Εκεί δεν αποκλείεις εσύ τον εαυτό σου;) Αυτό ακριβώς. [...] Για να αισθάνεσαι φυσιολογικός; Ούτε αυτό μ' αρέσει.[...] Δηλ. τι μπαίνουν σε μια γυάλα οι ίδιοι κι εσείς οι άλλοι; Αυτό δεν ενέχει και λίγο ρατσισμό;*

Κ.Δ. *Ναι. Κάποιες φορές υπάρχει η ανάγκη όταν βγαίνεις έξω, ειδικά έτσι απομονωμένα άτομα που είμαστε και δεν έχουμε επαφή με άλλα άτομα με τις ίδιες επιλογές, υπάρχει ανάγκη όταν βγεις να βρεθείς στον ίδιο χώρο μαζί τους ακόμα κι εσύ είσαι εντελώς άγνωστος. Κάποιες άλλες φορές δε σε νοιάζει, βγαίνεις με την παρέα σου και πας να καθίσεις όπου θέλεις. Θεωρώ ότι πρέπει να υπάρχει μια επαφή, μια επικοινωνία με άτομα που σε ενώνουν, έχετε κάποια κοινά που δεν πρέπει να είναι όμως αποκλειστικά και μόνο με αυτά τα άτομα. Δηλ. μην πάμε στο άλλο άκρο παλιά έκανα παρέα μόνο με άτομα ετερόφιλα, τώρα να κάνω μόνο με άτομα που τους αρέσουν τα άτομα του ίδιου φύλου, ούτε το ένα ούτε το άλλο. Είναι ακραία σημεία και δε νομίζω ότι ωφελούν. Και διαφωνώ μ' αυτή τη γκετοποίηση που υπάρχει.[...] Περιχαράκωνεις τον εαυτό σου από μόνος σου και δε δίνεις και τη δυνατότητα και στους άλλους να σε γνωρίσουν.[...] η κοινότητα των ομοφυλόφιλων έχει μια μεγάλη ποικιλία ανθρώπων που δεν μπορεί να ταιριάζουν όλοι μαζί απαραίτητα. Μπορούν να ενωθούν στον κοινό στόχο, να διεκδικήσουν κάποια πράγματα για να είναι καλύτερη η ζωή τους. Από κει και πέρα γιατί θα πρέπει να είμαι μόνο με ομοφυλόφιλους και να περιορίσω τις παρέες μου και τις επιλογές μου;*

Οι κυρίες Θ. και Ζ. αναφέρουν πως η λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα στην Ελλάδα δεν παρουσιάζει γκετοποίηση, καθώς βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο ανάπτυξης και δράσης με περιορισμένο αριθμό μελών αφού η πλειοψηφία 'δεν έχει βγει απ' την ντουλάπα' σε κοινωνικό επίπεδο.

Κ.Θ. *Όχι, όχι, όχι δεν υπάρχει, δεν υπάρχει.[...] Η Ελλάδα δηλ. δεν έχει φτάσει σ' αυτό το σημείο απ' ότι άλλες χώρες. Θα στο τεκμηριώσω αυτό, όπου υπάρχουν επιχειρήσεις όπου είναι οι γκέι υδραυλικοί και θα πας, θα τους πάρεις γιατί θες να υποστηρίξεις «όμοιος τον ομοίο αεί πελάζει» που λέμε. Και δε νομίζω ότι θα φτάσουμε ποτέ στο ίδιο επίπεδο που οι ακτιβιστές οι Αμερικάνοι χρυσοπληρώνονται και δουλεύουνε νυχθημερόν για να υπερασπιστούν κάποια πράγματα, για να κερδηθούν κάποια πράγματα [...] Δεν έχει φτάσει η Ελλάδα σ' αυτό το σημείο, μα δεν έχουν φτάσει τα κινήματα, τα γκέι κινήματα, οι γκέι οργανώσεις που έχουμε στο σημείο ο κόσμος που δουλεύει και που δουλεύει και που αφιερώνει χρόνο να πληρώνεται και να του πεις -έλα εδώ, σε προσλαμβάνω για να κάνεις αυτή τη δουλειά. Δεν έχουμε φτάσει σ' αυτό το σημείο οπότε τι συζητάμε; Θα υποστηρίξουμε τους γκέι υδραυλικούς; Αν ήξερα κάποιον υδραυλικό, ο οποίος ήταν γκέι και τον χρειαζόμουνα θα τον έπαιρνα τηλέφωνο- ρε 'συ δεν έρχεσαι; Ε είναι θέμα υποστήριξης, αλληλοϋποστήριξης μα κάθε κοινότητα δεν υποστηρίζει τα δικά της τα μέλη;*

Κ.Ζ. *Κοίταξε να δεις, θα στο πω αλλιώς. Αν υπήρχε συνοικία στην Ελλάδα που έμενε γκέι κόσμος, θα πήγαινα να μείνω.. ευχάριστα. Αυτό δε σημαίνει ότι αν ήταν παράγκες θα πήγαινα να μείνω. Θα πήγαινα να μείνω αν ήταν όμορφα. Το Κάστρο είναι υπέροχο στο Σαν Φρανσίσκο. Είναι υπέροχο.. σαν.. ναι, σαν πλευρά της πόλης. Δηλ. το γεγονός ότι έχουν βάλει μέχρι και περιπολία.. που αφήνει έξω κρούσματα ζέρεϊς μίσους περί ομοφυλοφιλίας, κτλ. Δηλ. έχει πάρα πολύ μειωμένη εγκληματικότητα εκεί πέρα, που στο Σαν Φρανσίσκο γίνεται το έλα να δεις. και γενικά Νέα Υόρκη, Λος Άντζελες, Σικάγο, όλες οι μεγάλες πόλεις. Μπορεί να πήγαινα να μείνω γι' αυτό το λόγο, το να πάω επί τούτου όχι. Σίγουρα θα μ' άρεσε περισσότερο να είμαι σε μια περιοχή που θα ήξερα ,ας πούμε, ότι οι γείτονές μου είναι δύο κοπέλες λεσβίες ή δύο αγόρια γκέι. Θα μου άρεσε αυτό το πράγμα από την άποψη ότι ζέρεϊς κάτι; Δε θα είχα την κυριούλα των 60 χρονών να με στραβοκοιτάει. Αυτό δεν είναι παράδεισος ότι ντε και καλά πάμε ωραία, να κρυφτούμε σε μια ασφαλή περιοχή δικιά μας. [...] Ως ένα βαθμό, ναι.*

Αν το περιβάλλον κι η περιοχή σ' αρέσει, αν σε γεμίζει το γεγονός ότι θα πας σ' ένα cafe το οποίο θα είναι γκέι cafe. Αλλά εντάξει δεν το επικροτώ απ' την άποψη ότι πάμε να κρυφτούμε.. καθόλου.

Η επαφή με την κοινότητα συντελεί εκτός των άλλων και στη σύναψη ερωτικών ή/και σεξουαλικών σχέσεων. Σε μία κοινωνία όπου πολλές λεσβίες κρύβονται κάτω από ετεροφυλόφιλη 'μάσκα', η κοινότητα με τους χώρους (π.χ. μπαρ) και τις καφετέριες αλλά και με τις ομάδες (π.χ. ΛΟΑ) λειτουργεί –εκτός των άλλων– ως μέσο κοινωνικοποίησης, διευκολύνοντας την γνωριμία με άλλες λεσβίες. Η ασφάλεια όμως της κοινότητας σταματάει όταν οι λεσβίες βρίσκονται αντιμέτωπες με το δίλημμα: 'πώς να συμπεριφερθώ στη σύντροφό μου εκτός κοινότητας και σπιτιού; Δηλαδή να της φέρομαι ως σύντροφος όπως αν ήμασταν ζευγάρι ετεροφυλόφιλων ή να κρύβω το ερωτικό στοιχείο και να εμφανιζόμαστε ως φίλες;'. Είναι ένα πολύ σοβαρό ζήτημα το οποίο μπορεί να φέρει αρκετά εμπόδια και καταπίεση στη σχέση αν οι λεσβίες αποφασίσουν να κρατήσουν τη σχέση μόνο στο σπίτι, αποκρύπτοντας το παρουσία τρίτων, ακόμα και σε φίλους. Ουσιαστικά η απόφαση αυτή είναι προέκταση της εσωτερικευμένης καταπίεσης με σκοπό να προστατευτούν από το στίγμα και τις ενδεχόμενες διακρίσεις. Η κυρία Δ. το επέλεξε με τη σύντροφό της που ήταν ουσιαστικά και η πρώτη τους σχέση, και τότε διαμόρφωσαν την ταυτότητα τους χωρίς ποτέ να καταφέρουν να 'βγουν απ' τη ντουλάπα'.

Κ.Δ. Μα τ' ότι δε μοιραζόμαστε με τις παρέες μας αυτό που είμαστε, δηλ. άλλο είναι η κολλητή μου, άλλο είναι ο άνθρωπος που θεωρώ ότι είναι ο άνθρωπός μου. Αυτό από μόνο του δημιουργεί φθορά στη σχέση. Γ' ότι δεν παρουσιάζεις τον άλλο ως αυτό που πραγματικά είναι για σένα αλλά ως κάτι άλλο. Τώρα, το να μην περπατάμε στο δρόμο, ξέρω 'γω, αγκαλιά ή το να μην υπάρχει κάποια χειρονομία σε δημόσιους χώρους ή ακόμα και παρουσία τρίτων, ναι είναι πρόβλημα. Είναι ένας περιορισμός που τον βάλαμε εμείς. Δεν τον επιλέξαμε επειδή είναι κάτι που το θέλαμε, το επιλέξαμε για να είναι πιο ανώδυνη, πιο εφικτή η συνύπαρξή μας σαν σχέση.[...] Αυτό δημιούργησε προβλήματα. Είναι πρόβλημα. Είναι πρόβλημα γιατί δεν μπορείς να εκφραστείς ελεύθερα. [...] Εντάξει, προσαρμοστήκαμε στα περιθώρια και στα πλαίσια που

ήταν επιτρεπτά ώστε να μην προκαλέσουμε σχόλια ή προβλήματα.. ή προβλήματα.[...] Με μία λέξη μία μιζέρια που δεν μπορώ να θυμηθώ τώρα έτσι καταστάσεις.. ένα κλίμα να μην σκεφτούν, να μην πούνε, το οποίο όμως δεν ειπώθηκε ευθέως από κανέναν. Δεν ειπώθηκε από κάποιο άτομο. Δηλ. δεν μας απαγόρευσε εμφανώς κάποιος κάτι να μας πει μην κάνετε αυτό, μην κάνετε εκείνο. Ήταν κάτι το οποίο λειτουργούσε σαν εσωτερικός κοινωνικός έλεγχος και των δύο.

Κάπως έτσι ήταν και οι πρώτες σχέσεις των Κ.Ζ., Κ.Τ., Κ.Φ. και Κ.Ω. αλλά μετέπειτα προτίμησαν να εκδηλώνουν τα ερωτικά τους συναισθήματα προς τη σύντροφό τους ανά πάσα στιγμή και βάση των ορίων που θα είχαν αν ήταν ετεροφυλόφιλο ζευγάρι. Για να φτάσει όμως μία λεσβία να μην αγχώνεται, να μη φοβάται και ουσιαστικά να νιώθει άνετα με τον τρόπο που συμπεριφέρεται στη σύντροφό της δημόσια συχνά μοιάζει με οδύσσεια όσον αφορά τις ‘ψυχικές’ δυσκολίες.

Κ.Φ. Εκεί που μ’ ένοιαζε πάρα πολύ δεν μπορούσα να το κάνω αλλά τώρα μπορώ.[...] Απλώς μετά ήρθα και το έκανα γιατί το ‘θελα εγώ κι επειδή απλώς μπορούσα με την άλλη συγκεκριμένη γυναίκα. [...] Όχι τώρα δε με πειράζει εμένα. Εγώ τώρα μπορώ ν’ αγκαλιάσω οποιαδήποτε γυναίκα στο δρόμο, μέσα μου δεν υπάρχει ο φόβος, αρκεί να ξέρω ότι το θέλει κι εκείνη.

Κ.Ζ. Η πρώτη σχέση σχέση με γυναίκα ήταν όταν ήμουν 17 ½, συμμαθήτρια.[...] απλά δεν ήταν τόσο πολύ out να το πω έτσι [...] είμαι πάρα πολύ out, δηλ. θα φιληθώ με την κοπελιά μου οπουδήποτε μου έρθει στο κεφάλι μα αυτό λέγεται κεντρική πλατεία, μα αυτό λέγεται μαγαζί το οποίο δεν είναι γκέι friendly, οπουδήποτε.. στον ηλεκτρικό, στο μετρό, οπουδήποτε.

Κ.Π. Δηλ. αυτό που λέγαμε ότι ένα απλό φιλί πέραν του κατωφλιού είναι μια ολόκληρη οδύσσεια και καταλαβαίνεις ότι οι οδύσσειες απαιτούν και χρόνο και δεν είσαι πάντα πάνοπλη στα 40 που έχεις καταφέρει στα 30

να φιλήσεις τη φίλη σου στο δρόμο, δε σημαίνει ότι έχεις όλη αυτή τη δύναμη να είσαι μ' ένα.. πώς να στο πω; απογυμνωμένο σπαθί και ν' αντιμετωπίζεις εχθρούς, ας το πούμε έτσι.[...] Με την έννοια ότι ακόμα κι αυτό το φιλί, στη δική μου τουλάχιστον εφηβεία, καθόλου δεν ήταν δεδομένο ούτε και τα μπαρ ,ας πούμε, που είναι σήμερα δεδομένα, ούτε το ιντερνετ και το chat, όλα αυτά τα καινούρια πράγματα. Κι έτσι μπορεί ν' ακούγεται αστείο στις σημερινές νεαρές λεσβίες ότι κάποτε εγώ αντιμετώπιζα ρατσισμό για το να φιληθώ στο δρόμο ή να κρατάω τη φίλη μου στο δρόμο ή ακόμα και βία, ας πούμε. Δεν ξέρω κατά πόσο, ας πούμε, έχει καμιά κάθε φορά και κάθε μέρα το κουράγιο να αντιμετωπίσει, εντάξει ίσως σήμερα όχι και την αστυνομία και τη φυλακή, αλλά τη νοικοκυρά που δεν τους νοικιάζει το σπίτι γιατί κατάλαβε ότι αυτές οι δύο είναι μαζί.[...]

Οι Κ.Θ. και Κ.Π. έθεσαν τις σχέσεις τους σε αυτή τη βάση απ' την αρχή και γι' αυτό δεν μπορούν να δεχτούν από μελλοντική σύντροφο περιορισμούς και 'κρυφή' σχέση.

Κ.Θ. [...] το να βρεθώ ξαφνικά μ' έναν άνθρωπο που θα πρέπει να μπω στη διαδικασία να τον απενοχοποιήσω μου είναι φοβερά κουραστικό, δεν το αντέχω. Εντάξει, στα 20 μου που είχα άλλα μυαλά μπορεί να είχα και περισσότερη υπομονή δεν ξέρω ή αν ζούσα στο ροζ συννεφάκι μου που μάλλον αυτό ήτανε [...] Μ' έναν άνθρωπο που δεν ντρέπεται, δεν αυτό, θα με χουφτώσει στο δρόμο και θα τον χουφτώσω, να 'ναι σ' αυτό το επίπεδο χωρίς να φτάσουμε σε ακραίες καταστάσεις, αυτά που βλέπω σε κάτι στρέιτ ζευγαράκια.

Κ.Π. Αν εγώ νιώσω ότι πρέπει να κάνω κάτι όσο.. πώς να στο πω; όσο απαγορευμένο και να 'ναι αυτό εγώ θα το κάνω με ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό.[...] Και το ότι εγώ ,ας πούμε, στη δική μου εφηβεία τόλμησα γιατί τότε θεωρήθηκε τόλμη το να φιληθώ ή να κρατηθώ με τη φίλη μου, ήταν κάτι επαναστατικό. [...] το θεωρούσα και αυτονόητο δικαίωμά μου δηλ ότι πως τολμάς εσύ να λες ότι εγώ δεν μπορώ να

μιλήσω για τη σχέση μου. και γιατί πρέπει εγώ να κρύψω τη σχέση μου; [...] Το κόστος με προβλημάτισε, απλώς.. όπως μάλλον όλα τα πράγματα στη ζωή μου τα βάζω σε ζυγαριά και παίρνω τις αποφάσεις μου, δηλ. τι θέλω να γίνω μια πλούσια και διάσημη αλλά ξέρω 'γω βαθιά χωμένη στο καβούκι μου και που έξω απ' την κρεβατοκάμαρά μου δε θα είμαι 'γω ή θέλω να είμαι εγώ όπου κι αν είμαι όσο χαμηλά κι αν είναι αυτό και μέχρι που μπορώ να πέσω επίσης; [...] Υπό αυτή την έννοια επέλεξα ότι δε μ' ενδιαφέρει να γίνω πλούσια και διάσημη, μ' ενδιαφέρει να είμαι άσημη και καλά. Και το πλούσια τώρα δεν το 'κανα και σκοπό ζωής απλώς είπα ότι οκ καλό είναι να φτάσω να ζω με μια αξιοπρέπεια

Οι συμμετέχουσες Ω., Π. και Θ. επισημαίνουν ότι ένα μεγάλο μέρος των Ελληνίδων λεσβιών φαίνεται να είναι απομονωμένες από την κοινότητα και να μην ασχολούνται με την κοινωνική αλλαγή και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, επιλέγοντας να εκδηλώνουν την ταυτότητά τους σε ένα μικρό κύκλο ανθρώπων. Αυτό επιδρά σημαντικά και στη γενικότερη συμπεριφορά τους και η κυρία Π. τονίζει τη μεγάλη αλλαγή στην ταυτότητα που επέρχεται μέσω της ενασχόλησης με τον ακτιβισμό σε διάφορες οργανώσεις και ομάδες.

Κ.Ω. Ναι, ναι, ναι είναι πιο εσωστρεφείς, πιο.. αυτό.. κλεισμένες στο μικρόκοσμό τους, στη σχέση τους, στην παρέα τους. Ενώ είναι ένα πολύ ευαίσθητο σημείο, νιώθω ότι υπάρχει και πολύ μοναξιά, δηλ. αν δεις σ' ένα chat room ή στο 10% [...] Υπάρχει μοναξιά. Δεν είναι εύκολο να κάνεις καλή σχέση. Είναι εύκολο να κάνεις σεξ, δεν είναι εύκολο να κάνεις καλή σχέση. Και γενικά δεν εκδηλώνονται.

Κ.Π. Η αλήθεια είναι ότι όπως σε όλες τις ομάδες ένα μικρότερο ποσοστό δουλεύει για ν' αποκτήσουν δικαιώματα και διεκδικεί, έτσι συμβαίνει και με τις λεσβίες στην Ελλάδα. Ένα μικρό μέρος αποφασίζει να βγει προς τα έξω και δεν εννοώ απαραίτητα ότι θα βγει δημόσια, ας πούμε, στην τηλεόραση ή σε μία εφημερίδα αλλά δικτυώνεται μέσα σε ομάδες, μέσα σε συλλόγους, μέσα σε δράσεις, γράφει βιβλία, μυθιστορήματα,

προσπαθεί να κινείται μέσα στους χώρους ακόμα και με τις απλές συναναστροφές με τις συντρόφισσες ή τις φίλες.. πώς να στο πω; ενσταλάζει αυτή της τη δυναμική ότι παιδιά, κορίτσια καλό είναι σιγά, σιγά να το δούμε, να το αλλάζουμε.

Κ.Θ. [...] σαφώς ο κόσμος που έχει περάσει μέσα.. από ακτιβιστικές οργανώσεις συμπεριφέρεται διαφορετικά απ' ότι μία λεσβία, για να το πω πιο συγκεκριμένα, μία λεσβία που έχει περάσει έστω κι από μία ομάδα όπως η ΛΟΑ δε χρειάζεται να είναι επίσημη, που κάνει δουλειά, που έχει δουλέψει σ' αυτή την ομάδα, έχει λάβει μέρος σε συζητήσεις, έχει ακούσει 5-10 γνώμες παραπάνω διαχειρίζεται τα πράγματα πολύ διαφορετικά από μία η οποία λέει στο σπίτι μου και έξω απ' το σπίτι μου δε θέλω να το ξέρει κανένας [...] που έχουνε μία σχέση που η σχέση τους είναι μέσα σε 4 τοίχους [...]

Επίσης, κάποιες άλλες σε μικρότερο ίσως ποσοστό προχωράνε σε συμβατικό γάμο, δηλαδή παντρεύονται με κάποιον γκέι και διατηρούν και οι δυο τους μια παράλληλη, κρυφή ζωή ως λεσβίες και ως γκέι αντίστοιχα.

Κ.Σ. [...] ειδικά οι γυναίκες είναι πιο κλειστές [...] Δεν ξέρω γιατί είναι πιο κλειστές και μου κάνει κι εντύπωση γιατί οι γυναίκες είναι οι δέκτες λιγότερης (Ε.Σ έντονης κριτικής;) Ναι. [...] Απλά χρειάζεται να βγουν προς τα έξω, να το ξεκλειδώσουν. Δηλ. πόσες γυναίκες είναι που μπορεί να έχουν, όπως και άντρες, οικογένεια και παιδιά, ειδικά άμα κινηθείς και μέσα στο ίντερνετ θα το δεις, έχουν οικογένειες και έχουν μια δεύτερη, μια κρυφή ζωή.

Όμως, οι κυρίες Δ. και Π. παρατηρούν τις νεότερες λεσβίες να συμπεριφέρονται πιο απελευθερωμένα και να εκφράζονται πολύ περισσότερο, πιθανόν λόγω των κοινωνικών αλλαγών.

Κ.Δ. *Η αλήθεια είναι ότι δεν τις βρίσκεις εύκολα. Δεν μπορείς να βρεις εύκολα άτομα.. γυναίκες που να τους αρέσουν οι γυναίκες. [...] Ναι! Ναι είναι πολύ απομονωμένες.. ειδικά τις δικής μου γενιάς που έχουν μάθει έναν άλλο τρόπο ζωής όχι τόσο απελευθερωμένο, δηλ. αν πας σε χώρους δικούς μας θα δεις πιο εύκολα νέα παιδιά, μικρότερης ηλικίας παρά της ηλικίας της δικής μου, είναι πολύ λιγότερες.*

Συνοψίζοντας, η σύνδεση με την κοινότητα αποτελεί καθοριστικό στοιχείο στη διαμόρφωση θετικής ταυτότητας μέσω της κοινωνικοποίησης (κοινωνικά υποστηρικτικά δίκτυα, ερωτικές σχέσεις), στην επίτευξη κοινωνικών αλλαγών μέσω του ακτιβισμού και κατ' επέκταση στην μείωση ή εξάλειψη της εσωτερικευμένης καταπίεσης. Στην Ελλάδα, η λεσβιακή, γκέι και αμφιφυλόφιλη κοινότητα δραστηριοποιείται έντονα τα τελευταία χρόνια με κυρίως έδρες την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Οι συμμετέχουσες περιέγραψαν ποικίλους τρόπους (π.χ. οργανώσεις, μπαρ, ιστοσελίδες) και βαθμούς (από ολική έως και μηδενική) συμμετοχής και ενσωμάτωσης στην κοινότητα, και κοινωνικής άνεσης με άλλες λεσβίες. Συνεπώς, κάποιες από τις συμμετέχουσες εμφανίζουν υψηλή σύνδεση με την κοινότητα, θετική ταυτότητα, απόλυτη κοινωνική άνεση και απουσία εσωτερικευμένης καταπίεσης (Κ.Π. και Κ.Θ.) ενώ κάποιες άλλες ελάχιστη σύνδεση, αρνητική ταυτότητα, αμφισβητούμενη κοινωνική άνεση και ύπαρξη εσωτερικευμένης καταπίεσης (Κ.Δ., Κ.Τ. και Κ.Ω.). Αυτές οι κυρίες αποτελούν τα δύο άκρα, ανάμεσα στα οποία υπάρχουν οι υπόλοιπες (Κ.Ζ., Κ.Σ. και ΚΦ.) με διάφορες διαβαθμίσεις στον καθένα από τους τέσσερις αυτούς παράγοντες και συνάμα διαφορετικούς συνδυασμούς αυτών. Λόγου χάρη, η κυρία Ζ. φαίνεται πως χαρακτηρίζεται από μέτρια σύνδεση, θετική ταυτότητα, απόλυτη κοινωνική άνεση και ταυτόχρονα απουσία εσωτερικευμένης καταπίεσης.

ΑΠΟΨΕΙΣ ΗΘΙΚΟΥ
ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Οι απόψεις ηθικού και θρησκευτικού περιεχομένου είναι μία απ' τις θεματικές ενότητες της κλίμακας LIHS των Szymanski και Chung για την εσωτερικευμένη καταπίεση στις λεσβίες. Στην παρούσα έρευνα, η συγκεκριμένη ενότητα επιλέχθηκε ώστε να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των λεσβιών για τα καίριας σημασίας ζητήματα του γάμου και της υιοθεσίας, όπως επίσης και για το χριστιανισμό που αποτελεί κυρίαρχη θρησκεία στην Ελλάδα και είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την κοινωνία. Αν η στάση κάποιων από των συμμετεχόντων σχετικά με τα θέματα του γάμου και της υιοθεσίας είναι αρνητική ή/και άκρως επικριτική – λόγου χάρη, κάποια να δηλώσει ότι δεν πρέπει να επιτραπεί η υιοθεσία στα ζευγάρια λεσβιών-, τότε σαφέστατα αυτό αποτελεί έκφραση εσωτερικευμένης καταπίεσης. Όσον αφορά τη θρησκεία και εν προκειμένου το χριστιανισμό, αν μια λεσβία χαρακτηρίζεται από βαθιά πίστη τότε οι επικριτικές απόψεις των αντιπροσώπων της Εκκλησίας ενδεχομένως να της επέφεραν εσωτερική σύγκρουση καθώς αυτό στο οποίο πιστεύει την απορρίπτει ως 'βδελυρή'. Η σύγκρουση αυτή είτε θα συνεπάγεται ενοχές και ενίσχυση εσωτερικευμένης καταπίεσης, είτε θα επιλυθεί με απόρριψη της θρησκείας.

Στις δυτικές κοινωνίες ο γάμος είναι ένα σημαντικός κοινωνικός θεσμός με ποικίλες προεκτάσεις (π.χ. δικαιώματα οικογενειακού δικαίου). Η νομιμοποίηση του γάμου λεσβιακών –και γκέι- ζευγαριών είναι ένας τρόπος να αναγνωριστούν και να κατοχυρωθούν νομικά και κοινωνικά ως ισότιμα μέλη. Αυτό έχει ήδη πραγματοποιηθεί με επιτυχία σε αρκετές χώρες είτε σε απόλυτη αντιστοιχία με το γάμο των ετεροφυλόφιλων είτε με τη μορφή συμφωνητικού συμβίωσης, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη για αντίστοιχη αλλαγή και στις υπόλοιπες χώρες. Η Ελλάδα είναι μία από αυτές που δεν έχουν διευθετήσει το συγκεκριμένο ζήτημα και όπως δείχνουν τα αποτελέσματα του ευρωβαρόμετρου για το 2006, η πλειοψηφία είναι κάθετα αντίθετη.

Οι συμμετέχουσες Κ.Π. και Κ.Θ. είναι υπέρ της νομιμοποίησης του γάμου όχι με τη μορφή συμφωνητικού συμβίωσης αλλά έτσι όπως ισχύει και για τα

ετεροφυλόφιλα ζευγάρια. Η Κ.Δ. υποστηρίζει ότι ο πολιτικός γάμος μπορεί να καλύψει και τα λεσβιακά και γκέι ζευγάρια αφού στη νομοθετική ρύθμιση γίνεται αναφορά για μελλονύμφους χωρίς να διευκρινίζεται το φύλο. Επίσης, η Κ.Τ. θεωρεί ότι η νομιμοποίηση του γάμου θα επηρεάσει θετικά τη στάση της κοινωνίας, σε αντίθεση με την Κ.Ζ.

Κ.Π. *Αν με ρωτάς αν θα ήθελα να είμαι, το θεωρώ δεδομένο και αυτονόητο δικαίωμα και σαν ΟΛΚΕ, Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας είναι από τα πρώτα πράγματα που έχουμε θέσει αυτονόητο δικαίωμά μας. Και διεκδικούμε το γάμο και όχι συμβόλαια κα σύμφωνα [...] γιατί το να μου επιτρέψουν να συμβιώνω είναι και πώς να στο πω; Είναι λίγο αστείο με την έννοια ότι αν εγώ θέλω να συμβιώσω με τη φίλη μου, το κάνω ήδη ή το έκαναν χιλιάδες χρόνια πριν, δε θέλω καμία ειδική άδεια γι' αυτό. Θέλω την έννομη αναγνώριση και τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε όλα τα ζευγάρια του κόσμου [...] Είναι ζήτημα το πόσο ισότιμα θέλεις να νιώθεις μέσα σε μια πολιτεία και για μένα ο βαθμός της δημοκρατίας μιας πολιτείας εξαρτάται από την ισότητα όλων των πολιτισμών και των πολιτών.*

Κ.Θ. *Όχι κατοχύρωση σχέσης. Το δοκιμάσανε κι άλλες χώρες και κοιτάνε να το συμμαζέψουνε. [...] Μιλάμε αναγνώριση σχέσης σε πολιτικό επίπεδο. Πολιτικό γάμο, να το βάλουμε έτσι.[...] Δηλ. μία οικογένεια η οποία δεν ασχολήθηκε με το τι έχω κάνει εγώ και η (το όνομα της συντρόφου της) ή εκάστοτε (το όνομα της συντρόφου της) ή η εκάστοτε εγώ δίπλα στην (το όνομα της συντρόφου της) να 'ρθουν ξαφνικά και να έχουν τον πρώτο λόγο ενώ δεν ασχοληθήκανε, ενώ δε ρωτήσανε πως φτιάχτηκε, πως αυτό, πως εκείνο. Να ζω μ' έναν άνθρωπο x χρόνια, x δεκαετίες δεν ξέρω και 'γω τι και ξαφνικά να μην έχω πρόσβαση στην εντατική, στο έχει πάθει κάτι να μην υπογράψω εγώ, θα πρέπει να υπογράψει η οικογένειά του που δε θα ξέρει και το ιστορικό και θα πρέπει να της το εξηγήσουμε να το.. Χάσιμο χρόνου, χάσιμο ενέργειας και πράγματα τα οποία θα μπορούσαν να είχαν λυθεί γιατί είναι τυπικά, με μία απλή αλλαγή νομοσχεδίου.*

- Κ.Δ. *Εγώ σχετικά με το θέμα του γάμου θεωρώ ότι ο πολιτικός γάμος ήδη όπως υφίσταται [...] μπορεί να καλύψει και την ένωση ομοφυλόφιλων ζευγαριών και..[...] (Ε.Σ. Ναι, αλλά πρακτικά δε γίνεται.) Δε γίνεται γιατί κανείς δεν τολμάει να πάει στο δημαρχείο. Δεν ξέρω κατά πόσο κάποιος δήμαρχος θα δεχόταν να κάνει αυτή την κίνηση.*
- Κ.Τ. *Και αν θες, λειτουργούν και κάποια πράγματα αντίστροφα, δηλ. δεν είναι απαραίτητο να αλλάξει ένας νόμος για ν' αλλάξει και η κοινωνία. Μπορεί να γίνει και το αντίστροφο, η ισχύς ενός νόμου να αλλάξει τη στάση της κοινωνίας.[...]*
- Κ.Ζ. *Δηλ. ναι μεν εμένα θα μου άρεσε αν εγώ φτάσω σ' ένα σημείο κι έχω πολύ χρήμα κι έχω μια σύντροφο κι αργότερα ένα παιδί μαζί της και να ξέρω άμα πεθάνω το παιδί μου και η σύντροφος μου θα είναι καλυμμένοι άμα τύχει και με χτυπήσει μια νταλικά στο δρόμο. Ναι, φυσικά το θέλω αυτό. Αλλά δε νομίζω ότι θ' αλλάξει το φέρσιμο των ανθρώπων [...] Δε νομίζω ότι θα κάνει καμιά διαφορά στη κυρία του διπλανού διαμερίσματος αν εγώ μένω με μία γυναίκα με την οποία είμαι παντρεμένη και πη**μαι ή με μία γυναίκα που δεν είμαι παντρεμένη και πη**μαι. Στο μυαλό της θα είναι ότι εγώ πη**μαι με μία γυναίκα. [...]*

Όλες οι συμμετέχουσες ανέφεραν ότι αν αποκτήσουν αυτό το δικαίωμα θα το ασκήσουν κυρίως για τα συνακόλουθα νομικο-πολιτικά οφέλη (π.χ. περιουσιακά, φορολογικά, ρύθμιση ζητημάτων συμβίωσης, κοινωνικής πρόνοιας, δανειοδοτικά ζητήματα, αναγνώριση συγγενικής σχέσης σε νοσοκομεία). Φυσικά, έθεσαν μόνη προϋπόθεση το να αισθάνονται ότι η σύντροφός τους είναι αυτή με την οποία θέλουν να απολαύσουν την έγγαμη ζωή.

- Κ.Ω. *Κοίταξε, αν υπάρχει μια καλή σχέση, ναι αν υπάρχει μια καλή σχέση τελοσπάντων.. ναι θα ήθελα να.. θα ήθελα να μένουμε μαζί, θα ήθελα να έχει δικαίωμα άμα πεθάνω να με θάψει, θα ήθελα να μπορεί να μπει στην εντατική, να μου κρατήσει το χέρι, θα ήθελα να πάρει τη σύνταξή*

μου, θα ήθελα να είναι ασφαλισμένη στο βιβλιάριό μου. Αυτά θα τα ήθελα, ναι

Κ.Δ. Εάν είχα βρει το κατάλληλο άτομο και ήταν σύμφωνο κι εκείνο, θα ήθελα. Θα ήθελα, ναι γιατί θα μου έδινε...[...] Θα μου έδινε τη δυνατότητα.. θα του έδινε μάλλον τη δυνατότητα.. και σ' εμένα και σ' εκείνο να έχουμε απέναντι στην κοινωνία τη θέση που πραγματικά μας αξίζει. Πέρα απ' τα τυπικά, δηλ. αν βρεθώ εγώ σ' ένα νοσοκομείο και πρέπει να πάρουν κάποιες αποφάσεις για μένα οι συγγενείς του ότι δεν έχει τη δυνατότητα να αποφασίσει ο πιο δικός μου άνθρωπος. Αυτά είναι τα τυπικά, τα κληρονομικά, κτλ.[...] Είναι βασικά, είναι βασικά αλλά.. θεωρώ ότι τα δικαιούμαστε ούτως ή άλλως, θεωρώ ότι καλύπτονται με τον πολιτικό γάμο και απλά δεν έχουμε το θάρρος σαν ένα κομμάτι της κοινωνίας που είμαστε, μικρό, δεν έχουμε το θάρρος να τα διεκδικήσουμε [...]

Κ.Π. [...] αν είχε επιτραπεί πολύ νωρίτερα ο γάμος μεταξύ δύο γυναικών νομίζω ότι θα είχε περάσει στο να παντρευτώ, γιατί υπήρξαν γυναίκες στη ζωή μου που θεωρούσα ότι μπορούμε να περάσουμε τη ζωή μας μαζί ή έστω ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της ζωής μας μαζί, μιας και δεν είναι και σίγουρο ότι ένας γάμος εξασφαλίζει ότι θα μείνεις αιώνια.

Κ.Ζ. Ναι. Όχι δε θα είχα πρόβλημα.. αλλά πιστεύω ότι όπως συμβαίνει και με τα στρέιτ ζευγάρια είναι καθαρά νόμοι που σε κατοχυρώνουν οικονομικά ή φορολογικά ή οτιδήποτε. ένας τέτοιος θεσμός. Δηλ. δεν το βλέπω απαραίτητο.[...] Είναι πάρα πολύ σημαντικά, ναι. Είναι πολύ σημαντικά. Τώρα να 'ρθει απ' το πουθενά η οικογένειά σου και να πετάξει απ' το ιδιόκτητο σπίτι σας, που έχετε φάει τα νιάτα σας να το χτίζετε με τη σύντροφό σου και το παιδί σου και να μην το αναγνωρίσουν επειδή δεν το γέννησες εσύ αλλά το γέννησε η σύντροφό σου, δεν έχει σημασία αν το 'χεις φτάσει και το 'χεις κάνει ολόκληρο μαντράχαλο ή ολόκληρη γομάρα [...]

Κ.Θ. *Κοίταξε, εγώ δεν είμαι υπέρ κανενός γάμου, έτσι; Το είπα και στην αρχή σαν θεσμός δε μου λέει τίποτα.[...] Απλά, απλά καλύπτει, καλύπτει πράγματα που κανονικά δε θα υπήρχε κανένας λόγος ούτε να τα συζητάμε ούτε τίποτα, είναι πρακτικοί οι λόγοι που αν θα έφταναν σε σημείο [...]*

Κ.Σ. *Εμένα προσωπικά με καλύπτει ο πολιτικός, να καλύψω αυτά τα νομοθετικά π.χ. κληρονομικά, φορολογικά, τέτοια πράγματα. Για μένα δεν έχει άλλη ουσία ο γάμος [...]*

Κ.Τ. *Ναι. Αν έβρισκα την κατάλληλη, ναι. [...] ναι θα το έκανα αν έβρισκα τον άνθρωπο της ζωής μου. [...] Θα το κάνω κι επειδή θα είμαι πιο ισχυρά νομικά καλυμμένη [...]*

Κ.Φ. *Θα το 'κανα ευχαρίστως, αρκεί να είχα έναν άνθρωπο, δηλ. δε θα το 'κανα από αντίδραση έτσι για να πάω εγώ πρώτη στο δημαρχείο.[...] Ναι, αν το 'θελε κι εκείνη να γεράσουμε μαζί, ναι. Θα ήθελα την αναγνώριση και τα δικαιώματα, γιατί όχι; και την κοινή φορολογική δήλωση.. και τα επιδόματα και όλα, γιατί όχι;*

Η ελληνική κοινωνία στην πλειοψηφία της είναι κάθετα αντίθετη στη νομιμοποίηση της υιοθεσίας από λεσβιακά και γκέι ζευγάρια, όπως καταδεικνύουν τα αποτελέσματα του ευρωβαρόμετρου για το 2006, και επιβεβαιώνεται από τις συμμετέχουσες στο κεφάλαιο 'Αντίληψη Κοινωνικού Στίγματος'. Ακόμα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι γενικά η υιοθεσία στην Ελλάδα πραγματοποιείται δύσκολα εξαιτίας των αυστηρών νομικών κριτηρίων, η αντίστοιχη νομιμοποίηση για τις λεσβίες φαίνεται δυσκολότερη να επιτευχθεί συγκριτικά με το γάμο. Οι κυρίες Δ., Θ., Π. και Ω. εκφράζουν την ανάγκη που υπάρχει στην Ελλάδα για νομοθετική αλλαγή επί τούτου ανεξάρτητα με το σεξουαλικό προσανατολισμό των υποψηφίων.

Κ.Π. *Δυστυχώς, δεν υπάρχει ο γάμος ούτε η υιοθεσία στην Ελλάδα δεν επιτρέπεται, παρ' ότι τουλάχιστον για την υιοθεσία επίσημα δεν μπορεί να στο απαγορεύσει ο νόμος, όμως είναι γνωστή η τακτική ότι υπάρχουν*

μια σειρά εμπόδια που μπορούν να προβάλλουν, όπως π.χ. ότι πρέπει να έχει συμπληρώσει το 45^ο έτος της ηλικίας σου και πρέπει βεβαίως να είσαι παντρεμένη και πρέπει να είσαι ευκατάστατη [...]

Κ.Ω. Απλά θεωρώ γενικά ότι το πεδίο της υιοθεσίας θα έπρεπε να είναι τελείως διαφορετικά απ' αυτό που είναι σήμερα, έτσι; Το να υπάρχει ένας μπαμπάς και μία μαμά δε διασφαλίζει απαραίτητα το ότι υπάρχουν οι σωστές συνθήκες για να μεγαλώσει καλά ένα παιδί και αντίστροφα πάντα. Ναι, θεωρώ ότι τα κριτήρια πρέπει να είναι εντελώς διαφορετικά και να στηρίζονται στο πώς να αξιολογούν τους ανθρώπους [...]

Υπάρχουν πάρα πολύ κατεστραμμένοι γύρω μας απ' τους γονείς τους κατά βάση, έτσι; Οπότε sorry.. είναι ένα πολύ πονεμένο θέμα, ένα πολύ περίεργο θέμα. Δε θεωρώ ότι θα υπάρξει άμεσα λύση σ' αυτό γιατί είναι πολύπλοκο. Κανείς δε θα πάρει την ευθύνη, ακόμα κι οι πολιτικοί που βγαίνουν στα διάφορα έντυπα και μιλάνε υπέρ των ομοφυλόφιλων, στο συγκεκριμένο θέμα κάνουν τουμπεκί ψιλοκομμένο, έτσι; Ωραία [...]

Άλλη μια φορά περί υποκρισίας θα σου πω, κοίτα τριγύρω μας άμα έχεις λεφτά πως μπορείς να υιοθετήσεις είτε είσαι γκέι είτε είσαι ανύπαντρη μητέρα, βλέπε Ντενίση, βλέπε Κανέλη, βλέπε όλες.. αυτές οι κυρίες που έχουν λεφτά και υιοθετούν μια χαρά. Άρα, πάλι μιλάμε για υποκρισία και πάλι δύο μέτρα και δύο σταθμά.

Κ.Θ. Είναι δύσκολο το θέμα. Δεν είμαι κατά, ίσα ίσα όταν έχεις παιδιά πεταμένα στον Καιάδα και δεν μπορεί να τα υιοθετήσει εύκολα μία οικογένεια. Έχω ακούσει ιστορίες για διαδικασίες κι αυτά και δεν και περιμένουν και χρόνια και αν, που δεν τις καταλαβαίνω αυτές. Κανονικά έπρεπε να τελειώνει.[...] Εντάξει, όποιο να 'ναι. Αυτό το παιδάκι όσο μεγαλώνουν τα χρόνια τόσο πιο δύσκολα θα υιοθετηθεί. Αντί να της κάνουνε πιο απλές τις διαδικασίες και να είναι και πιο γρήγορες, παιδεύουν.. εδώ παιδεύουν στρέιτ ζευγάρια. Για φαντάσου τι θα κάνουν σ' ένα γκέι ζευγάρι; [...]

Επιπροσθέτως, οι κυρίες Θ. και Σ. εξηγούν ότι η στάση της ελληνικής κοινωνίας οφείλεται στη λανθασμένη εντύπωση -και στο φόβο επιβεβαίωσής της- ότι τα παιδιά από λεσβιακό ή γκέι γάμο θα έχουν τον ίδιο σεξουαλικό προσανατολισμό με τους γονείς τους. Έπ' αυτού, η κυρία Ζ. επιχειρηματολογεί κατά αυτής της αντίληψης της κοινωνίας, φέρνοντας παραδείγματα από φιλικά της ζευγάρια με παιδιά.

Κ.Θ. Εδώ τι λένε, θα το πάρετε, θα το κάνετε σαν τα μούτρα σας. Ακούς αυτό, δηλ αυτό το εξωφρενικό που δεν ισχύει γιατί ειδικά ένας άνθρωπος που δεν μπορεί να κάνει παιδιά και θα φτάσει στην υιοθεσία, θα δώσει και την ψυχή του [...] Φοβούνται μην κακοποιηθεί που δεν πρόκειται να κακοποιηθεί.[...] Ίσα-ίσα οι γκέι, ο γκέι κόσμος μα γυναίκες είναι, μα λεσβίες είναι, μα άντρες είναι, μα γκέι άντρες είναι θα.. επειδή έχουνε ζήσει αυτή τη ρετσινιά της απόρριψης είναι πολύ πιο προσεκτικοί σ' αυτά τα πράγματα και επιβάλλεται να είναι πολύ πιο προσεκτικοί.

Κ.Σ. Μα σου λένε -να παντρευτείς και τι; Να κάνεις παιδί; Και το παιδί τι; Τα κοινωνικά πρότυπα και θα του δημιουργούν;/ Μα εσύ τα δημιουργείς! Με αυτή σου τη στάση. Αν εσύ αλλάξεις στάση, το παιδί μου δε θ' αντιμετωπίσει πρόβλημα. [...] Δικό σου είναι το πρόβλημα και το αναπαραγάγεις και το διογκώνεις όταν κρατάς τέτοια στάση, αλλά είναι αυτό και πρέπει κι εμείς οι ίδιοι οι ομοφυλόφιλοι να το δουλέψουμε στους εαυτούς μας. Και να βγούμε ανοιχτά και να διεκδικήσουμε αλλιώς δεν! Τι έτσι μόνο του ξαφνικά μια μέρα ο κόσμος θ' αλλάξει; Πότε έγινε ξανά αυτό;

Κ.Ζ. Ναι, και σου είπα ότι πολλά ζευγάρια, τα περισσότερα ,ας πούμε, παιδάκια που ξέρω από κοπέλες που έχουν μεγαλώσει μαζί ή που η μία κοπελιά το έχει φέρει από ένα προηγούμενο γάμο ή οτιδήποτε, 99% τα παιδάκια είναι στρέιτ. Δηλ. δε θεωρώ ότι θα βγάλω την ομοφυλοφιλία μου πάνω στο παιδί και θα το επηρεάσω.[...] Δηλ. δεν έχω δει.. άτομα να αντιδράνε, δηλ. ομοφυλόφιλα ζευγάρια που έχουν παιδί ν' αντιδράνε στο ότι.. να τους πειράζει αν το παιδί γίνει στρέιτ. Τώρα αν είχα κορίτσι και θα με ρώταγες αν θα προτιμούσα να είναι ομοφυλόφιλη, μπορεί και

να το προτιμούσα.. από την άποψη ότι δε θα μ' άρεσε να κάνω μία κόρη η οποία θα έχει τρομερό μυαλό και να βρεθεί ο άλλος κι επειδή είναι μα**κας, να τη βάλει σε μια νοσοτροπία ότι πρέπει να τηγανίζει κεφτέδες και να προσέχει τον άντρα της.

Υπό αυτές τι κοινωνικές συνθήκες, οι κυρίες Δ., Ζ. και Σ. αναγνωρίζουν το στίγμα και τις επιπτώσεις του που θα αντιμετωπίσει το παιδί από λεσβιακή οικογένεια (έκφανση αντίληψης κοινωνικού στίγματος, βλ.αντίστοιχο κεφάλαιο) και εκφράζουν η καθεμιά τους δικούς της προβληματισμούς. Αξιοσημείωτο είναι ότι η κυρία Δ. δηλώνει ότι υπάρχει πιθανότητα λόγω αυτών των δυσκολιών να μην προέβαινε στην όποια διαδικασία για απόκτηση παιδιού, γεγονός που αποτελεί εκδήλωση εσωτερικευμένης καταπίεσης.

Κ.Δ. *Σίγουρα αν επρόκειτο βέβαια για ένα άτομο του ίδιου φύλου στην ελληνική κοινωνία να μεγαλώσουν ένα παιδί θα αντιμετώπιζε πολύ περισσότερα προβλήματα απ' όσα αντιμετωπίζει ένα ετερόφυλο ζευγάρι γιατί θα έπρεπε να του απαντήσουν σε πολλά ερωτήματα που θα του έθεταν τα συνομήλικα παιδιά του, οι γονείς των συνομηλίκων, το περιβάλλον που θα πήγαινε, που είναι ο μπαμπάς, ποια είναι η μαμά. Θα έπρεπε να είσαι προετοιμασμένος ν' απαντήσεις έτσι ώστε να μεγαλώσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το παιδί. Δεν ξέρω αν θα έκανα αυτή την προσπάθεια. Υπό κάποιες συνθήκες, μπορεί. Δεν μπορώ να το αποκλείσω.*

Κ.Ζ. *(Ε.Σ. Σε ανησυχεί και το πώς θα το αντιμετωπίζουν στο σχολείο τα άλλα παιδάκια επειδή θα είναι από μία οικογένεια..;) Σίγουρα, αλλά πιστεύω ότι το παιδί αυτό που έχει περισσότερο ανάγκη είναι να αισθάνεται ότι το αγαπάνε. Δηλ. δε θα το βρω λιγότερο ευλογημένο ή ευνοημένο από ένα παιδάκι το οποίο είναι από στρέιτ γονείς και σκοτώνονται απ' το πρωί μέχρι το βράδυ.[...] Ναι, τώρα τι; Το πώς θα τ' αντιμετωπίσουν αν έχει δύο μαμάδες; Δηλ. όπως θα τ' αντιμετωπίσουν αν είναι Αλβανάκι. Όπως θα τ' αντιμετωπίσουν αν είναι μαυράκι.*

Κ.Σ. Απλά με προβληματίζει όσον αφορά το θέμα παιδί και το τι μπορεί να συμβεί, το τι μπορεί να βιώσει ένα παιδί.. Σκέψου ότι μέχρι πριν λίγα χρόνια ένα παιδί που απλά ο πατέρας του είχε πεθάνει ή η μάνα του ήταν χωρισμένη θα γινόταν δέκτης μέσα στα σχολειά σχολίων, σχολιασμών, κτλ.. δηλ. δεν ξέρω τι μπορεί να βιώσει αυτό το παιδί και τι μπορεί να έχει μέσα του γιατί θα 'ναι παιδί, δε θα μπορεί να καταλάβει.[...] Αλλά πιστεύω ότι το τραβάμε που το τραβάμε εμείς το ζόρι, το παιδάκι τι φταίει. Είναι αυτό ότι είναι παιδί, δεν μπορεί να τα εκλογικεύσει, θα βλέπει δύο διαφορετικές αντίθετες εικόνες αν είναι όλα ok μέσα στο γάμο, μέσα στη σχέση των δύο γυναικών και θα βλέπει κάτι πολύ τρυφερό, όμορφο, κτλ. και απ' την άλλη θα βγαίνουν και θα του το αναιρούν αυτό, θα το εκχυδαΐζουν αυτό.[...]

Όσον αφορά την απόκτηση παιδιού με υιοθεσία, οι συμμετέχουσες Κ.Θ. και Κ.Ω. θα το έκαναν, η Κ.Τ. θα το έκανε μόνο αν ήθελε η σύντροφός της ενώ η Κ.Φ. είναι αρνητική. Επίσης, η κυρία Π. είχε προσπαθήσει να υιοθετήσει ένα παιδάκι χωρίς όμως επιτυχία εξαιτίας του νομικού πλαισίου. Η κυρία Τ. θέτει διαφορετικά το θέμα του παιδιού, εκφράζοντας επιφυλακτικότητα σχετικά με το αν συμφωνεί να μεγαλώνουν παιδιά από προηγούμενο ετεροφυλόφιλο γάμο σε γκέι ή λεσβιακή οικογένεια.

Κ.Θ. Ως προς την υιοθεσία επειδή είναι ένα θέμα δύσκολο ακόμα και στο εξωτερικό, σου λέω ότι αυτό πια θ' αργήσει θα 'ναι απ' τα τελευταία που θα λύσουμε. (Ε.Σ. Θα έκανες; Αν άλλαζε.) Γιατί όχι; αν άλλαζε, αν, αν, αν.

Κ.Ω. Και προσωπικά, και μόνη μου θα ήθελα να υιοθετήσω χωρίς σχέση. Αν είχα τη δυνατότητα και το δικαίωμα θα ήθελα.

Κ.Τ. Εγώ τουλάχιστον δε θα 'θελα να υιοθετήσω, αυτό μόνο ξέρω. [...] Τώρα αν η σύντροφός μου είχε δικά της παιδιά ή ήθελε να υιοθετήσουμε, τότε αλλάζει η κουβέντα.[...] Γενικά, είμαι επιφυλακτική στο να έχει ένα ομοφυλόφιλο ζευγάρι παιδιά άλλα, όχι δικά του, να τα έχει ο ένας και

μετά να.. να έχουν δηλ. προκύψει από πριν. Δεν ξέρω, εκεί δηλ. είμαι κάπως επιφυλακτική χωρίς να μπορώ να το προσδιορίσω ακριβώς. [...]

Κ.Φ. *Ναι, είναι άλλο πράγμα η υιοθεσία και πάλι θέλει τις συνθήκες. Τι να σου πω; Δε με συγκινεί ιδιαίτερα, εντάξει. Είναι μάλλον διαφορετικά τα πράγματα που θέλω, που έχω ανάγκη να κάνω πριν να φύγω. Είναι αλλού οι προτεραιότητές μου.*

Κ.Π. *Ναι, μου δόθηκε η ευκαιρία να υιοθετήσω κάποιο παιδί απ' το Περού. Όμως όταν άρχισε αυτή η διαδικασία να μεταφέρεται προς την Ελλάδα, ενώ είχα πάρει όλα μια χαρά με δικηγόρους, νόμιμα, όλα με την πρεσβεία κτλ., κτλ., κτλ. του Περού που θα τα ετοίμαζε τα χαρτιά να μιλήσουμε με την ελληνική πρεσβεία. Ενώ αρχικά ήτανε μια χαρά όλα, όταν έφτασαν τα χαρτιά εδώ και είπαμε.. πως να στο πω; ξεκίνησε όλη διαδικασία, είπανε –όπα δε γίνεται, ας πούμε, για πολλούς και διάφορους λόγους: δεν είναι παντρεμένη, δεν είναι αυτής της ηλικίας, δεν έχει το ποσό που αυτοί θα ήθελαν να έχω παρ' ότι είχα κάποια περιουσιακά στοιχεία. Τελospάντων, επειδή δεν είχα μόνιμη δουλειά [...]* είχα ζήσει στο εξωτερικό πάρα πολλά χρόνια και πηγαίνοερχόμενα κι όλα αυτά, βεβαίως επειδή δεν ήμουν παντρεμένη με ένα σύζυγο όλα αυτά ήταν τα μείον.

Τέλος, οι συμμετέχουσες αναφέρθηκαν επικριτικά αρκετές φορές κατά τη διάρκεια της συνέντευξης στο χριστιανισμό και κυρίως στη στάση των αντιπροσώπων του στην Ελλάδα (π.χ. στο κεφάλαιο αντίληψη κοινωνικού στίγματος), κάνοντας σαφές την απόρριψη του ως θρησκεία. Στα λόγια των κυριών Ζ., Δ. και Θ. συνοψίζονται σε γενικές γραμμές οι απόψεις όλων των συμμετεχόντων. Δεν διερευνήθηκε σε βάθος αν στο παρελθόν είχαν βιώσει εσωτερική σύγκρουση λόγω πίστης στο χριστιανισμό, όμως αναμφισβήτητα τη δεδομένη στιγμή δεν αποτελεί παράγοντα εσωτερικευμένης καταπίεσης για καμία από τις συμμετέχουσες.

Κ.Ζ. [...] *τώρα εγώ τη φάση χριστιανική θρησκεία την έχω απορρίψει, τη θεωρώ πάρα πολύ ανδροκρατούμενο σκεύασμα, αντρικό κατασκεύασμα.*

Το θεωρώ απ' το μεγαλύτερο οικονομικό και πολιτικό κόλπο των εποχών και γενικά όλες τις 5, τις 5 κυριότερες θρησκείες τις θεωρώ έτσι γιατί φτιαχτήκανε από άντρες, έτσι; Κατασκευαστήκανε στην πορεία οι αρχές από άντρες κι είναι κάτι που βολεύει την ανδρική κυριαρχία [...]

Κ.Δ. Η σχέση μου με τη θρησκεία τυπική. Δεν πιστεύω, δεν πιστεύω στο Θεό.[...] Δεν μπορώ να πω με βεβαιότητα αν υπάρχει Θεός ή όχι, δεν ξέρω. Η θρησκεία έτσι όπως εκφράζεται απ' τους εκπροσώπους της δεν με καλύπτει, έχω πολλά πράγματα να της χρεώσω αλλά αυτό είναι ένα άλλο κομμάτι.[...] Θεωρώ ότι κάνει ζημιά, θεωρώ ότι προκαλεί σκοταδισμό στον άνθρωπο, στους ανθρώπους. Δεν τους αφήνει να προχωρήσουν.

Κ.Θ. Δεν υπάρχει καμία σχέση με τη θρησκεία και δε θέλω.[...] Με καμία θρησκεία, με καμία θρησκεία. Δεν υπάρχει καμία σχέση μου με καμία θρησκεία γιατί γύρισα και τις έβαξα τις πιο γνωστές τουλάχιστον [...]

Εν κατακλείδι, στην θεματική ενότητα σχετικά με τις απόψεις ηθικού και θρησκευτικού περιεχομένου δεν προέκυψαν σημαντικές εκφράσεις εσωτερικευμένης καταπίεσης. Αναλυτικότερα, για τη νομιμοποίηση του γάμου και την άσκηση αυτού του δικαιώματος όλες οι συμμετέχουσες τέθηκαν υπέρ, επισημαίνοντας ιδιαίτερω τους νομοκοινοτικούς λόγους για τους οποίους είναι απαραίτητη η άμεση νομοθετική ρύθμιση στη χώρα μας. Το θέμα της υιοθεσίας αποδείχθηκε πιο πολύπλοκο και πιο δύσκολο να διευθετηθεί άμεσα, κατά την άποψη των συμμετεχόντων, εξαιτίας του υπάρχοντος νομικού πλαισίου. Η αρνητική στάση της ελληνικής κοινωνίας επί τούτου έγκειται κυρίως στον ανυπόστατο φόβο για 'μετάδοση' του ομόφυλου σεξουαλικού προσανατολισμού στα παιδιά, γεγονός όμως που επεκτείνει το κοινωνικό στίγμα και στα παιδιά από λεσβιακή οικογένεια προβληματίζοντας έτσι κάποιες από τις συμμετέχουσες ως προς τις πιθανές προεκτάσεις. Έτσι, οι απόψεις των συμμετεχόντων ποικίλλουν σχετικά με το αν θα προέβαιναν οι ίδιες σε υιοθεσία. Επιπροσθέτως, οι συμμετέχουσες απορρίπτουν τη θρησκεία του χριστιανισμού χωρίς όμως να αναφέρουν αν είχαν βιώσει εσωτερική σύγκρουση πριν καταλήξουν στην απόρριψη.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κ.Π. Θεωρώ ότι οι Ελληνίδες λεσβίες δεν βοηθιούνται πάρα πολύ έως καθόλου ούτε από την κοινωνία, ούτε από την πολιτεία, ούτε από την εκπαίδευση, ούτε από την οικογένεια γιατί θεωρώ ότι είναι τριπλά υποτιμημένες ως γυναίκες, ως λεσβίες και ως γυναίκες που δεν αναπαράγουν το ρόλο τους, δεν είναι συνεπείς δηλ. στο κοινωνικό τους φύλο. Και άρα εκ προοιμίου δηλ. έχουν την ενοχή ότι δεν είναι συνεπείς σ' αυτό που απαιτεί το κράτος, η πολιτεία, η Εκκλησία, η οικογένεια απ' αυτές και αυτό τις έχει κάνει να είναι πολύ πιο βαθιά κλεισμένες μέσα στα καβούκια τους και άντε να κάνουν και καμιά βόλτα στις ντουλάπες τους, μέχρι εκεί φτάνουν.

Η εσωτερικευμένη καταπίεση είναι ένα εξελικτικό συμβάν με κοινωνικές διαστάσεις που βιώνει η πλειοψηφία των λεσβιών. Αποτελεί ένα τύπο στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας και περιγράφεται ως η υιοθέτηση των ετεροσεξιστικών αντιλήψεων της κοινωνίας από την ίδια τη λεσβία και η διαμόρφωση ανάλογης αυτοεικόνας, όπως ότι είναι κατώτερη και ότι της αξίζει η περιθωριοποίηση. Η εσωτερικευμένη καταπίεση σύμφωνα με τα βιβλιογραφικά δεδομένα έχει σοβαρότατες ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις στις λεσβίες όπως κατάθλιψη, χαμηλή αυτοεκτίμηση και μοναξιά, υψηλότερο επίπεδο ανησυχίας, αυτοτραυματισμός, περιορισμένη και λιγότερο ικανοποιητική κοινωνική υποστήριξη. Παρόλο που η σοβαρότητα του φαινομένου είναι αναμφισβήτητη στις μέρες μας, δεν έχει πραγματοποιηθεί καμία έρευνα για την εκτενή περιγραφή και εις βάθος μελέτη του στις Ελληνίδες λεσβίες. Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε αυτό το πλαίσιο.

Καταρχήν, επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη ετεροσεξισμού στην ελληνική κοινωνία και περιγράφηκαν οι εκδηλώσεις του όπως τις έχουν βιώσει οι συμμετέχουσες. Αναλυτικότερα, κυριαρχεί η πεποίθηση ότι ο λεσβιακός σεξουαλικός προσανατολισμός δεν υφίσταται ουσιαστικά λόγω του οικογενειοκεντρικού της

χαρακτήρα και του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας. Έτσι, φαίνεται πως είναι αδιανόητο το να μη θέλει μια γυναίκα να παντρευτεί και να γεννήσει τα δικά της παιδιά, και αν αυτό συμβεί, το δικαιολογεί μόνο ως αντίδραση στην απόρριψη και στη δυσκολία εύρεσης άνδρα-συζύγου. Κατ' επέκταση, όταν τεθεί θέμα μητρότητας και γάμου μεταξύ λεσβιών η κοινωνία είναι άκρως αντίθετη. Επιπροσθέτως, σημαντική θέση στην ελληνική κοινωνία έχει η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία και οι εκπρόσωποι της ενισχύουν αυτές τις απόψεις και διαιωνίζουν το στιγματισμό ταυτίζοντας αποκλειστικά τη σεξουαλική πράξη με την αναπαραγωγή και ό,τι δεν συμφωνεί με αυτό το νόμο της φύσης είναι 'παρά φύση' και 'παρά τη θέληση του Θεού'.

Μία άλλη κοινωνική αντίληψη είναι ότι η γυναικεία σεξουαλικότητα υπάρχει μόνο μέσα από το ανδρικό σώμα, με αποτέλεσμα ένα σημαντικό μέρος του ελληνικού ανδρικού πληθυσμού να δέχεται το λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό μέχρι το σημείο που αποβλέπει στο να τους προκαλέσει σεξουαλική ικανοποίηση. Ωστόσο, παρατηρείται σε ένα βαθμό διαφοροποίηση στη νοοτροπία των νεότερων γενεών με τάσεις για μεγαλύτερη αποδοχή, ανεκτικότητα και ύφεση των στενών ετεροσεξιστικών αντιλήψεων, απέχοντας ακόμα από την πλήρη αποδοχή, την ισότητα και την ενσωμάτωση. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι η ελληνική κοινωνία αν και απορρίπτει πολύ πιο έντονα τους γκέι, δέχεται την ύπαρξή τους και αυτό έχει άμεση σχέση με τη θέση του άνδρα και τον κοινωνικό του ρόλο.

Η ελληνική κοινωνία με αυτές τις αντιλήψεις και τις στάσεις δημιουργεί πολυάριθμες και ποικίλες ψυχοκοινωνικές δυσκολίες στη ζωή των λεσβιών, το σύνολο των οποίων συνιστά μορφή του φαινομένου της εσωτερικευμένης καταπίεσης με αρκετές ομοιότητες και συνάμα ιδιομορφίες σε σχέση με τα βιβλιογραφικά δεδομένα. Επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη και των τριών τύπων στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας (αντίληψη κοινωνικού στίγματος, θυματοποίηση και εσωτερικευμένη καταπίεση). Συγκεκριμένα, οι συμμετέχουσες ως επί το πλείστον θεωρούν πολύ πιθανό να γίνουν –και κάποιες έχουν γίνει– δέκτες διακρίσεων και προκαταλήψεων λόγω ετεροσεξισμού (π.χ. απομάκρυνση φίλων, απόλυση, αποκλεισμός από επαγγελματική ανέλιξη), έχουν δημιουργήσει τρόπους προστασίας για να μη τους συμβεί η θυματοποίηση, δεν έχουν δεχθεί ποτέ σωματική βία –παρά μόνο λεκτική και ψυχολογική– λόγω ετεροσεξισμού αλλά έχουν υπόψη τους τέτοια περιστατικά (π.χ. ξυλοδαρμοί, εγκλεισμοί, βιασμοί με θύτες άτομα από το οικογενειακό περιβάλλον), και κάποιες βιώνουν εσωτερικευμένη καταπίεση λόγω του

κοινωνικού στίγματος και του φόβου της θυματοποίησης. Αυτά σε συνδυασμό με τη γενικότερη κοινωνική κατάσταση δυσχεραίνουν τη διαμόρφωση θετικής λεσβιακής ταυτότητας και εγκλωβίζουν συχνά τις λεσβίες σ' ένα αέναο κύκλο εσωτερικευμένης καταπίεσης: ενοχές, αρνητικά συναισθήματα για τον εαυτό, απομόνωση σ' ένα κλειστό κύκλο φίλων και 'κρυφό' από την ευρύτερη κοινωνία υπό ετεροφυλοφιλικό προφίλ.

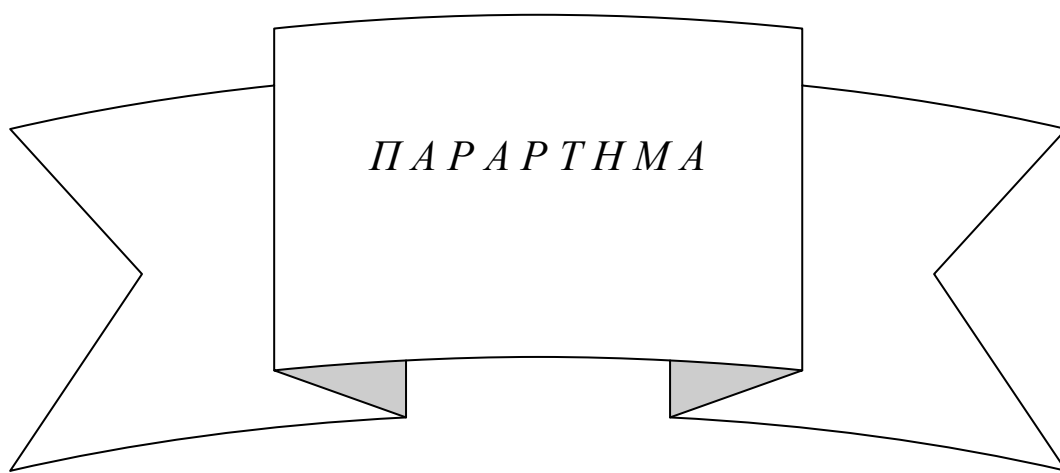
Όσον αφορά τη διαμόρφωση λεσβιακής ταυτότητας αναδείχθηκαν σημαντικά συμπεράσματα αλλά συνάμα προέκυψαν αρκετά θέματα για περαιτέρω διερεύνηση τόσο σε σχέση με την εσωτερικευμένη καταπίεση όσο και με αυτή καθαυτή τη λεσβιακή ταυτότητα. Αρκετές κυρίες συνειδητοποιώντας ότι ένιωθαν ερωτική έλξη για άτομα του ίδιου φύλου αρχικά αντέδρασαν με άρνηση ή/και βίωσαν προβληματισμό, ανησυχία, άγχος, ακόμα και εσωτερική σύγκρουση. Η απάντηση στα διάφορα ερωτήματα που δημιούργησε αυτή η συνειδητοποίηση δόθηκε με την αναζήτηση πληροφοριών για τον προσδιορισμό αυτών των διαφορετικών συναισθημάτων. Επιπλέον, κάποιες αναφέρουν ότι η ετεροσεξιστική αντίληψη που εκλάμβαναν από το οικογενειακό τους περιβάλλον είχε αρνητικές συναισθηματικές επιπτώσεις στον ψυχισμό τους, ενώ κάποιες άλλες γνώριζαν μόνο ότι το θέμα αυτό δε συζητιέται κάτι που φυσικά δημιουργεί την αίσθηση του απαγορευμένου, του ανομολόγητου, του 'κακού'. Συνεπώς, φαίνεται ότι η γνωστική ασυμφωνία που βίωναν οι συμμετέχουσες ανάμεσα στα ερωτικά συναισθήματα για τις γυναίκες και στην προσλαμβανόμενη ετεροσεξιστική εικόνα γι' αυτά από το οικογενειακό περιβάλλον είναι καταλυτικός παράγοντας εσωτερικευμένης καταπίεσης. Αξιοσημείωτο είναι ότι το στάδιο 4 (αποδοχή ταυτότητας) του μοντέλου της Cass παρατηρείται σε όλες τις συμμετέχουσες αλλά σε διαφορετικό βαθμό.

Επιπροσθέτως, η πλειοψηφία δεν έχει κάνει *coming out* στους γονείς και στο εργασιακό περιβάλλον παρά μόνο σε φίλους και στα αδέρφια, με αποτέλεσμα να δημιουργείται τεράστιο χάσμα μεταξύ της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής. Μία παράμετρος που επηρεάζει το αν θα προβούν σε *coming out* στο εργασιακό περιβάλλον είναι και το είδος του επαγγέλματος, όπως για παράδειγμα αν η λεσβία είναι δασκάλα, καθηγήτρια, αστυνομικά, γιατρός ή πολιτικός. Αυτό είναι κάτι που δεν έχει καταγραφεί στη διεθνή βιβλιογραφία και σαφέστατα είναι απαραίτητη η εκτενέστερη περιγραφή του. Επίσης, στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχουσες είναι αποστασιοποιημένες από τις διάφορες δράσεις και δραστηριότητες της κοινότητας, αν και επιθυμούν την επίτευξη ισότητας με τις/τους ετεροφυλόφιλες-ους (π.χ. στο

θέμα του γάμου). Εντούτοις, ένα μικρότερο μέρος συμμετέχει ενεργά σε ακτιβιστικές οργανώσεις και δράσεις της κοινότητας, έχει αποκαλύψει την λεσβιακή ταυτότητα στο οικογενειακό, φιλικό και εργασιακό περιβάλλον, δεν βιώνει κανένα τύπο στρες λόγω κοινωνικής θέσης μειονότητας, και γενικά έχει διαμορφώσει μια θετική λεσβιακή ταυτότητα χωρίς εκφάνσεις εσωτερικευμένης καταπίεσης

Στη διεθνή βιβλιογραφία, η βασική αδυναμία των περισσότερων ερευνών με συμμετέχουσες λεσβίες ή/και συμμετέχοντες γκέι είναι ο περιορισμένος αριθμός και η μη τυχαιότητα του δείγματος αφού είναι δύσκολο να βρεθούν μεγάλα και αντιπροσωπευτικά δείγματα όλων των υπο-ομάδων. Αυτή η αδυναμία υπάρχει και στην παρούσα έρευνα και οφείλεται στο ότι μεγάλο μέρος των Ελληνίδων λεσβιών είναι απομονωμένες από την κοινότητα, διατηρούν ετεροφυλοφιλικό προφίλ και έχουν αποκαλύψει την ταυτότητά τους μόνο σε ένα μικρό, αμετάβλητο κύκλο ανθρώπων. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα της παρούσας έρευνας δεν μπορούν να γενικευτούν σε όλο τον πληθυσμό των Ελληνίδων λεσβιών ως μία ενιαία ομάδα. Αδιαμφισβήτητα όμως αποτελούν μια σημαντική πρώτη προσέγγιση και τη βάση για μελλοντικές σε βάθος έρευνες.

Η ελληνική κοινωνία έχει μία σειρά στερεοτύπων και προκαταλήψεων για τις λεσβίες που πηγάζουν από τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας και τη σημαντικότητα της οικογένειας, και δημιουργούν την βασική ιδέα περί ανυπαρξίας λεσβιών. Οι συμμετέχουσες απ' τη μεριά τους έχουν επίγνωση του βάρους του κοινωνικού τους ρόλου ως γυναίκες και του κοινωνικού στίγματος ως λεσβίες και κάποιες συμβιβάζονται βιώνοντας εσωτερικευμένη καταπίεση ενώ κάποιες άλλες έχουν ψυχικά υγιή και ικανοποιητική ζωή απαλλαγμένη από το φαινόμενο αυτό. Η εσωτερικευμένη καταπίεση είναι ένα αρκετά πολύπλοκο φαινόμενο το οποίο πρέπει να περιγραφεί εκτενέστερα για τις Ελληνίδες λεσβίες με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας και είτε με περαιτέρω ποιοτική ανάλυση άλλων συνεντεύξεων, είτε με σχεδιασμό και στάθμιση αντίστοιχης κλίμακας όπως η LIHS των Szymanski και Chung..

ΓΛΩΣΣΑΡΙ ΟΡΩΝ

Ξενόγλωσσο

- Bisexual ή bi Επονομασία ατόμων που έλκονται ερωτικά και/ ή συνάπτουν ερωτικές/ σεξουαλικές σχέσεις και με τα δύο φύλα
- Come out Είναι ένας σύντομος όρος για την έκφραση come out of the closet, η οποία χρησιμοποιείται για να δηλώσει την αποκάλυψη της σεξουαλικής ταυτότητας σε τρίτους που μέχρι τώρα δεν το γνώριζαν (π.χ. γονείς, αδέρφια)
- Gay friendly Μέρος όπου είναι ευπρόσδεκτες –οι μαζί με τις/τους ετεροφυλόφιλους και οι λεσβίες, γκέι, αμφιφυλόφιλοι-ες.
- In the closet Έκφραση που χρησιμοποιείται ως χαρακτηρισμό για τις λεσβίες/ τους γκέι που κρατάνε κρυφή τη σεξουαλική τους ταυτότητα στο κοινωνικό τους περιβάλλον.
- PACS Pacte Civil de Solidare ή Πολιτικό Συμφωνητικό Αλληλεγγύης, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή στη Γαλλία το 1999
- Pride, pride parade Φεστιβάλ Περηφάνιας
- Queer Χαρακτηρισμός για τις λεσβίες, γκέι, αμφιφυλόφιλες, αμφιφυλόφιλους και τρανσέξουαλ.

Ελληνικό

- ΑΚΟΕ Απελευθερωτικό Κίνημα των Ομοφυλόφιλων Ελλάδας
- Αμφί Τριμηνιαίο γκέι περιοδικό που το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ) έκδιδε για 12 χρόνια (1978-1990).
- Αμφί Αμφιφυλόφιλες
- Ανδρέας Συγγρός Ή Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός Γενικό Νοσοκομείο Αφροδίσιων και Δερματικών Ιώσεων στην Αθήνα
- Γκέι Συνήθως χρησιμοποιείται για τους άνδρες ομοφυλόφιλους
- Διαταραχή ταυτότητας φύλου Τα άτομα με αυτή τη διαταραχή θεωρούν ότι ανήκουν στο αντίθετο ανατομικό φύλο (ότι έχουν το μυαλό και την προσωπικότητα του αντίθετου φύλου ή ότι γεννήθηκαν σε σώμα λάθος φύλου) και κάποια από αυτά προχωρούν σε εγχείρηση αλλαγής φύλου
- Ετερό Ετεροφυλόφιλη
- Ετερόφυλη Ετεροφυλόφιλη
- Κ.Ε.Ε.Λ. Κέντρο Ελέγχου Ειδικών Λοιμώξεων
- ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων
- ΛΟΑ Λεσβιακή Ομάδα Αθήνας
- ΜΚΟ Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
- ΟΛΚΕ` Ομοφυλοφιλική Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας
- Στρίτ Straight, ετεροφυλόφιλος
- Τρανς Τρανσέξουαλ, άτομα που ντύνονται και συμπεριφέρονται όπως το άλλο φύλο και έχουν κάνει επέμβαση αλλαγής φύλου σε αντίθεση με τους/τις τραβεστί που δεν έχουν κάνει

- 10% Γκέι Περιοδικό. Εκδίδεται από το μη κερδοσκοπικό σωματείο «Σύνθεση-Ενημέρωση, Ευαισθητοποίηση, Έρευνα για το HIV / AIDS», που ιδρύθηκε το 2000.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσσες Πηγές

- Beynon, J., Eisner, D. & Haggerty, G.E. (2000). Encyclopedia of Lesbian and Gay Histories and Cultures. Garland.
- Currie, M.R., Cunningham, E.G. & Findlay, B.M. (2004). The Short Internalized Homonegativity Scale: Examination of the Factorial Structure of A New Measure of Internalized Homophobia. *Educational and Psychological Measurement*, 64(6): 1053-1067.
- D'Augelli, A.R. (2003). Coming out in Community Psychology: Personal Narrative and Disciplinary Change. *American Journal of Community Psychology*, 31(3-4). <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001976543>
- D'Augelli, A.R., Hesson-Mcinnis, M.S. & Waldo, C.R. (1998). Antecedents and Consequences of Victimization of Lesbian, Gay, and Bisexual Young People: A Structural Model Comparing Rural University and Urban Samples. *American Journal of Community Psychology*, 26.
- Degges-White, S., Myers, J.E. & Rice, B. (2000). Revisiting Cass' Theory of Sexual Identity Formation: A Study of Lesbian Development. *Journal of Mental Health Counseling*, 22(4): 318-333.
- Dew, B.J. & Chaney, M.P. (2005). The Relationship Among Sexual Compulsivity, Internalized Homophobia, and HIV At-Risk Sexual Behavior in Gay and Bisexual Male Users of Internet Chat Rooms. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 12: 259-273.
- Diamant, L. & McAnulty, R.D. (1995). The Psychology of Sexual Orientation, Behavior, and Identity: A Handbook. London: Greenwood Press.
<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=28670041>
- Eliason, M.J. & Morgan, K.S. (1998). Lesbians Define Themselves: Diversity in Lesbian Identification. *Journal of Gay, Lesbian, and Bisexual Identity*, 3 (1): 47-63.

- Eguchi, S. (2006). Social and Internalized Homophobia as a Source of Conflict: How Can We Improve the Quality of Communication? *The Review of Communication*, 6 (4): 348-357.
- Ettorre, E.M. (1980). *Lesbians, Women and Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Fingerhut, A.W., Letitia, A.P. & Ghavami, N. (2005). A Dual-Identity Framework for Understanding Lesbian Experience. *Psychology of Women Quarterly*, 29: 129-139.
- Floyd, F.J. & Stein, T.S. (2002). Sexual Orientation Identity Formation among Gay, Lesbian, and Bisexual Youths: Multiple Patterns of Milestone Experiences. *Journal of Research on Adolescence*, 12(2): 167-191.
- Garnets, L.D. & Douglas, C.K.(2002). *Psychological Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Experiences*. New York: Columbia University Press.
<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=99856970>
- Gençöz, T. & Yuksel, M. (2006). Psychometric Properties of the Turkish Version of the Internalized Homophobia Scale. *Arch Sex Behav*, 35: 597–602.
- Gwadz, M., Hunter, J., Maguen, S., Rosario, M. & Smith, R. (2001). The Coming-Out Process and Its Adaptational and Health-Related Associations among Gay, Lesbian, and Bisexual Youths: Stipulation and Exploration of a Model. *American Journal of Community Psychology*, 29(1).
<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001032739>
- Herek, G.M., Cogan, J.C., Gillis, J.R. & Glunt, E.K. (1997). Correlates of Internalized Homophobia in a Community Sample of Lesbians and Gay Men. *Journal of the Gay and Lesbian Medical Association*, 2: 17-25.
- Hirschfeld, S. (2001). Moving Beyond the Safety Zone: A staff development approach to anti-heterosexist education. *Fordham Urban Law Journal*, 29.
- Hunter, S., Shannon, C., Knox, J. & Martin, J.I. (1998). *Lesbian, Gay and Bisexual Youths and Adults. Knowledge for Human Services Practice*. California: Sage Publications.
- Kirsch, M.H. (2000). *Queer Theory and Social Change*. Routledge.
- Lee, I-C. & Crawford, M. (2007). Lesbians and Bisexual Women in the eyes of Scientific Psychology. *Feminism & Psychology*, 17 (1): 109-127.

- Lewis, R.J., Derlega, V.J., Clarke, E.G. & Kuang, J.C. (2006). Stigma Consciousness, Social Constraints, and Lesbian Well-Being. *Journal of Counseling Psychology*, 53 (1), 48-56.
- Lewis, R.J., Derlega, V.J., Griffin, J.L. & Krowinski, A.C. (2003). Stressors for Gay Men and Lesbians: Life Stress, Gay-related Stress, Stigma Consciousness and Depressive Symptoms. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22(6), 716-729.
- Mason, G. & Tomsen, S. (2001). Engendering Homophobia: Violence, Sexuality and Gender Conformity. *Journal of Sociology*, 37.
- McGregor, B.A., Carver, C.S., Antoni, M.H., Weiss, S., Yount, S.E. & Ironson, G. (2001). Distress and Internalized Homophobia Among Lesbian Women Treated for Early Stage Breast Cancer.(περίληψη). *Psychology of Women*, 25. <<http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/1471-6402.00001?prevSearch=allfield%3A%28internalized+homophobia%29>> (2006, Δεκέμβριος 16).
- Meyer, I.H. (2003). Prejudice, Social Stress, and Mental Health in Lesbian, Gay, and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5): 674–697.
- O'Hanlan, K.A., Cabaj, R.P., Schat, B., Lock, J. & Nemrow, P. (1997). A Review of the Medical Consequences of Homophobia with Suggestions for Resolution. *Journal of the Gay and Lesbian Medical Association*, 1(1): 25-39.
- Otis, M.D., Rostosky, S.S., Riggle, E.D.B. & Hamrin, R. (2006). Stress and relationship quality in same-sex couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(1): 81-99.
- Parrott, D.J., Adams, H.E. & Zeichner, A. (2002). Homophobia: personality and attitudinal correlates. *Personality and Individual Differences*, 32, 1269–1278.
- Rajal, S. & Stokes, J.P. (1998). Assessing Attitudes Toward Lesbians and Gay Men: The Modern Homophobia Scale. *Journal of Gay, Lesbian, and Bisexual Identity*, 3(2).
- Reilly, A. & Rudd, N.A. (2006). Is Internalized Homonegativity Related to Body Image? *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 35(1): 58-73.
- Reiter, L. (1991). Developmental Origins of Antihomosexual Prejudice in Heterosexual Men and Women. *Clinical Social Work Journal*, 19 (2).

- Rosenbluth, S. (1997). Is Sexual Orientation a Matter of Choice? *Psychology of Women Quarterly*, 21: 595-610.
- Ross, M. W. & Rosser, B.R.S. (1996). Measurement and Correlates of Internalized Homophobia: A Factor Analytic Study. *Journal of Clinical Psychology*, 52(1): 15-21.
- Russell, G.M. & Bohan, J.S. (2006). The Case of Internalized Homophobia. Theory and/as Practice. *Theory & Psychology*, 16(3): 343-366.
- Sappho Art Museum (2000). Sappho (Athens, c.450BCE). Classics Department. <[http://www.beloit.edu/~classics/main/courses/classics205_2/museum205/Websites/Sappho\(Athens_c_450BCE\).htm](http://www.beloit.edu/~classics/main/courses/classics205_2/museum205/Websites/Sappho(Athens_c_450BCE).htm)> (2007, Απρίλιος 8)
- Szymanski, D. M. (2005). A Feminist Approach to Working With Internalized Heterosexism in Lesbians. *Journal of College Counseling*, 8: 74-85.
- Szymanski, D.M. (2005). Heterosexism and Sexism as Correlates of Psychological Distress in Lesbians. *Journal of Counseling and Development*, 83. <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5011209289>> (2007, Μάρτιος 12)
- Szymanski, D. M. & Chung, Y. B. (2003). Feminist Attitudes and Coping Resources as Correlates of Lesbian Internalized Heterosexism. *Feminism & Psychology*, 13(3): 369-389.
- Szymanski, D. M., Chung, Y. B. & Balsma, K. F. (2001). Psychosocial Correlates of Internalized Homophobia in Lesbians. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34: 27-38.
- Tappan, M. B. (2006). Reframing Internalized Oppression and Internalized Domination: From the Psychological to the Sociocultural. *Teachers College Record*, 108(10): 2115-2144.
- Weeks, J. (1995). *Sexuality and Its Discontents: Meanings, Myths, & Modern Sexualities*. London: Routledge. <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=103496649>> (2007, Μάρτιος 5)
- Wicklund, R.A. & Brehm, J.M. (1976). *Perspectives on cognitive dissonance*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Williamson, I.R. (2000). Critical Review. Internalized Homophobia and Health Issues Affecting Lesbians and Gay Men. *Health Education Research*, 15(1): 97-107.
- Wright, L.W., Adams, H.E. & Bemat, J. (1999). Development and Validation of the Homophobia Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 1(4): 337-347.

Zucker, K.J. (2003). The Politics and Science of “Reparative Therapy”. *Archives of Sexual Behavior*, 32. <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5002012348>> (2007, Μάρτιος 12).

Wikipedia Foundation, Inc. (2007) Same-sex marriage. < http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage.> (2007, Ιούνιος 12).

Ελληνικές Πηγές

American Psychiatric Association (2004). Διαγνωστικά Κριτήρια DSM-IV-TR™. (Κ. Γκοτζαμάνης, μτφ. & επιμ.). Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Λίτσας.

Άννα & Κατερίνα (2007, Ιούνιος). Κοινωνία. Έφηβη, Λεσβία, Μόνη... Ψάχνεται. *Περιοδικό 10%*, 19. < <http://www.10percent.gr/issues/200706/13.html>> (2007, Ιούνιος 10).

Αντωνόπουλος, Θ. (2005, Οκτώβριος). Τον καιρό της “Αμφι”-σβήτησης. *Περιοδικό 10%*, 12. <<http://www.10percent.gr/issues/200510/10.html>> (2006, Δεκέμβριος 16).

Chasseguet-Smirgel, J., David, C., Grunberger, B., Luquet-Parat, C., Torok, M. & McDougall, J. (1991). Γυναικεία Σεξουαλικότητα. Νέες Ψυχαναλυτικές Απόψεις. (Δ. Τσαρμακλή, μτφ.) Αθήνα: Νεφέλη, σελ.80.

Hermeia the InfoSharer (2004). Λεσβιακή Ιστορία. <http://www.sapphogr.net/istoria/lesbian.html> (2006, Δεκέμβριος 16).

Hermeia the InfoSharer (2005). Ισχύουσα Ελληνική Νομοθεσία Υποστηρικτική των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων & Ενάντια στις Διακρίσεις. <http://sapphogr.net/dikaiwma/law/index.html> (2007, Ιανουάριος 28).

Καλοβυρνά, Λ. (2006, Δεκέμβριος). Είδηση: “Ρατσιστήρια 2006”. *Περιοδικό 10%*, 17. <<http://www.10percent.gr/issues/200612/06.html>> (2006, Δεκέμβριος 16).

Καρίτσης, Μ. (2002, Σεπτέμβριος). Η Καταδίκη της Ομοφυλοφιλίας από την Αγία Γραφή. Ο Ερευνητής της Αλήθειας. *Περιοδικό Πνευματικής Αναζήτησης*, 20. < <http://www.jesusportal.org/magazine/20-3.htm>> (2006, Δεκέμβριος 16).

Κλώκα, Μ. (2004, Ιούνιος). Η Θέση της Ομοφυλόφιλης Γυναίκας στην Ελληνική Κοινωνία & Προτάσεις Βελτίωσης. Ομιλία στην Ημερίδα για τις Γυναίκες της

- ΛΟΑΤ Κοινότητας (Λεσβίες και Τρανς) στο Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα. <<http://www.sapphogr.net/news/04/kloka0607.html>> (2007, Μάρτιος 12).
- Λαγουμίδου, Μ. (1996). 'Gay! Γιατί;' Τα Αίτια της Ομοφυλοφιλίας. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Νεοφώτιστου, Χ. (2007, Ιούνιος). Κοινωνία: Κάνει τις Λεσβίες Αόρατες. Περιοδικό 10%, 19. <<http://www.10percent.gr/issues/200706/12.html>> (2007, Ιούνιος 10).
- Pervin, L.A. & John, O.P. (2001). Θεωρίες Προσωπικότητας. Έρευνα και Εφαρμογές. (Α. Αλεξανδροπούλου & Ε. Δασκαλοπούλου, μτφ.). Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Σκουτάρη, Ρ. (2004). Γυναίκες - Ομοφυλοφιλία - Φεμινισμός. <<http://users.otenet.gr/~scoutari/keimena/omofylofilia.html>> (2007, Ιανουάριος 28).
- Χολ, Ρ. (2003). Το πηγάδι της μοναξιάς. (Ν. Σταυρίδη, μτφ.) Αθήνα: Κουκίδα.